

C 7

DISSERTATIONES PANNONICAE
EXISTITUTO NUMISMATICO ET ARCHAEOLOGICO UNIVERSITATIS DE
TRO PÁZMÁNY NOMINATAE BUDAPESTINENSIS PROVENIENTES

SERIES 2., No. 1.

INSCRIPTIONES
TEGULARUM PANNONICARUM

COLLEGIT

JOHANNES SZILÁGYI

A PANNONIAI BÉLYEGES TÉGLÁK

ÍRTA

SZILÁGYI JÁNOS

BUDAPEST, 1933.

SÁRKÁNY-NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG, VI. KERÜLET, HORN EDE-UTCA 9. SZÁM



C 74i

21.834

1993-02-03

17 APR 2008

DISSERTATIONES PANNONICAE
EX INSTITUTO NUMISMATICO ET ARCHAEOLOGICO UNIVERSITATIS DE
PETRO PÁZMÁNY NOMINATAE BUDAPESTINENSIS PROVENIENTES

SERIES 2., No. 1.

INSCRIPTIONES
TEGULARUM PANNONICARUM

COLLEGIT

JOHANNES SZILÁGYI

A PANNONIAI BÉLYEGES TÉGLÁK

ÍRTA

SZILÁGYI JÁNOS

BUDAPEST, 1933.

SÁRKÁNY-NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG, VI. KERÜLET, HORN EDE-UTCA 9. SZÁM



174

~~5543~~



Praefatio.

Cum dissertatio haec lingua Hungarica composita sit, commentationem brevissimam Latinam ad usum virorum externarum nationum doctorum ei praeponere debemus.

Inscriptiones tegularum ad verba pauca restricta quae nuda legionum auxiliorum vel imperatorum et personarum militarium civiliumque nomina continent, non multum ad historiam Romanam reaedificandam valent, nisi non solum omnibus inscriptionibus, sed etiam sigillis eiusdem textus permultis, certa tempora constitui possint. Primo autem nisu tam grandem conatum ad finem perducere non potueram et in hoc opusculo varietates tantum scripturae et totius habitus externi exposui. Sperandum est observationes situum futuris in effossionibus diligentius faciendas hanc satis indigestam molem sigillorum paulatim posthac aetatibus certis attributuras esse. Parva eorum pars iam nunc spatiis annorum variis adsignari potuerat.

Ad eas res indicandas, quae in descriptione tegularum semper notandae sunt, abbreviationes, quae sequuntur adhibui:

r=locus, ubi tegula reperta est,

c=collectio antiquitatum privata vel publica, ubi tegula conservatur,

I=libri vel ephemerides, in quibus tegulae nostrae publici iuris sunt factae.

Praeterea:

T=tabula.

mus.=museum.

M. N. M.=Museum Nationale Hungaricum.

Animadvertendum est delineationes omnes huic volumini adiunctas de ectypis tegularum mea manu sine ulla mutatione sumptas et in tabulis arte photomechanica expressis ad dimidiam magnitudinem archetyporum minutas esse.

Vires bonamque meam voluntatem tanto labori perficiendo non sufficere plane mihi compertum habeo, qua de causa gratias et agere et habere debeo viris, quorum sine auxilio hoc opusculum nunquam ad finem perductum fuisset. Imprimis autem magistro meo dilectissimo Andreae Alföldi gratias refero quam maximas. Praeter eum multi homines docti studia mea multifariis auxiliis adiuvant, ut G. Bersu Francofortensis, R. Egger, A. Lábán, E. Polaschek Vindobonenses, V. Hoffiller, J. Klemenc Zagrabenses, St. Heinlein, L. Nagy, J. Németh, St. Paulovics Budapestinenses, F. Láng et D. Szabó professores mei Debrecenienses. Quibus viris optimis, adiutoribus fautoribusque meis animi gratissimi sensum publice profiteor.

Legio I. adiutrix.

Történelme főbb mozzanatai:¹ Kr. u. 68-ban Nero hajóslegénységből állítja fel. Galba adja meg neki a *iusta legio* jelleget még ez év végén, dec. 22-én kelt oklevele [CIL. III. 847, 848, 1958] már a *legia I adiutrixet* nevez meg. Bedriacumnál Otho oldalán vítézkedik Vitellius ellen, amiért is Vitellius majd a távoli Hispania seregébe osztja be. A Vespasianus-Vitellius párviadalban is Vitellius-ellenes légiónk: elsőnek ajánlja fel elpártolását Otho legyőzőjétől. [Tac. Hist. III. 44.] Vespasianus el is szólítja a csapattestet messzi táborhelyéről Kr. u. 70 elején a Rajna mellé, ahol a törzsek lázadoznak. A felkelés elnyomása után is a germán határnál marad és épen másik háziezredünkkel: a *legio XIV. gemina*val örökődik együtt [Kr. u. 70—kb. 86] a mainzi (Mogontiacum) kettős táborban. Hispaniában nem hagy emléket maga után, de Mainzban annál inkább. Sokat építkeznek itt és Ritterling figyeli meg azt a körülményt, ami döntő fontosságú mainzi tartózkodására Antonius Saturninusnak (88/89 években történt) lázadása előtt. T. i. azt az épületet, amely ama mainzi *legatus* lázadása alkalmával leégett, és később nem épült fel, kizárólag a *legio I adiutrix* bélyegeivel ellátott téglák fedték. Téglakészletéből nemcsak Mainzban jutott, hanem a környéki kis erősségeknek és a segédc csapatoknak is. Ez a téglaszétszóródás szokott és természetes. Ellenben az már feltűnő,² hogy Trierbe is (Augusta Treverorum) kerültek bélyeges téglái, amely város kívül fekszik légiónk germániai téglalaellátó körzetén.

A légiónak a Felső-Rajna partjáról való elvonására okot Domitianus dák háborúi és a moesiai sereg vereségei szolgáltatnak.³ A Kr. u. 86. év maga biztos időpont erre, de az már bizonytalan, hogy hol van állandó táborhelye a következő évtized alatt a Duna közelében. Ritterling⁴ felveti a dalmatiai Burnumot, ahol egy felirata is fennmaradt (CIL III. 2823), ahonnan a III. Flavia megelőzőleg már a *frontra* vonult, tehát a táborhely épen üres, az a táborhely, amelynek a Julius-Claudius dinasztia idejében állandóan van légión-őrsege. De ez csak feltevés. Ritterling⁵ szerint a dákok és szarmaták ellen az újabb vereségek miatt légiónkat is a tűzbe von-

¹ Történetét l. Ritterling „legio” c.-ben, R. E. 1380—1403. l.

² U. ott 1387. oldalon 18—32. sorok.

³ U. ott 45—60. sorokban.

⁴ U. ott. 1388. oldalon 26. sortól.

⁵ U. ott. 1389. oldalon.

ták volna, még pedig legkésőbb Nerva alatt (Kr. u. 96—98), és ekkor Pannoniában harcolt volna a legió.

Traianus keleti háborújában [Kr. u. 114—116] biztosan résztvesz,⁶ több nyugati legióval együtt. [Cyrrhusban sírköve: CIL III. 6706.] Keletről már Hadrianussal jön vissza Kr. u. 117/118-ban. Most már Brigetio (Ószöny) lesz végleges állandó táborhelye. Brigetióból épen most távozik el a Rajna torkolatához⁷ a legia XXX. Ulpia, tehát épen üres ez a fontos végvár a Duna mellett.

Brigetióból aztán — eltekintve nagy háborúkban való részvételeitől — itt marad csapatunk a császárkor végéig, és ettől kezdve egybeforr története Pannonia sorsával.

A téglabélyegek időhöz kötése szempontjából különben kiváló fontos azt tudni, hogy a legio mely időtől fogva használta a pia fidelis kitüntető nevet. Ritterling⁸ szerint az a legvalószínűbb, hogy ez a 96/97. évekre megy vissza.

Alapelnevezése leg(io) I ad(iutrix), amelyből az adiutrix [legalább egy A betűvel] téglabélyegein sohasem hiányzik, legfeljebb ha letört a bélyeg része.

Bélyegváltozatai:

A) pia fidelis jelző nélküliek, illetőleg csonkák:

1. sz. r: ismeretlen. c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 214 (1 pld.) I. T.
2. sz. r: a *brigetioi* [Ószöny] castrum területe. c: M. N. M. Inv. 33/1929. 6. (1 pld.) I. T. Töredékes.
3. sz. r: *Sopron*. c: Mus. Sopron (1 pld.) I. T.
4. sz. r: a *brigetioi* [Ószöny] castrum területe. c: M. N. M. Inv. 33/1929. 7. (1 pld.) I. T.
5. sz. r: *előbbi*. c: ugyanott, Inv. 33/1929. 36. (1 pld.) I. T. A betűk elmosódtak, a bélyeg is töredékes, a legioszám sem biztos, de a lelőhely leg. I adiutrixet sejtet. Falitégla, vast. 3.5 cm.
6. sz. Töredékes bélyeg: a) r: *Ószöny*. c: M. N. M. Inv. 65/885 435, (1 pld.) I. T.
b) még csonkább, r: *Brigetioban* [Ószöny] a castrum területe. c: M. N. M. Inv. 33/1929 30 (1 pld.)
7. sz. r: *Ószöny*, ebből gondolom, hogy a csonka bélyeg idetartozik. c: magyaróvári múzeum. (1 pl.) T. I. Fali téglá, méretei: 15×12 cm.
8. sz. r: *Ószöny*, ezért valószínű, hogy a csonka bélyeget a legio I ad. nevére kicserélnünk. c: M. N. M. Inv. 65/1885 329, (1 pld.) I. T.
9. sz. r: *Ószöny*, az előbbihez hasonló alapon számíthatjuk ide. c: M. N. M. Inv. 65/1885 394, (1 pld.) I. T.
10. sz. r: *Ószöny*, megcsonkult bélyeg a castrum területéről. c: M. N. M. Inv. 33/1929 29 (1 pld.) I. T. Fali téglá, vastags. 3.9 cm.

⁶ U. ott. 1392. old.

⁷ U. ott. 1329. old. 42. s.

⁸ U. ott. 1390. old.

11. sz. r: Ónyöny. c: M. N. M. Inv. 65/1885 (1 pld.) I. T.
12. sz. r: Ószöny, c: Ószönyben Kállay Ödön jegyzőnél. (1 pld.) I. T. Elmosódott betűk; méretei: 40.×40×6.8 cm.
13. sz. r: Ószöny, kerek téglákon [átm. 22.5 cm, v.=7 cm]. c: M. N. M. Inv. 65/1885 472, 473, 481 (3 pld.) I. T.
14. sz. r: Ószöny. c: ugyanott Kállay Ödön jegyző úrnál. (1 jld.) I. T. Nagy építő téglá, 56.5×34×? cm méretekkel.
15. sz. 2 egyforma pld., az egyik r: a brigetioi castrum területe, a másik ismeretlen. c: M. N. M. Inv. 33/1929 8 (1 pld.); Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 328 (1 pld.) I. T.
16. sz. r: ismeretlen, valószínűleg Ószöny. c: M. N. M. Inv. 427 (1 pld.) I. T. Csonka.
17. r: Ószöny. c: M. N. M. Inv. 65/1885 293 (1 pld.) I. T. Elmosódott betűk.
18. sz. r: Ószöny. c: ugyanott Kállay Ödön jegyző úrnál. (1 pld.) I. T. Fali téglá, töredék.
19. sz. r: Ószöny. c: M. N. M. Inv. 65/885... (1 pld.) I. T. Nagy építő téglá, a bélyeg csonka.
20. sz. r: Ószöny, az eredetit nem láttam, a másolat a Nemzeti Múzeum pacsolata után készült. c: hódmezővásárhelyi gimnázium. Inv. 28 (?) (1 pld.) I. T.
21. sz. a) erősen csonka, r: Ószöny. c: M. N. M. Inv. 65/1885 405 (1 pld.)
b) ép, de hasznavehetetlenül elmosódott. Fedéltéglán. r: Ószöny (?) c: M. N. M. Inv. 324 (1 pld.)
c) végén csonka, r: Ószöny (?) c: M. N. M. Inv. 330 (1 pld.)
d) elején csonka. r: Ószöny (?) c: M. N. M. Inv. 586 (1 pld.)
A mintabélyeggé c) és d) egészítették ki egymást. I. T. Feltűnő a betűk lépcsőzetes nagyobbodása.
22. sz. r: Brigetio [Ószöny]. c: Mus. Komárom (1 pld.) Ószönyben, Kállay Ödön jegyzőnél (1 pld.). Töredék téglák. I. T.
23. sz. Csonka és elmosódott bélyeg. r: Ószöny (?). c: M. N. M. Inv. 234 152/885 509 (1 pld.) I. T.
24. sz. (4 pld.) r: Ószöny. c: M. N. M.
a) Inv. 426 (1 pld.) I. T.
b) teljes, de egészen homályos bélyeg, kerek téglán, amelynek átmérője 22 cm, magassága 8.5 cm. Inv. 65/885 475 (1 pld.)
c) teljes példány, de a betűk elmosódottak. Szintén kerek téglán, átm.=22 cm, m.=7.5 cm. Inv. 474 (1 pld.)
d) erősen csonka, csak a vége látható. Inv. 33/1929 31 (1 pld.)
25. sz. (4 pld.) r: Ószöny.
a) c: Ószönyben Kállay Ödön jegyzőnél. I. T.
b) A bélyeg közepe elmosódott. c: Ugyanott.
c) szintén ép, de teljesen elmosódott bélyeg, félhenger-alakú téglán. c: Mus. Komárom.
d) fedő téglá töredékén felül elmosódott bélyeg. c: M. N. M. Inv. 32/1929 21.

26. sz. **r:** *Sopron*. **c:** Mus. Sopron (1 pld.) Nem első előfordulás, a 3. sz. változat is innen való.

27.sz. **r:** *Ószöny*. (4 pld.)

a) 3.1 cm v. fali téglán csonka bélyegrész. **c:** M. N. M. 33/1929 24.

b) a bélyegnek csak az eleje hiányzik. **r:** talán *Ószöny*, mivel a többi három is biztosan ott került felszínre. Az ábrázolt mintapéldányt a) és b)-ből sikerült összetenni. **I. T.**

c) csonka, de éles betűkkel. **c:** M. N. M. Inv. 407 65/885

d) a bélyegnek csak a vége maradt meg. **c:** M. N. M. Inv. 33/1929 33.

28. sz. (2 pld.) **r:** ismeretlen [talán *Ószöny*]. **c:** M. N. M. A második bélyegzőből csak kis rész világos.

29. sz. **r:** *Ószöny*. **c:** M. N. M. Inv. 348 65/885 (1 pld.).

30. sz. (2 pld.) **r:** *Ószöny*.

a) Elül megcsonkult, de csak a keretnél. **c:** M. N. M. Inv. 344 65/885.

b) Egészen sötét bélyeg, ép, méretei: 11×2.2 cm, félhenger-alakú téglán. **c:** Mus. Komárom.

31. sz. sok példányban.

a) **r:** *Ószöny*. **c:** M. N. M. 65/885 (1 pld.) **I. T.**

b) a ferde benyomás miatt csak a jobb alsó rész látszik. **r:** *Ószöny*. **c:** M. N. M. Inv. 33/1929 35, 3.5 cm v. fali téglán.

c) erősen megrongálódott bélyeg, különben ép. **r:** *Ószöny*, mert a téglatöredéken talált szám [406] egyezik a Nemzeti Múzeum régi jegyzeteiben a 406 65/885 sz. bélyegével. **c:** M. N. M. Inv. 406.

d) ép, homályos. **r:** *Ószöny*. **c:** a győri bencés gimn. régiségtárában.

e) ép D híjával, valószínű **r:** *Ószöny*. **c:** M. N. M. Inv. 430 65/885.

f) **r:** *Ószöny*. Kopott, csőtéglán [méretei: 11×11.5×36.5; 14.5×15×36.5 cm] **c:** M. N. M. Inv. 65/885 502.

g) csonka. **r:** *Carnuntum*, még pedig valószínűleg a polgárváros. Itt az egész bélyegnek csak a második fele maradt meg. **c:** Mus. Deutschaltenburg. **l:** Groller hasonló, de ép bélyegét tesz közzé⁹ *Carnuntum* polgárváros részéről. Ha bélyegünk ennek letört része, feltehető a polgárvárosi eredet.

gy) első része teljesen elmállott, a hátsó részét ferdén nyomták. **r:** *Magyaróvár*. **c:** Mus. Magyaróvár.

h) jobbról-alul megcsonkul bélyeg. **r:** *Ószöny*. **c:** Mus. Magyaróvár.

i) k) l) **r:** *Ószöny*. **c:** Mus. Komárom. i) ép, de homályos, k) és l) törött csőtéglán [tubuli], D nélkül. Többnél **r:** ismeretlen. **c:** M. N. M.

32. sz. Sok példányban. **r:** mindnél *Ószöny*.

a) törött fedéltéglán. **c:** Mus. Komárom. **I. T.**

b—p) csonka példányok, most előbbi helyen.

d) Elül és hátul csak a keret tört le, a különben ép példány szemcsés és elmállott. **c:** *Ószöny*, Kállay Ödön jegyzőnél.

⁹ L. M. v. Groller c.: „Röm. Gebäude auf der Petroneller Burg“, Der röm. Limes in Öst. V. 103. old.

l) 20×20 cm méretű fali téglán ép, de alig láthatóra elmosódott bélyeg. **c:** M. N. M. Inv. 65/885.

g) j) n) **c:** M. N. M., csonka bélyeggel.

g) **c:** M. N. M. Inv. 444. (=444 65/883), j) és n) **r:** ismeretlen; g) és j) a bélyeg második felét, n) az első felét mutatja.

r) ép példány, csak elől a keret tört le. **c:** Győrött, a Kálóczy gyűjt.-ben Inv. 9, így jelzi ezt a Nemzeti Múzeum pacskolata.

s) a bélyeget Alföldi András dr. a pozsonyi Zemedelske múzeumban másolta le. **r:** *Leányvár*. **c:** Mus. Zemedelske, Pozsony.

Eme bélyegváltozat a megelőzőhöz meglepően hasonlít, az eltérés csak abban áll, hogy hosszabb, két oldalt keretdíszítése van, a C felső szára rövidebb, az A szélesebb.

33. sz. **r:** *Ószöny*, keskeny betűk, 20×21 cm méretű fali téglán, (1 pld.) **II. T.** **c:** M. N. M. Inv. 65/885 515.

34. sz. **r:** *Győr* (?). **c:** ugyanott a gimn.-ban, fali téglán [29.3×29.3×4] **II. T.** 35. sz.

a) **r:** ismeretlen, törött fali téglán, amelynek szélessége 44 cm. **c:** M. N. M. **II. T.**

b) teljesen ép bélyeg, fali téglá töredékén, **r:** *Ószöny*. **c:** M. N. M. Inv. 65/885 516.

c) teljesen ép, fali téglán (h.=43.7 cm), **r:** *Ószöny*. **c:** M. N. M. Inv. 65/885.

d) szintén ép példány, de kissé elmosódott, különösen alul. **r:** *Aquincum*, Raktár-u. Törött padlótéglán [ép sz.=50 cm, v.=8 cm]. **c:** aquincumi múzeumban. Inv. 1927 14/3. I: Bélyegünk megegyezik azzal, amelyet Nagy Lajos dr. ismertet¹⁰ az óbudai „Cella trichora”-ból, illetőleg ennek a környékéről. E jeles kutatónk szerint ez az első bélyeg ettől a csapattól, amely Aquincumban, a legio II adiutrix székhelyén előkerült. Megkapjuk ugyanott a bélyeg nagyjában való datálását is a III. vagy IV. századra. T. i. a III. sz. elején a legio táborhelyét áthelyezik Pann. inf. seregéhez, míg azelőtt Brigetio Pann. sup.-ba tartozott. Már Ritterling¹¹ is ezt a Kr. u. 215. körül beállott változást veszi tekintetbe, amikor a legio carnuntumi emlékeit Caracalla előtti, aquincumi leleteit pedig Caracalla utáni időből származtatja. Nagy Lajos természetesnek találja, hogy ettől kezdve téglát szállítanak a Duna viziútján az aquincumi központba. A másik fontos körülmény, hogy a téglá 1927-ben a legfelső ásatási rétegben került felszínre.

36. sz. **r:** ismeretlen. **c:** M. N. M. (1 pld.) **II. T.**

37. sz. (5 pld.) Baloldalon a keretnél tört le a bélyeg:

a) 7 cm v. fali téglán, **r:** ismeretlen. Elmosódott bélyeg. **c:** M. N. M. **II. T.**

b) ép bélyeg, túlhegyes betűkkel, fedéltégla töredékén. Bélyeg méretei: 13.4×2.2 cm. **r:** *Ószöny*. **c:** Mus. Komárom.

c) ferdén nyomott ép példány, kerek téglán [átm. 21 cm, m=10.5 cm]. **r:** *Ószöny*. **c:** M. N. M. Inv. 446/885.

d) és e) **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M., elmosódott bélyegek. e) kerek téglán.

¹⁰ „Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában”, 42. old., 25. kép.

¹¹ R. E. XII. 1393. old. 59. s.

38. sz. (4 pld.) baloldalon mindegyik csonkult.

a) **r:** ismeretlen. **c:** M. N. M. **II. T.**

b) **r:** *Magyaróvár*, nem kevésbé ép, fali téglán [mérletei: 22.2×13.8×2.6 cm], **c:** Mus. Magyaróvár.

c) **r:** *Ószöny*, jobban csonkult. **c:** M. N. M. Inv. 415 65/ 885.

d) **r:** *Ószöny*, a castrum területe, megcsonkult bélyeggel. **c:** M. N. M. Inv. 33/1929 2.

39. sz. (3 pld.) **r:** *Ószöny*, 2 darabból tettem össze: **II. T.**

a) az ábra első része, D híjával. **r:** *Ószönyben*, a castrum területe. **c:** M. N. M. Inv. 33/1929 26.

b) csonka példány; az ábrához a)-t D-vel egészíti ki. **r:** ismeretlen, valószínűleg *Ószöny*. **c:** M. N. M.

c) szintén ugyanolyan csonka bélyeg. **r:** *Ószöny*. **c:** hódmezővásárhelyi gimn. Alföldi András dr. látta Vásárhelyen és lemásolta.

40. sz. (4pld.)

a) **r:** *Ószöny*, castrum területe, félhenger-alakú téglán. **c:** M. N. M. Inv. 33/1929 9 **II. T.**

b) erősen csonka bélyeg, de az L és ≡ jellegzetessége biztosan utalja eme bélyegváltozat alá. **r:** *Ószöny*. **c:** M. N. M. Inv. 65/885.

c) és d) **r:** ismeretlen. c) az ábra épségével, d) oldalkeret nélkül, csőtéglán [tubulus], amelynek oldaléle 35.5 cm, belső alapélei: 11—12 cm, külsők 15—16 cm. **c:** M. N. M.

41. sz. (2 pld.), mind a kettő nagyon elmosódott.

a) **r:** ismeretlen. **c:** M. N. M. **II. T.**

b) szintén ép bélyeg, de még jobban elmállott. Fali téglán, amelynek méretei: 55.5×36 cm. **r:** *Ószöny*. **c:** *Ószöny*, Kállay Ödön jegyző úrnál.

42. sz. (4 pld.)

a) **r:** ismeretlen, fali téglán [ép h.=41.5 cm]. **c:** M. N. M. **II. T.**

b) szintén ép bélyeg, 8 cm v. fali téglán, **r:** ismeretlen. **c:** M. N. M.

c) csonka, csak a legio számig maradt meg, fedőtéglán. **r:** *Ószöny*. **c:** M. N. M. Inv. 328 65/885.

d) még jobban csonkult, a legio-szám is letört, de a megmaradt rész [fenyőfadísz az oldalkereten, fecskefarok elválasztójel, keret] is elég jellemző bélyegfajunkra. **r:** ismeretlen. **c:** M. N. M.

43. sz. (5 pld.) **r:** általában *Ószöny*.

a) **r:** eddig nem tudtam megkapni, fali téglán, amelynek méretei: 20×19.6×7 cm. **c:** M. N. M. **II. T.**

b) és c) ép, de középen elmosódott egyedek. **r:** *Ószöny*. **c:** M. N. M. Inv. 65/885, mindkettő egyforma fali téglán [20×19.6×6.7].

d) csonka, teljesen elmállott bélyegpéldány, csak valószínűséggel soroztam ide. **r:** *Ószöny*, fedőtéglán, **c:** M. N. M. Inv. 32/1929 23.

e) elmosódott, ép bélyeg, csak a jobboldali keret hiányzik. **r:** ismeretlen. Fali téglán [19.6×19.6 cm]. **c:** M. N. M.

43b. sz. **r:** Ószőny. (3 pld.) **c:** Mus. Komárom, ábra a) és b) összetétele. **II. T.** Betűi nem oly karcsúak, mint előbbié.

44. sz. (6 pld.), ép példány a bélyegek között nincs:

a) **r:** Ószőny. Nem láttam, a másolatot a Nemzeti Múzeumban talált pacskolatról készítettem. **c:** hódmezővásárhelyi gimn., Inv. 505. **II. T.** Alföldi András dr. látta ott.

b) ferdén nyomták, alul a bélyeg beleolvadt az anyagba. Erősen megcsonkult. **r:** Ószőny. **c:** M. N. M. Inv. 337 65/885.

c) **r:** Sopron, 1.7 cm v. fali téglára kétszeresen nyomták be a bélyeget, amely erősen elmosódott, de baloldalt is megvon a „K” keret nyoma. **c:** Mus. Sopron.

d) és e) idesorolásuk nem egészen kétségbevonhatatlan. Alföldi András szíveskedett felhívni rájuk a figyelmemet. Egészen csonka példányok: d) és e): idesorolásuk sovány alapja a két utolsó betű alakja és nagysága, illetőleg főként a keret. Mindkettő **r:** Leányvár. **c:** a pozsonyi Zemedelske múz.-ban. A bélyeg méretei kb.: 14.2×3 cm.

f) **r:** Ószőny, **c:** Mus. Komárom, nagy téglán [41×40.5×6], majdnem ép.

45. sz. (8 pld.) **r:** általában Ószőny:

a) Ez is elmosódott. Fedőtégla töredékén. **r:** Ószőny. **c:** Mus. Komárom. **II. T.**

b) ép, de elmállott bélyeg. 20.7×20 cm. nagyságú fali téglán. **r:** Ószőny. **c:** Ószőny, Kállay Ödön jegyz;nél.

c) **r:** Ószőny. **c:** a)-val együtt. Alig vehető ki a 4 első betű.

d) **r:** Ószőny, ép, de teljesen elmosódott bélyeg. 35 cm sz. fedéltéglán. **c:** M. N. M. Inv. 65/885 322.

e) **r:** Ószőny, szintén ép bélyeg, csak az első 2 betű nem látszik **c:** M. N. M. Inv. 32/1929 40.

f) és g) **r:** ismeretlen, az előbbieket egyetemes tanúsága szerint talán szintén Ószőny. Ép, homályos bélyegek, f) 46×35 cm nagyságú, g) 50.5 cm h. fedéltéglán, **c:** M. N. M.

h) **r:** Ószőny., 17. sor. **c:** M. N. M. Inv. 32/1929 31. Csonka.¹²

46. sz. (3 pld.) **r:** Ószőny, elmosódott betűkkel:

a) **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M. Az ábrát szolgáltatja a közép kivételével. **II. T.**

b) **r:** Ószőny, ferdén nyomták, ezért alul egybeolvad az anyaggal. Erősen csonka, az ábra száma és V betűje ebből való. Csőtégla töredékén. **c:** Mus. Komárom.

c) szintén csonka és ferdén nyomott. **r:** Ószőny, **c:** ugyanott.

47. sz. (2 pld.) **r:** Ószőny:

a) **r:** biztosan Ószőny, most 6.5 cm v. fali téglán. **c:** M. N. M. Inv. 65/885. **II. T.**

b) **r:** Ószőny (?), eredete kerek téglán [átm. 22.6, v. 8.1 cm]. **c:** Mus. Magyaróvár. Teljesen összetöredezett, elmosódott, de ép nagyságú bélyeg.

48. sz. **r:** Ószőny. Az erősen csonka bélyeg félhenger-alakú téglán. **c:** M. N. M. Inv. 33/1929 4 (1 pld.) **II. T.**

¹² Kenner (Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896 bis 1900, 9—10. o.) talán hasonló bélyegről: ... E C I V ... emlékezik meg Vindobonából. V. ö. 91. sz. változat leletkörülményeit a leg. X.-nél.

B) Bélyegváltozatok ADI[utrix] névrövidítéssel:

49. sz. **r:** Ószöny. Az erősen elmosódott bélyeg fedőtégla töredékén, **c:** Mus. Komárom. **II. T.**

50. sz. (3 pld.) **r:** Ószöny:

a) eredeti fedőtégla töredékén, **c:** előbbi helyen. **II. T.**

b) **r:** szintén biztosan Ószöny. Csonka, a jobb vége a D-nél letört. Az eredeti $14 \times 7 \times 3.5$ cm. nagyságú fali téglán, **c:** Mus Magyaróvár.

c) **r:** Ószöny. **c:** M. N. M. Inv. 289 65/885. Majdnem ép, jobbról csak a keret hiányzik.

51. sz. **r:** ismeretlen. **c:** M. N. M. (1 pld.) **II. T.**

52. sz. (3 pld.) **r:** általában Ószöny.

a) **r:** biztosan Ószöny. **c:** M. N. M. Inv. 512 65/1885. **II. T.**

b) vége D-től összetöredezett, **r:** Ószöny. **c:** M. N. M. 65/885 522; 29.5 cm széles fali téglán.

c) **r:** ismeretlen, a másik kettő után ítélve talán Ószöny, ép. **c:** M. N. M.

53. sz. **r:** Ószöny, fedőtéglán, teljesen elmosódott. **c:** M. N. M. Inv. 32/1929 47. (1 pld.) **II. T.**

54. sz. **r:** Ószöny, fedőtéglán, erősen elmosódott. **c:** M. N. M. Inv. 32/1929 34. (1 pld.) **II. T.**

55. sz. (2. pld.)

a) **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M. **II. T.**

b) **r:** Ószöny. A bélyeg erősen csonka, de az idesorolás bizonyosságához ennyi is elég. **c:** M. N. M. Inv. 453 65/885.

56. sz. **r:** Ószöny. **c:** M. N. M. Inv. 409 65/885. (1 pld.) **II. T.**

Az a) és b) csoport 56 bélyegváltozatának pontos közös jele van: még hiányzik a pia fidelis jelző, azaz csak az I adiutrix alap elnevezés dívik még; magának az adiutrix névnek a rövidítése hol *ad*, hol *adi*. Eme rövidítési módok azonban nem jelentenek sokat időelhatárolás tekintetében. Bizonyíték erre nézve az a körülmény, hogy a 2 rövidítés a legio legkorábbi mainzi bélyegein is megjelenik,¹³ de mégis túlnyomó részben az ADI rövidítés szerepel. Tehát talán az én sorrendemtől eltérően időrendben előny illeti meg a hosszabb rövidítésű bélyegeket. A biztosan Vespasianus-kori németországi bélyegek tulajdonságai, azon kívül, hogy jobban szeretik az ADI névrövidítést, még a következők: szerény méretek a bélyegnél [h. 5.7—12 cm; sz.=2.8—4 cm], egyszerű, szögletes, szabályos betűk, téglalakú közönséges keret, az ansae elvétett használása, ligatura, azt lehet mondani, kizárva, legnagyobbára domború betűk.

A fent feltételezett rövidítési fokozatot talán természetesnek vehetem. Az ADI rövidítési jel indul el útjára először, azután elégnak tartják az AD jelzést, viszont A rövidítést még egyáltalán nem találunk a németországi bélyegkapcsolásban. Fel kell vennünk, hogy az A-val való rövidítés még későbbi.

Azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy más datáló körülmények

¹³ L. Ludowici IV. 108—112. old., V. 179—184. old., Mainzer Zeitschrift VIII, 1914, 88. old.

felhasználásával már is származtatták az I. sz.-nál jóval későbbi időből [III. v. IV. sz.] a legionak olyan bélyegét, amely a mainzi bélyegelődők fent összeállított tulajdonságsorával rendelkezik. Arra vonatkozólag is, hogy e bélyegen nem mutatkozik a pia fidelis és más, közben szerzett kitüntető jelző sem, csak feltételesen állíthatjuk a teljesen korai I. sz.-i eredetet.

C) Bélyegváltozatok pia fidelis jelzővel vagy ennek számaival: [57—96].

57. sz. 2 elmosódott pld. **r:** Ószőny, **c:** Mus. Komárom. **III. T.** Az ábrázolt ép bélyeg fedőtéglán [54.5×35 cm], a másik csonka [jobbról a 3 függőleges vonás letört], csőtéglán. A pia fidelis jelzőnek csak nyomai.

58. sz. **r:** ismeretlen. A jelzőből itt is csak nyomok. **c:** M. N. M. (1 pld.) **III. T.**

59. sz. **r:** Ószőny. **c:** M. N. M. Inv. 347 65/885. (1 pld.) **III. T.**

60. sz. **r:** általában Ószőny, sok példányban [több 50-nél]:

a) 27×25.7×5.3 cm nagyságú fali téglán, kissé ferdén nyomva, **r:** Ószőny. **c:** M. N. M. Inv. 253 65/885. **III. T.**

b, c, d, e) **r:** Ószőny. **c:** M. N. M. b) teljesen csonka, félhengertéglán, **c:** M. N. M. Inv. 33/1929 34. c, d és e) épek, **c:** M. N. M. Inv. 33/1929 37, 33/1929 33, 33/1929 5; e) 2.5 cm. v. fali téglán.

f) **r:** Ószőny, az eleje, az L is letört, 20×20.5 nagyságú fali téglán, **c:** Ószőny, Kállay Ödön jegyző úrnál.

g) **r:** Ószőny, ép, 19.7×20.2×6 cm. méretű fali téglán. **c:** Mus. Magyaróvár.

h) **r:** Ószőny, 21×20 cm nagy fali téglán, **c:** M. N. M. Inv. 65/885 310. Nagyon oldalt nyomták, felül egybeolvadt.

i, j, k) **r:** Ószőny. **c:** M. N. M. Inv. 313 65/885, 430 65/885, 454 65/885. i) ép, de elmosódott, 20.5×20.5 cm. nagy fali téglán, j) és k) csonka, csak a közép maradt meg.

l) **r:** Carnuntum [D. Altenburg], a bélyeg csonka: ECIVO, de az idetartozás majdnem kétségtelen. **c:** Mus. Altenburg.

m, n, o) **r:** ismeretlen. **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 219^a, 212 d és 349; m) és n) épek, o)-ból csak a legioszámból maradt meg a bélyeg jobbfele.

p)—zs) 30 drb., **r:** Ószőny. **c:** Mus. Komárom. A 30-ból 9 ép, egyébként 10 kivételével teljesen elmosódottak a betűik.

Ezenkívül 5 pld. **r:** ? **c:** M. N. M. amelyeknek a kivitele szintén primitív. (1 pld.) **r:** Leányvár, **c:** Pozsony [Zemedelske múz.]

61. sz. hasonlóan tömeges előfordulás (19 pld.); **r:** kivétel nélkül Ószőny, **c:** Mus. Komárom, egy kivételével... A mintát 3 bélyeg világosabb részeiből tettem össze. Ép példány 8 drb. akadt, ezek is elmosódott és elmállott betűket mutatnak, primitív munkát árulnak el, de a legcsonkább töredékbélyegeket is könnyű szerrel lehet idesorozni a különleges betűformák alapján. A bélyeg végén feltétlenül ADI F olvasandó. 1 csonka pld. **c:** Hódmezővásárhely. Inv. 499, **III. T.**

62. sz. (3 pld.) a betűk elég élesek.

a) **r**: Ószőny, 20×20 cm nagy fali téglán, **c**: M. N. M. Inv. 65/885 319. A bélyeg VD-nál megtöredezett, azért itt a b) példánnyal végeztem kiegészítést. **III. T.**

b) és c) **r**: ismeretlen. b) **c**: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 317; c) 20×20×7 cm méretű fali téglán, **c**: M. N. M. Kerettől eltekintve épek.

63. sz. **r**: kivétel nélkül Ószőny (13 pld.)

a) kerek téglán [átm. 22 cm, m=8 cm], **c**: M. N. M. Inv. 65/885 471 **III. T.** A legioszámtól kezdve a betűk élesek. Olvasása talán: leg(io) I. ad(iutrix) p(ia) fi(delis).

b) **r**: Ószőny, szintén kerek téglán [átm.=22.3 cm, m.=8 cm] **c**: Mus. Magyaróvár. Szép ép, világos bélyeg, csak a második merőleges hiányzik a végén.

c) **r**: szintén biztosan *Brigetio [Ószőny]*, 31.5 cm sz. fedőtéglán, **c**: Ószőny, Kállay Ödön jegyző úrnál. A b betű elmosódott.

d, e, f, g, h) **r**: biztosan Ószőny, mind kerek téglán [22×8 cm]. **c**: M. N. M. Inv. 65/885 468, 477, 469, 478, 483. Épek, de betűik már nem oly világosak.

i, j) **r**: bizonyosan Ószőny. **c**: M. N. M. Inv. 482 65/885 és 486 65/885. Ferdén nyomott teljesen homályos, de ép bélyegek.

k) **r**: valószínűleg Ószőny, mivel eme téglán is 480 szám látható (a jegyzetek nem segítettek ennél) és a megelőzők hivatás nélkül Brigetioban kerültek napvilágra. Ez a példány is ép és elmosódott, előbbiekkal hasonlóan kerek téglán [átm. 22, m. 8 cm]. **c**: M. N. M.

64. sz. **r**: Ószőny, (2 pld.). Feltűnő a LE és DI ligatura.

a) 55.4×37.5cm nagy ép fedőtéglán, **c**: Mus. Komárom. **III. T.** A P és F csak vonallal?

b) **r**: következtetéssel Ószőny, töredezett fedeltéglán. **c**: M. N. M. Inv. 434 65/885. Ép bélyeg, de a közepe a csapatszámval egészen elmállott.

65. sz. **r**: Ószőny. **c**: M. N. M. Inv. 331 65/885 (1 pld.) **III. T.** A szöveget illetőleg bizonytalanságot teremt a bélyeg végének a letörése.

66. sz. **r**: Ószőny, 20.5×20.7×7 cm nagy fali téglán. **c**: Mus. Komárom (1 pld.) **III. T.** A végén az F nyomain.

67. sz. **r**: *Sopron*, 7.2 cm v. fali téglán **c**: Mus Sopron (1 pld.) **III. T.** Igen gyarló, töredezett, elmállott, homályos, csonka bélyeg, amelyet csak a rendkívüli soproni előkerülése miatt vettem figyelembe.

68. sz. **r**: Ószőny, csonka példányban, **c**: M. N. M. Inv. 425 65/885 (1 pld.) **III. T.** Éles, keskeny betűkkel. Feltűnő az adiutrix név rövidítése: csak A-val!

69. sz. **r**: Ószőny. **c**: M. N. M. Inv. 419 65/885 (1 pld.) **III. T.** Szép, szabályos, éles betűk a csonka bélyegben. Audiutrix rövid. csak A!

70. sz. **r**: *Poetovio* [Pettau=Ptuj.]. **c**: Mus. Pettau (1 pld.) **III. T.** A bélyeg kissé elmállott. I: Koráról Abramic:¹⁴ „a II. és III. sz.-ből valók a legio I a(diutrix) p(ia) f(idelis) bélyegei [C III 46 55, 11345]...” Hasonló fajú bélyegét publikál ugyaninnen Abramic a *Jahreshefte XVII* [1914] 114. oldalán, fényképpel.

71. sz. **r**: Ószőny (2 pld.), amelyek igen elmosódottak:

a) nagy téglá töredékén, **c**: Mus Komárom. **III. T.**

¹⁴ M. Abramic: Führer durch die Denkmäler der röm. Stadt Poetovio, 59. old.

b) a P és F még jobban töredeztettek, elől az ansa letört. **r:** Ószőny. **c:** M. N. M. Inv. 417 65/885. Fedéltéglán. Adiuatrix röv. csak A.

72. sz. **r:** mind a 9 példánynál Ószőny; adiuatrix csak A-val!

a) Lapos, szabályos szélességű betűk. **r:** valószínűleg Ószőny, csak abból következtetve, hogy a többi nyolcnak biztosan ez a származási helye. Fali téglán, [? \times 28.8 \times 4.3 cm]. **c:** M. N. M. **III. T.**

b) **r:** Ószőny, elől csonka, teljesen elmosódott bélyeg, csőtéglán, **c:** Ószőny, Kállay Ödön jegyző úrnál.

c, d, e) **r:** Ószőny. **c:** M. N. M. Inv. 65/885 484, 496, 479. c)-ből elől az ansa, végén a F és ansa letört. Kerek téglán [átm. 23 cm, m. 8.5 cm]. d) szép, világos példány, amelyben csak az eleji ansat nem látjuk. e) szép, de teljesen elmállott bélyeg, kerek téglán [23 \times 8.5].

f, g) **r:** biztosan Ószőny, ép, jól látható példányok, fali téglákon, [29.5 \times 29.5 \times 4 cm]. **c:** győri gimn.

h, i) **r:** Ószőny. **c:** hódmezővásárhelyi gimn. Pacskolat után. Nem láttam.

73. sz. a) **r:** Carnuntum [D. Altenbu: g], nagy téglán. **c:** Mus. Altenburg (1 pld.) **III. T.** Adiuatrix ismét csak A-val!

b) **r:** Ószőny. **c:** hódmezővásárhelyi gimn. Pacskolat után. Kétes!

74. sz. a) **r:** ismeretlen, (2 pld.). **c:** M. N. M. **III. T.** Az ép bélyeg fali téglán [29.7 \times 29.8 \times 4.1 cm]. A másik ferdén nyomott, ezért alul elmosódott határa, csonka is az elején, az L is letört. Adiuatrixból csak A!

b) **r:** Ószőny, (2 pld.). **c:** hódmezővásárhelyi gimn. Pacskolat után.

75. sz. (9 pld.); adiuatrix még mindig A-val rövidítve.

a, f, g, h, i) **r:** ismeretlen. **c:** M. N. M. a) fali téglán [29.5 \times 30 cm], lapos, kissé elmosódott betűkkel, **III. T.** f) és i)-ből a legioszám előtti rész letört, g) és h) épek.

b, c) **r:** Ószőny. b) bélyeg letört, épen ezért kérdéses idetartozása. c) ép, de teljesen elmállott bélyeg, kerek téglán [átm. 24 cm, m.=6.7 cm]. **c:** M. N. M. Inv. 65/885, 65/885 21.

d) **r:** Ószőny, vége letört az F-fel, különben a bélyeg meglehetősen elmosódott. **c:** Mus. Komárom.

e) **r:** Carnuntum [D. Altenburg], apró téglán [11 \times 6.5 \times 2.8 cm]. **c:** Mus. Carnuntum. A bélyeg eleje ansával és L betűvel letört, a betűk alacsonyak és elmosódottak.

76. sz. **r:** általában Ószőny, (3 pld.). Adiuatrix A-val rövidítve:

a) a pontozásos kiegészítés nélkül [azt a b) adja]. **r:** biztosan Ószőny. **c:** győri gimn. **III. T.**

b) ép éldány, de a betűi összeolvadtak. **r:** Ószőny. **c:** M. N. M. Inv. 356 65/885. Kiegészíti az előbbi bélyeget.

c) **r:** ismeretlen, vége felül letört. **c:** M. N. M. Magasan kiemelkedő betűk!

77. sz. **r:** Ószőny, töredezett példány, amely hozzá még csonka is első felerészében. **c:** M. N. M. Inv. 32/1929 48. Adiuatrix már ad-dal! Talán **c:** Pozsonyban van még egy [Zemedelske múz.], **r:** Leányvár.

78. sz. r: Ószőny. Csonka, ferdén nyomott példány. c: M. N. M. Inv. 385 (?) 65/885 (1 pld.) **III. T.**

79. sz. r: általában Ószőny, (7 pld.):

a) r: biztosan Ószőny. Fedőtéglán [55.5×36 cm]. c: Ószőny, Kállay Ödön jegyző úrnál. **III. T.**

b) r: biztosan Ószőny, a castrum területe. Elül-hátul hiányos, teljesen elmosódott bélyeg, idetartozása csak valószínű. 3.9 cm v. téglatöredéken [fali téglá]. c: M. N. M. Inv. 33/1929 27.

c) r: biztosan Ószőny, a vége letört D-től kezdve. Mivel a megmaradt rész elég világos, az előbbinél nagyobb bizonyossággal sorolhatjuk itt fel. c: M. N. M. Inv. 372 65/885.

d, e, f) r: ismeretlen. c: M. N. M. d) és e) teljesen homályos, idetartozásuk nagyon kétséges, f) ép, világos betűkkel.

80. sz. r: Carnuntum [D. Altenburg]. Csonka példány, apró téglán [11.3×4.7×3 cm]. c: Mus. Carnuntum (1 pld.) **III. T. I: RLIÓ III. 113. old.-on publikálva, XII. táblán 1. sz. bélyeg.**

81. sz. r: Ószőny. c: M. N. M. Inv. 65/885 423. (1 pld.) **III. T.** A bélyeg nagyon elmosódott!

82. sz. r: Győr, belváros, az új takaréképület alapjában talált római épület romjaiból. c: győri gimn., (1 pld.) **III. T.**

83. sz. r: Ószőny, (2 pld.), kissé elmosódott betűkkel:

a) Kerek téglán [átm. 23.1, v. 7.7 cm]. c: Mus. Magyaróvár. **III. T.**

b) c: M. N. M. Inv. 404 65/885. A vége letört, D-től.

84. sz. r: Ószőny. A bélyeg vége elmállott. c: M. N. M. Inv. 413 65/885 (1 pld.) **III. T.**

85. sz. r: Győr, belváros, az új takarékpénztár alapjaiban. Csonka és homályos is. Fedőtégla töredékén. c: győri gimn. (1 pld.) **III. T.**

86. sz. r: ismeretlen. A 83. sz. változathoz erősen hasonló, alapjában csak az AD rövidítés tekintetében, eme 2 betű aránya és állása különbözőségével tér el attól. 5.3 cm v. fali téglán. c: M. N. M. (1 pld.) **III. T.**

87. sz. (2 pld.):

a) r: ismeretlen. c: M. N. M. **III. T.**

b) r: Ószőny, a legioszám letört. c: M. N. M. Inv. 397 65/885.

88. sz. r: Sopron. (2 pld.)

a) Fali téglán [28.4×5.7 cm]. Közelebbi lh. a Városháza. c: Mus. Sopron. **IV. T.**

b) Csonka, találták a Városházán. c: Mus. Sopron, 5.4 cm v. fali téglán.

89. sz. r: Sopron, Városháza. Talán az előbbit egészíti ki, csak az ansa-eltérése az akadály. 6 cm v. nagy téglán, c: Mus. Sopron. (1 pld.) **IV. T.**

90. sz. (3 pld.):

a) r: ismeretlen. c: M. N. M. **IV. T.**

b) r: Ószőny, teljesen elmosódott bélyeg. c: M. N. M. Inv. 452 65/885.

c) c: Ószőny, a legioszámgig letört. c: Mus. Komárom.

91. sz. r: Carnuntum [D. Altenburg]. c: Mus. Carnuntum. (1 pld.) **IV. T. I: RLIÓ VIII. 79. old.-on publikálva, nr. 8. alatt. Lh. e szerint a civilváros.**

92. sz. r: általában Ószőny, (5 pld.):

a, és d) r: ismeretlen; a) 25.7×19.5 cm nagy fali téglán, IV. T. d)-ből az ansa-k letörték. c: M. N. M.

b) és c) r: Ószőny. c: M. N. M. Inv. 65/885 390, 65/885... b) eleje: ansa+LE letört; c) ép, fali téglán [29×29 cm].

e) r: Ószőny, az eleje felül letört. A bélyeg nagyon elmosódott. c: Mus. Komárom.

93. sz. (7 pld.)

a) a végén az ansa letört. r: Ószőny. 7.8 cm v., 23.2 cm atm. kerek téglán. c: győri gimn.

b, d és f) r: Carnuntum [D. Altenburg]. c: Mus. Carnuntum. b) IV. T., apró téglán [17×7.8×3], d) összetöredezett, 2 vége elmosódott. Kerek téglán [atm. 24.5, m. 8 cm], f) eleje C-ig letört...

c) ép, de igen elmosódott bélyeg, fali téglán [29.5×30.5×4.6 cm]. r: Ószőny, c: M. N. M. Inv. 202.

e) r: Ószőny, fali téglá töredékén. c: Mus. Komárom. Elején a legioszámig, végén az ansa letört.

g) r: Ószőny, elején csonka, a legioszámig. Fali téglán [13×9×2.6 cm], c: Mus. Magyaróvár.

94. sz. r: Ószőny (2 pld.), c: győri gimn. Az ábrázolt törött fedőtéglán [45.5×34.5 cm]. IV. T.

95. sz. r: Ószőny. c: M. N. M. Inv. 346 65/885 (1 pld.) IV. T.

96. sz. r: Ószőny, (2 pld.).

a) nagy téglán [58.3×56.8×7.2 cm]. c: M. N. M. Inv. 499 65/885 IV. T.

b) fedőtéglán, c: M. N. M. 32/1929 41. A bélyegből alig vehető valami, olyan homályos.

D) Bélyegváltozatok pia fidelis-en kívül más toldalékkal is:

[97—101-ig ANT; 102-nél más; 103—108-ig két és három sorosak].

97. sz. r: Ószőny (2 pld.).

a) c: M. N. M. 360 65/885. IV. T. N—T ligatura!

b) pontos r: vízvezeték, a castrum mögött, a porta decumana irányában; félhenger alakú téglán. c: M. N. M. Inv. 7/1928 36. Elmosódott, de az a)-val egyforma épségű.

98. sz. r: általában Ószőny, (5 pld.).

a, b) r: biztosan Ószőny. c: M. N. M. Inv. 433 65/886,, 775 65/885. a) IV. T., a LE ligatura híjjával. b) alul letört.

c) r: ismeretlen, a többiek után ítélve valószínűleg Ószőny. A mintához a LE betűpárt adja. Egyébként ép bélyeg. c: M. N. M.

d) r: Ószőny, csőtéglán. c: M. N. M. Inv. 208 65/885. A téglá méretei: 14.5×12×29.5 cm. A bélyegből az elején az L, végén a P-től hiányzik.



5543



e) **r:** Ószőny. **c:** M. N. M. Inv. 32/1929 22 b, fedőtéglán. Csonka, elején az E-ig, a végén az F-től.

99. sz. (3 pld.):

a) **r:** Ószőny, félhengeralakú fedőtéglán [56×39 cm]. **c:** Mus. Komárom. **IV. T.**

b) **r:** Sopron. Ép bélyeg. **c:** Mus Sopron.

c) **r:** Ószőny. **c:** M. N. M. Inv. 418 65/885. A bélyeg ADI után letört.

100. sz. **r:** általában Ószőny. (8 pld.)

a, c) **r:** biztosan Ószőny. **c:** Mus. Komárom. a) ábrázolva fele, a D-ig. Az A—N ligatúrából csak az A betű maradt meg. c) ép, nagy téglán [20.5×20×6.5 cm], a bélyeg is teljes. **IV. T.**

b, d, e) **r:** biztosan Ószőny. **c:** M. N. M. Inv. 338 65/885, 439 65/885, 456 65/885.

b) a minta második felét adja. **IV. T.** A legioszámgig letört. d) és e) is töredékek. e) igen elmosódott.

f, g) **r:** Ószőny. **c:** hódmezővásárhelyi gimn. Pacskolat után.

f) **r:** Ószőny. **c:** M. N. M. 462 65/885. Meglehetősen csonka a bélyeg.

g) **r:** ismeretlen, az előzőek tanúsága szerint valószínűleg Ószőny. A bélyeg eleje letört, még a legioszám is.

101. sz. **r:** általában Ószőny; mind elmosódott:

a, b, c, d) **c:** M. N. M., egyforma fali téglákon [27×27×7.5 cm]; a) **IV. T.**, b) és c) is épek, de még jobban elmállottak betűi; d) csonka, de biztosan e változathoz tartozik. Míg az előbbi három lehelvét nem tudtam megállapítani, az utóbbiét sikerült a téglán talált 256 szám és a régi jegyzetek segítségével a Nemzeti Múzeumban, amelyekben lehely [Ószőny] megadásával hasonló bélyeget találtam.

e, f, g, h) **r:** biztosan Ószőny. **c:** Mus. Komárom. Alig olvasható, elmosódott ép példányok. Szintén fali téglákon [20×20×7.5 cm], az előbbiekével megegyező méretekkkel, ami erősítő körülmény az idő- és helybeli közös származáshoz.

102. sz. **r:** Ószőny, a castrum területe. Félhenger-alakú téglán. **c:** M. N. M. Inv. 33/1929 10. **IV. T.** Az erősen elmosódott és csonka bélyeg olvasása kérdéses.

103. sz. **r:** Ószőny, vízvezeték, a castrum mögött, a porta decumana irányában Csonka és homályos példány. **c:** M. N. M. Inv. 7/1928 33 (1 pld.). **IV. T.**

104. sz. **r:** Ószőny. **c:** Mus. Komárom. (1 pld.). **IV. T.**

105. sz. **r:** Ószőny. **c:** Ószőny, Kállay Ödön jegyző úrnál. (1 pld.) **IV. T. I:** Hasonló CIL III. suppl. I. 11347, **r:** Ószőny, **c:** Mus. Vindob.; nem láttam.

106. sz. **r:** Ószőny, a jellegzetes díszítő elemek, R ligatura és szöveg alapján felismerve. **c:** M. N. M. Inv. 36/1890 (1 pld.) **IV. T.** Szőnyben kb 2—3 m. mélységben, téglakifejtés alkalmával találták, egyéb apró római tárgyakkal együtt. A tégl méretei: 13.5×19 cm.

I: Hasonló már a Corpusban; III. suppl. I. 11347, **r:** Ószőny, **c:** vindobonai múzeumban, ahol különben nem láttam.

107. sz. **r:** Ószőny, (3 pld.):

a) 28×28cm nagy fali téglán. **c:** Ószőny, Kállay Ödön jegyzőnél. (1 pld.) **IV. T.**

b) **r:** Ószőny, a castrum területe. **c:** M. N. M. Inv. 33/1929 41. A bélyeg vége: D és F letört. **I:** Corpusban publikált hasonló csonka bélyeg [III: suppl. I. 11347,

r: Ószöny, c: Mus. Vindob., ahol egyébként nem láttam] valószínűleg e változatba tartozik.

c) r: Ószöny. c: hódmezővásárhelyi gimn. Pacskolat után.

108. sz. r: Ószöny. c: M. N. M. Inv. 70/1890, (1 jld.) IV. T. Friss olvasása:

LEG I ADIVT | AN 'TO MAXI | ALERICR ' AR. A téгла méretei: 14×18.5 cm.

A c) és d) változatcsoportokból biztosan datált bélyegek is vannak már: azok, amelyeken megjelenik az Ant(oniniana) utónév, amely tudvalevőleg zárt időhatárok közé utalja a téгла-vetés idejét; Caracalla Kr. u. 211-ben rendelte el,¹⁵ hogy az egyes csapattesteket az ő — trónját legitimizáló — nevééről, Antoninusról nevezzék el, és 224-ben Alexander Severus hasonlóan kereszteli át Severianara a hadsereg egységeit. Antoniniana-s bélyegeink azonban Elagabalra is vonatkozhatnak, és e szerint Kr. u. 211 és 222 közt kerültek a téglákra. [97—101. változatok.]

Terminus post quem tekintetében azon építési téglák gyártási idejét is tudjuk határolni, amelyek bélyegein a p(ia) f(idelis) kitüntető jelzöt megtaláljuk: II. sz. elejiek vagy későbbiek, mivel csapatunk a fenti jelzöt 100—114 között kapta¹⁶ volt. [57—101. változatok.]

Az adiutrix rövidítési módjából vonandó következtetéssel óvatosan kell bánni: a III. sz. 2. évtizedéből való Antoninianás bélyegeken még mindig vegyesen szerepel az *adi*, *ad* és *a*-val történt rövidítés. — A két és három soros változatoknál [103—108 változatok] feltűnő a *pia fidelis* elmaradása.

Ha a lelhelyeket nézzük, Pannonia superior javára billen a mérleg az állandó táborhely emlézközmétől [Brigetio] eltekintve is. Pannonia inferiorban Ószönyön kívül — egyébként köztudomású, hogy II. sz.-beli hagyatéka P. superioré, amíg 215. körül nem csatolták az erősséget P. inferiorhoz — csak Leányvár (a Komáromnál fekvő ellenerőd, Celamantia római nevéen) és Aquincum szerepelnek bélyegváltozataink lelőhelyei között, míg a túlsó tartományban Carnuntum, Scarbantia, Ad Flexum, Arrabona és Poetovio leleteivel kell számolnunk. Sajnos kb. 30 változatot ki kellett hagyni elmosódottságuk, csonkaságuk és nem biztos pannoniai eredésük miatt, sok bélyeges téгла elkallódott, olyanok is, amelyeket a Corpus készítése idején ismertek még; a Corpus felsorolja Esztergomot, Dunapentelét is: (III. suppl. 1. nr. 11345) LEG I AD PF bélyegek lelhelyeként.

Leányvárrott a 32., 44., 60. és 77. bélyegfajok kerültek felszínre, amelyeket mindezen esetben Ószönyben is képviselnek testvérpéldányok. Eme szomszédba való szállítás a legtermészetesebb. Kurucz János¹⁷ 50—60 változatról értesít Leányvárról.

Az Óbudán talált egyetlen bélyeges téгла jelzése a 35. bélyegváltozathoz tartozik, amely szintén előfordul Ószönyben, ami, úgy gondolom, az odaszállítást bizonyítja kétségtelenül a helyszínen való előállítás lehetőségével szemben.

Petronell és Deutsch-Altenburgban már gazdagabb változatsor szerepel: 31., 60., 73., 75., 80., 91., 93. Eme fajok közül csak a 88. és 91. ismeretlen a főszálláson,

¹⁵ L. Fr. Ruzicka c. (Ziegel aus Laur. mit Schrift) R. L. I. Ó. XIII (1919) 85. és 95. old.

¹⁶ L. Ritterling R. E. XII. 1390. old.

¹⁷ Római nyomok a pannoniai Duna-limes balpartján, 41. old.

amely körülmény ismét csak a vízi úton történt szállítást teszi valószínűbbé az osztagkivezényelésnél. Ez csak a II. sz.-ba utalna, mivel a III. sz.-ban már Aquincummal kerül szorosabb viszonyba legiónk, míg addig P. superior seregébe tartozik, és a carnuntumi főparancsnokság felé tekint. Azonban ne feledjük el, hogy más csapattestek téglanyagánál fogjuk látni (a legio I. Noricorum téglái Sirmiumba = Mitroviczára elkerülnek Noricumból, a legio VI. Herculia gyártmányai pedig az Alduna mellől Noricumba), hogy nagy és sürgős építkezések alkalmával nem akadály az export előtt a tartományhatár és a nagy távolság sem, csak a kedvező szállítási lehetőség legyen meg: a római korban a vízi út volt ez. Tehát elkerülhettek Ószöny téglaproduktumai azután is Carnuntumba, hogy a legio közelebbi kapcsolata megszünt Petronellel és P. inferior seregének lesz egysége. Mindamellet Carnuntum elpusztítása (quad-marcomann betörés M. Aurelius alatt), illetőleg annak szükség-szerű gyors felépítése is pl. a legio P. superior-i idejében történt meg, amikor maga a legio is Noricumban járt [Pertinax vezérlete alatt mozgósították 171 körül]. A nagyobb valószínűség tehát a történeti háttér szerint mégis az, hogy a legio carnuntumi bélyegei a II. sz.-ban készültek, és kerültek mai találati helyükre, aminek megfelel az is, hogy a carnuntumiak közt — legalább is eddig — nem került felszínre Ant(onianiana) utóneves bélyeg.

Ami pedig magát a carnuntumi bélyeganyagot illeti, keretes, szabályos, szép bélyegmintának a nyomait látjuk, úgy, hogy talán a szőnyi nagy raktári készlet egész anyagát kellett a lerombolt Carnuntumba küldeni hirtelen, és egyben megfeszített erővel fokozni a téglavetés munkáját. Ha ez a nagy téglaszállítás valóban M. Aurelius quad-marcomann háborúja idején vált szükségessé, az újabb primitív gyártmányok nemcsak otthon készülhettek volna, hanem a szintén eltávozott csapat visszatérése előtt a helyszínen, Carnuntumban. Groller¹⁸ figyeli meg, hogy: „... a legio I. adiutrix bélyegei nagyon gyakran fordulnak elő... (Carnuntumban), megfigyelendő, hogy a téglák mily gyarló gyártmányok... töredezetek és egyenetlenek...” Így szól a civilvárossal és a 31. fajú bélyegekkal kapcsolatosan, ami alighanem a „második” csoportra vonatkozik.

Magyaróvár és *Győr* anyagának is világos a származása, mivel a Duna viziútja mellett fekszenek. Óvárott a 31. és 38. bélyegfaj képviseli magát [31. változat Carnuntumban is előfordult], amelyek Ószönyben is szerepelnek. Györött a 34. [?] 82. és 85. változatokból találtak eddig. Feltűnő, hogy egyik sem került elő — tudomás szerint — a főszálláson, nem tudom, nem kell-e ebből a lehetőségek közé számítani azt, hogy a legio egyik osztaga építette volna fel a győri tábort. Ami az anyagot illeti, gyarló, kezdetleges dolgokkal állunk szemben. Datálás tekintetében a II. sz.-ot el kell fogadnunk mind az óvári, mind a győri bélyegekre nézve, mivel meg kell állapodnunk Brigetionak P. inferior-hoz való csatolásánál.

Sopron egyenrangú lelhelye a legio tégláinak D.-Altenburggal. A 3., 26., 44., 67., 88., 89. és 99. változatok fordulnak itt elő, amelyek azonban a carnuntumi megfigyeléssel ellentétben nem bírnak képviselővel Ószönyben, a 44. és 99. fajok kivételével. Viszont Sopron is csak 215-ig fekszik egyazon résztartományban Brigetioval, és

¹⁸ L. M. v. Groller c.: Römische Gebäude auf der Petroneller Burg, R. L. I Ö. V. 103. old.

mégis találtak Sopronban Antoniniana-s bélyeget is, amelynek gyártási ideje pedig biztosan 211 után való. Tehát vagy más provinciából történt későkori szállítást [a 99. típus Brigetioban is előfordul!] kell elfogadnunk, (amiről Carnuntumnál is csak mint végső lehetőségről beszéltünk) vagy pedig Ritterlingnek időhatározását úgy kell módosítanunk, hogy 1—2 évvel később, 218 körül ment végbe az átcsatolás. Bár erre sincs mindenképen szükség, hiszen 211 és 215 közt is előfordulhatott, hogy az új utóneves bélyeges téglák készletéből a messzi Sopronnak is szállítani kellett. Azonban a soproni bélyegfajok általában elszigetelten csak Sopronban fordulnak elő, a brigetioi főszálláson nem, tehát a legionak legalább egy osztaga ide volt vezényelve; ami inkább csak addig történhetett meg, amíg Sopron és Brigetio egyazon tartományban feküdt. A víziút hiánya is arra mutat szerintem, hogy legiónk Sopronban saját embereivel építkezett, és hogy nincs szó szállításról.

A Dráva víziútja mentén, de még távolabb: *Pettauban* is fordul elő bélyeges téglá legionktól, a 70. változat a mi gyűjteményünkben. Abramič még többről tud:¹⁹ „... Ezen legio bélyegei Pettauban igen ritkák. Egyet, melyet Haidinben, a Dráva jobbpartján találtak, Premierstein publikált: Jahrbuch d. Zentralkommission II., 1904, 186. hasábon. A Corpus tanúsága szerint e bélyegek Pettau messzi távkörében: Wien, Carnuntun, Sopron, Dunapentele, Pusztaföveny, Esztergom (CIL III. 4655, 11345, 11347) fordulnak elő...” Másutt²⁰ a II. és III. sz.-ba datálja eme bélyegeket. Most már az a kérdés itt is, hogyan jutottak ide csapatunk bélyegei? A pia fidelis jelző legkorábban a II. sz. elejére datál, amikor véres háborúban sodródik a hadtest hol a dákok, hol kelet népei ellen, aztán pedig állandóan Brigetioban telepszik meg; mindez kizárja azt, hogy a pettaui bélyegekkel kapcsolatosan azt a kérdést próbáljuk megoldani, hogy hol táborozott a csapat 100 körül a Duna mellett, noha Pettaut épen 90 körül hagyta el addigi háziere, a legio XIII. gemina,^{20*} és ez a fontos állomás véderő nélkül marad. Másik lehetőség, hogy víziúton szállították volna, de egyelőre ez ellen szól az a körülmény, hogy Brigetioban eddig még nem került felszínre bélyeges téglá a pettaui 70. változatú jelzéssel. A harmadik lehetőség, hogy a II. sz.-ban, (amíg egy tartományban voltak) erre járt és építkezett volna a hadtest, vagy egy része. Egyébként 193-ban biztosan, Septimius Severus támogatása céljából, megtörtént.²¹ Mindent figyelembe véve szerintem a szóban forgó 70. bélyegváltozat készitési ideje a legio teljesen berendezkedésétől Brigetioban (kb. 130) és 215 határok közé esik, amikor Brigetiot P. inf.-hoz csatolják; tehát keletkezhetett volna 193 körül is.

A *bécsi, esztergomi, dunapentelei és pusztafövenyi* bélyegek a gyűjtemény lelhely nélkül adott változatai közt lehetnek. A Pann. superiorbeli bécsi téglák multja bizonyosan megegyezik a carnuntumiakéval és 215 előtt való időből származnak, az inferiorbeliek pedig 215 után eltelt időből. A víziút minden esetben főlehetőségnek vehető. Az intercisai [pentelei] bélyegekről Paulovics István dr.²² is megemlékezik.

¹⁹ „Arch. Funde in Pettau, Jahresh., XVII, (1914), 113. old.

²⁰ Führer durch die Denkmäler d. röm. Stadt Poetovio, 59. old.

^{20*} L. Ritterling c.: „legio“, R. E. XII. 1710. old.

²¹ L. Ritterling „legio“, R. E. XII. 1398. old.

²² „A dunapentelei római telep.“ 30. old.

Fröhlich²³ és Hampel József szerint ezek a téglák Pentelén készültek volna a legióból idevezényelt különítmény által, a III. sz. elején, amikor már Ószöny vidéke is Pann. inf.-hoz tartozott. Azonban ha már csakugyan csapatküldés kényszeréről kell beszélni, akkor szerintem a közelebb táborozó és kezdetül közösen érdekelt (egyazon tartományban fekszenek) aquincumi legio II. adiutrix jön szóba elsősorban, amint valóban több bélyeges téglát találtak ettől a csapattól itt.²⁴ Sajnos, a bélyegek nem segíthetnek, mivel a Nemzeti Múzeum téglanyagának javarészeről, ahová Pentele régi leletei kerültek, a leltári szám lemállott a pincei raktárhelyiségben.

Legio I. Noricorum.

A csapat történelme¹ igen rövid és egyszerű: a késő III. sz. végén Diocletianus állítja fel új határvédelmi rendszeréhez Noricum ripense régi legiója (II. Italica) mellé másodikkak. Ez a kitűnő terminus post quem igen fontos a csapat téglabélyegei datálása tekintetében is: nem lehetnek régebbiek Diocletianus koránál, és így egyetemesen mutatják a későkori téglabélyegzés sajátosságait. A csapattest ugyan nem szerepel Pannoniában táborhellyel Diocletianus tartományfelosztásában sem, hanem csak Noricumnak szomszédos ripense nevű részében, de mégis szoros viszonyba kerül a Dunántúllal, és bélyegeivel találkozunk ez időből az egész pannón dunai határon, amikor a IV. sz.-ban² Noricum ripense és Pannonia prima (a Dunántúlnak Ausztriával határos sávja) közös parancsnok (dux Pannoniae primae et Norici ripensis) rendelkező keze alá kerül.

Bélyegfajai:

1. sz. (13 pld.) a): IV. T.

a, m) **r:** Feketeváros, Purbach (v. ö. CIL III. 11349), **c:** Kismarton, Wolfmúzeum, fedőtéglákon, épek.

d, i, j, l) **r:** Mitrovica. **c:** Mus. Zagreb, fali téglákon. j) és l) épek [36.5×26.5, 31.5×33 cm], i)-ből S-ig, d)-ből N-ig maradt meg a bélyeg. (v. ö. CIL III. 11349; Arch. ep. Mitt. IV. 120. o.).

b) **r:** ismeretlen, fali téglán [?-×26.3×5.2]. **c:** M. N. M. A bélyeg elül-hátul csonka.

e) **r:** Wien, I., Graben 29, 29A, Trattnerhof, (1911) (v. ö. CIL III. 11349). **c:** Mus. Vindob. Inv. 140. Csak az eleje van meg.

f) **r:** ismeretlen, **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 263. Az előzően hasonlóan csonkult.

²³ Fröhlich véleményét Paulovics István idézi, előbbi műve 30. oldalán.

²⁴ „Intercisa emlékei“, Arch. Ért. 1906. évf., 222. old.

¹ Bővebben irodalommal: Ritterling „legio“ c.-ben, R. E. XII. 1434—35. old.

² Id. m. 1435. old. és CIL III. 4655. jegyzetében.

c) r: *Ilok*, c: Mus. Zagreb. Csonka: ... ulinas Iven ...

g) r: *Magyaróvár*. c: Mus. Magyaróvár. Csonka: Figulinas ...

h) r: *Ószöny*, c: Mus. Komárom. Csonka: Figulinas ...

k) r: *Sotin*, c: Mus. Zagreb, fali téglán [26×?×5 cm]. A vége hiányos.

2. sz. r: *Schwechat* [v. ö. CIL III. 4655a], c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 855. (1 pld.) **IV. T.**

3. sz. r: *Mitrovicza*, c: Mus. Zagreb (2 pld.). Az ábrázolt 6 cm v. falitég-lán. **IV. T.**

4. sz. (5 pld.) **I:** Nagy Lajos³ is bizonyítja a legio I. Noricorum bélyegeihez való tartozását. Kiegészítése így hangzik: Figulinae Ivensianae. Kubitschek⁴ mutatja ki, hogy ez a gyártóhely Ad Iuvense [maYbbs] volt, a Not dign. occ. XXXIV. v. 40 is itt jelzi a legio egyik felét. A fenti ybsi műhely a két kutató szerint kezdetben ma-gánüzem, csak később veszi át a legio.

a) r: *Wien*, c: *Wien*, Niederöst. Landesmus. **IV. T.**

b) r: *Magyaróvár*, c: Mus. Magyaróvár. Erősen csonka: Fig. Iv ...

c) Ép, de nagyon elmosódott fedélcserépen [28×48 cm], r: ismeretlen, c: M. N. M.

d) és e) r: *Aquincum* [Óbuda], 1927-ben a Raktár-utcai cella trichora környéke legfelső rétege. **I:** Először közzétette s behatóan foglalkozott velük Nagy Lajos,⁵ és egy-ben biztosan korukat is meghatározta: késő IV. sz., I. Valentinianus uralkodása. d) c: Mus. Aquincum, Inv. 1927. 14/10, e) ibid Inv. 1927 14/11. Mindkét bélyeg törött fali téglán [méretek: ?×26×4.8; ?×26×5.6 cm].

c: Egy teljesen elhomályosult példányt a petronelli kastély múzeumában másoltam le, r: Carnuntum, a civilváros. **I:** Nagy Lajos⁵ és Ritterling⁶ egyetértenek abban, hogy Ybbsről a legio bélyeges téglái Mitroviczáig a Duna víziútján akkor jutnak el, amikor a Duna vonalán sürgős és nagy építkezés folyik, amely szükség pe-dig ilyen arányokban Alföldi András érvei nyomán⁷ a IV. sz.-ban I. Valentinianus nagy erődepítése és javítása [Kr. u. 374—375] alkalmával következett be. Ritterling⁶ hangsúlyozza, hogy Pannonia secundában, ahol Mitrovicza fekszik, akkor, a IV. sz.-ban, amikor e bélyeges téglák alkalmazásra kerülnek, két legio is van: a szintén új alakulat V. Iovia és a VI. Herculia, tehát semmi szükség nem volt arra, hogy le-jöjjön Sirmiumba a legio, hanem abban az időben ez a hely császári székhely és így magas hivatalokat kellett befogadnia. Ezek számára egyszerre indul meg az építkezés, és téglát szállítani kell ide a távoli Ybbsről is.

³ Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában, 48. old.

⁴ Mitt. d. k. k. Zentral-Kommission N. F. XXVII. 1901. S. 220.

⁵ Id. m. 48. old.

⁶ R. E. XII. 1435. o. 24—40. s.

⁷ Der Untergang d. röm. Herrschaft in Pann., I. 82—86. old.

A legio II. adiutrix.

Történelme főbb mozzanatai:¹ Kr. u. 69-ben szintén hajóslegénységből állítja fel Vespasianus, mint névrokonát és későbbi egytartománybeli társát, a legio I. adiutrixot. Rögtön tűzbe vonul, a germán frontra, ahol két évig marad a batav fővárosban, Batavodurumban [később Noviomagus]. Sajnos, ily rövid időből itt mi sem emlékeztet rája, pedig a noviomagusi esetleges bélyeges téglák a kortulajdonságokra nézve nagy-nagy fontossággal bírnának, mint külföldi bélyegcsatlakozás két év szűk időhatárai között. 71 elején már Britanniában találjuk, és itt táborozik kb. 86-ig Deva-Chesterben és Lindumban. Az ok, amely szükségessé teszi 86 körül az Aldunához való távozását, ugyanaz, mint a legio I. adiutrixnál: a rómaiak vereségei a balkáni harctéren, és Moesia kettéosztása superior és inferiorra. Itteni tartózkodásának első két évtizede a legio II. ad.-nél is homályos, különösen a táborhely kérdéses. Egyes kutatók (Mommsen, Domaszewski, Filow) Acumincumért (Tisza torkolatával szemben) harcolnak, akik szerint csapatunkat innen helyezték volna át Aquincumba. Eme feltételezés ellen már Fröhlich Róbert síkra száll,² és kimutatja, hogy Zimonytól Péterváradig nincs nyoma legionak való nagy táborhelynek, Szlankamenben egyáltalán nincs tábornyom, az óbánovcei és surduki táborban pedig csak cohorsnak lehetett helye. Ritterling³ Sirmium [Mitrovicza]hoz ragaszkodik, de kiemeli, hogy ha ama két évtizedben valóban itt táborozik is a hadtest, ebben az időben még Moesia superiorhoz tartozik az Alsó-Száva vidéke a Dráva torkolatáig, tehát legionkat Moesia seregébe osztják be akkor az által, hogy Sirmium vidékén adnak neki táborhelyet, és még nincs köze Pannoniához. Fontos tényként hozza fel Ritterling ugyanitt azt a körülményt, hogy a fontos potentiai felirat: CIL X. 135 csakugyan a két Moesianak közös parancsnokság alatt álló öt legioja közt sorolja fel csapattestünket.

Hogy mikor kerül a legio Aquincumba, ahol aztán századokon át örökdik, arra Ritterling⁴ derít világosságot. 104 körül Traianus Pannoniát is felosztja superior és inferiorra. Nyilvánvaló,⁵ hogy a Dráva-Száva keleti szögletét is ekkor csatolják Pannoniához, még pedig annak inferiornak keresztelt részéhez.

Így kerül az új tartomány főhelyére, Aquincumba 104—107 közt, tehát abban az időben tűnik fel Pannonia inferiorban, amikor a régi egész provincia nyugati fele P. superior néven már teljesen külön életet él. Így figyelni meg már Ritterling,⁶ hogy a legio emlékeinek lelhelyei majdnem kizárólag csak P. inferior területén fekszenek, és még a kivételes superiorbeli nyomok (Brigetio, Círpi=D.-Bogdány, Esztergom=Salva) is ama időből [Kr. u. 215 után] származnak, amikor már ez a vidék is inferiorhoz kerül.

A csapat alapelnevezése: leg(io) II. ad(iutrix), amelyből legalább a „leg II a”

¹ Kivonat Ritterling „legio” c.-ből, R. E. XII. 1438—1453. old.

² Acumincum vidéke és a régi pann.-i limes, Arch. Ért. új f. 12. (1892), 41—44. old.

³ Id. m. 1444. old.

⁴ Id. m. 1446. old.

⁵ Ugyanott.

⁶ Id. m. 1447. old.

rövidítés megtalálható mindig téglabélyegein. A pia fidelis jelző azonban itt már nem bír időhatározó értékkel, mivel már alapításakor, 70-ben, megkapja Vespasianustól, a III. Flaviával és VII. geminával' együtt.

Bélyegváltozatai

A) csonkák: 1—20.

1. sz. r: *Aquincum*. c: Mus. Aquincum (1 pld.) V. T. Közelebbi lehely a Raktár-utcai cella trichora.⁸

2. sz. r: *Aquincum*, a Raktár-utcai cella trichora. 2.8 cm v. fali téglán. c: Mus. Aquincum. Inv. 1930 27/6 (1 pld.) V. T. I: Ezt a cella trichorát Nagy Lajos dr. ismerteti „Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában” cím alatt.⁹

3. sz. r: *Aquincum*, Flórián-téri hypocaustum. 6 cm v. fali téglán. c: Mus. Aquincum. Inv. 1930 25/19 (1 pld.) V. T. Mindhárom bélyegfajnál hiányzik a csapatszám, de a lehelyből következtetni lehet, hogy a bélyeges téglák a legio II adiutrix gyártmányai.

4. sz. r: *Aquincum*; késő római téglasírban találták a Berend-utcai csatornázásnál, és így csekély datáló értéke, mivel számításba kell venni a másodszori felhasználás lehetőségét is. Nagyon gyarló munka, mintha hulladék vagy elrontott példány lenne. Peremes téglá töredékén. c: Mus. Aquincum. Inv. 928 35/11. (1 pld.) V. T.

5. sz. r: *Aquincum*. A Majláth-utcai csatornázás hozta felszínre. 3.2 cm v. fali tégladarabon. Szintén zavaros, gyarló munka. c: Mus. Aquincum. Inv. 928 30/30. (1 pld.) V. T.

6. sz. r: *Aquincum*. 3.9 cm v. fali tégladarabon. c: ibid. Inv. 1930 25/11. (1 pld.) V. T. Közelebbi lh. Flórián-tér, hypocaustum.

7. sz. r: *Aquincum*, Flórián-tér. c: ibid. (1 pld.) 1.6 cm v. téglán. V. T.

8. sz. r: *Aquincum*, a Majláth-utcai csatornázás alkalmával került felszínre, 3 cm v. téglatöredéken. c: Mus. Aquincum (1 pld.) V. T.

9. sz. r: *Aquincum*. c: Mus. Aquincum. (1 pld.) V. T.

10. sz. r: ismeretlen (2 pld.), mindkettő gyarló gyártmány. c: M. N. M. V. T.

11. sz. r: *Aquincum*, Flórián-téri hypocaustum. (3 pld.) c: Mus. Aquincum.

a) Fali téglán [$? \times 26.3 \times 6$ cm]. A legioszám a következő példányon egészen megmaradt. Inv. 1930 25/24. V. T.

⁷ Id. m. 1371. old.

⁸ L. Nagy Lajos: Az óbudai ókereszt. cella trichora.

⁹ Ha a Nagy Lajos dr. által publikált bélyeg (43. o. 25. kép, nr. 4.) azonos ezzel, akkor érvényes rája eme jeles kutatónk korhatározása: II. sz. 2 első évtizede, és pontosan a cella mellett (Raktár-u. 42. sz.) találták a II. réteg csatornájában. A bélyeg datálása legszebb példája a meghatározott korú rétegben talált más leletek készen kapott korhatározására: mivel a legio legkorai félhordalakú bélyegeivel együtt került felszínre, a II. rétegből, kora azonos azokéval. (39. és 40. old.) (T. i. a II. réteg csatornája fenekén való felhasználás ideje azonos.)

- b) Elül is csonka, a téglá 5.4 cm v., Inv. 1930 25/26.
- c) Kis töredék, ez is teljesen elmosódott. 5.8 cm v. fali téglán. Inv. 1930 25/27.
12. sz. r: *Aquincum* (2 pld.). c: Mus. *Aquincum*.
- a) Találták a Flórián-téren. 2.8 cm v. fali téglán elmállott betűkkel. V. T.
- b) Törésben is megegyezik a)-val. 7.1 cm v. fali téglán. Inv. 1930 25/22. A Flórián-téri hypocaustumból került elő.
13. sz. r: *Aquincum* (1 pld.). Tali téglán [17.6×17×5 cm]. c: ibid. Mus. V. T.
14. sz. r: *Adony* (1 pld.). c: Univ. Budapest. V. T.
15. sz. r: *Aquincum* (2 pld.). c: Mus. *Aquincum*. Inv. 930 25/30. V. T. A nem ábrázolt erősen csonka, törött félhenger alakú téglán, és a Flórián-téri hypocaustumból jött elő.
16. sz. r: Óbuda (*Aquincum*). c: M. N. M. V. T.
17. sz. (3 pld.), fedéltéglákon:
- a) és b) r: *Dunapentele*, c: M. N. M. a) igen elmosódott bélyeg. A téglá méretei: 55×44 cm. V. T. b) hasonló nagyságú téglán, Inv. 30/909 9.
- c) r: *Aquincum*, Flórián-tér, c: Mus. *Aquincum*. A bélyegnek csak a vége maradt meg.
18. sz. r: *Aquincum*. 4.2 cm v. fali téglán. Igen elmosódott betűkkel. c: Mus. *Aquincum* (1 pld.) V. T.
19. sz. r: *Aquincum*, a Raktár-utcai cella trichoran. 1927-ben. 2.7 cm vastag fali téglatöredéken. A betűk nagyon elmosódtak. c: Mus. *Aquincum*. V. T.
20. sz. r: *Adony*. c: M. N. M. Inv. 83/1893 b4 (1 pld.) V. T.

B) Bélyegfajok az adiutrixnak a-val való rövidítésével: nr. 21—26.

21. sz. r: *Aquincum*. c: Mus. *Aquincum* (1 pld.). V. T. A bélyeget ferdén nyomták. Törött fedéltéglán.
22. sz. r: *Aquincum*. c: Mus. *Aquincum*. Inv. 928 30/6 (1 pld.). V. T. Törött peremes téglán, amelynek ép h.=56.8 cm. Majláth-utca, csatornázás.
23. sz. r: *Aquincum*, Flórián-téri hypocaustum (5 pld.). c: Mus. *Aquincum*. Inv. 1930 25/4, 6, 7, 9, 25.
- a) 6.5 cm v. fali téglán. V. T. b): ép lábalakú keret megvan, de a betűk kuszáltak, 2.8 cm vastag fali téglán; c) és d)-nél csak a bélyegvég maradt meg, 5.6 cm, illetőleg 6 cm v. fali téglán. e)-nél a közép maradt ép, 2.7 cm v. fali téglán.
24. sz. r: *Aquincum*, ellipszis alakú téglán, [átm. 1.75—11 cm, v.=3.1 cm.], c: Mus. *Aquincum* (1 pld.) V. T.
25. sz. r: *Aquincum*, Lajos-u., Goldberger-gyár, késő római sír. I: Nagy Lajos dr. IV. sz.-ba teszi a sír keletkezési idejét. Peremes téglá töredékén, c: Mus. *Aquincum* Inv. 927 8/4. V. T. Valószínűleg idetartozik az *aquincumi* múzeumnak egy régi, csonka bélyege is (r: *Aquincum*), félhengertéglán. c: ibid.
26. sz. r: *Aquincum* (2 pld.), ábrázolva az ép, a csonkából a közép maradt meg. Mind a kettő 2.7 cm v. fali téglán. c: Mus. *Aquincum*. V. T.

C) Bélyegváltozatok AD névrövidítéssel: nr. 27—77.

27. sz. r: ismeretlen, c: M. N. M. (1 pld.) V. T.
28. sz. r: *Aquincum*, c: Mus. Aquincum. (1 pld.) V. T.
29. sz. r: *Aquincum*, a legio téglaműhelye.¹⁰ Imbrex töredékén. A bélyeg bozatosan a II. adiutrixé, mivel az A előtt a római szám második merőleges vonásának a nyomai és helye láthatók a téglán. c: Mus. Aquincum (1 pld.) V. T.
30. sz. r: *Dunapentele*, igen elmosódott, fedéltéglán (31.5×46 cm), c: M. N. M. Inv. 73/1908 38 (1 pld.) V. T.
31. sz. r: *Aquincum*, Flórián-téri hypocaustum. Igen gyarló példány; 2.6 cm v. fali tégladarabon, c: Mus. Aquincum. Inv. 1930 25/18. (1 pld.) V. T.
32. sz. r: általában *Csákvár*, (4 pld.):
- a) r: ismeretlen, valószínűleg szintén *Csákvár*. Az elmosódott bélyeg 46.5×31 cm méretű fedéltéglán. c: M. N. M. V. T.
- d) Szintén ép bélyeg, de közepén kettétört, ugyanolyan fedéltéglán, r: biztosan *Csákvár*; c: M. N. M.
- b) és c) c: Mus. Székesfehérvár, hasonló fedéltéglákon. b) r: Fehér megyében, ép bélyeg; c) elül-hátul teljesen elmosódott: 'AI, r: biztosan *Csákvár* (sírlelet.)
33. sz. r: *Aquincum*, a legio II. ad. téglaműhelye, 55.2 cm h. peremes téglán, c: Mus. Aquincum (1 pld.). Szép, éles betűk.
34. sz. r: *Aquincum*, Flórián-téri hypocaustum (6 pld.), valamennyi együtt került elő, c: Mus. Aquincum Inv. 1930 25/11, 12, 13, 14, 15, 3, mindnek betűi töredeztettek és élesek, a) V. T. b) és c) épek, d) kivételével 5.6 cm v. fali téglán, d) csonka, az AD vég hiányzik, 2.7 cm v. fali téglán, a is hasonlóan csonkult, f) kétszeres nyomás, X alakban.
35. sz. r: *Aquincum*, teljesen elmosódott, ép fedéltéglán [58.5×42.5—35.5 cm]. c: Mus. Aquincum (1 pld.) V. T.
36. sz. r: *Dunapentele*, igen elmosódott, fedőtéglán (39×57 cm), c: M. N. M. Inv. 118/1907 (1 pld.) V. T.
37. sz. r: *Aquincum* (3 pld.), c: Mus. Aquincum.
- a) V. T., b) csonka, c) alig látszik, A-tól hiányos. Mindhárom bélyeg igen homályos, elmosódott, a) és b) imbrexdarabon, c) 2.9 cm v. fali téglaműhelyén, a legio téglaműhelyéből, b) a Szőlőkert u. i. csatornázásnál került elő, Inv. 1928 6/11.
38. sz. r: *Aquincum*, imbrexdarabon. c: ibid. Mus. V. T.
39. sz. r: *Aquincum*, ép bélyegek fedőtéglán (egyik ép: 56×48—42.5 cm), c: Mus. Aquincum (3 pld.) V. T.
40. sz. r: *Aquincum*, Majláth-u., csatornázás alkalmával jött felszínre. 3 cm v. fali téglán, c: Mus. Aquincum Inv. 928 30/25. (1 pld.) V. T.
41. sz. r: *Aquincum*, (8 pld.), mind imbrexdarabon, c: Mus. Aquincum. a) és b) épek, a többi csonkult. VI. T.
42. sz. r: ismeretlen, a teljesen elmosódott bélyeget kerete miatt vettem be. 5.1 v. fali téglán, c: M. N. M. (1 pld.) VI. T.

¹⁰ Kiscelli-u. 79. sz. telek.

43. sz. **r:** *Aquincum*, 3.5 cm v. nagy téglá darabján, ferdén behasadva. **c:** Mus. Aquincum (1 pld.) **VI. T.**

44. sz. **r:** *Aquincum*, Majláth-u.; csatornázásnál került elő. A bélyeg közepén hasadás. **c:** Mus. Aquincum Inv. 928 30/13. (1 pld.) **VI. T.**

45. sz. **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M. (1 pld.) **VI. T.**

46. sz. (2 pld.), mindkét bélyeg erősen elmosódott:

a) imbrexdarabon, **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M. **VI. T.**

b) **r:** *Aquincum*, Majláth-u.; alkalom: csatornázás; 5.2 cm v. nagy téglá töredékén, **c:** Mus. Aquincum Inv. 928 30/31. A bélyeg vége D-től letört.

47. sz. **r:** *Aquincum*, (5 pld.), **c:** Mus Aquincum:

a) és e): Szőlőskert-utcai csatornázásnál jöttek felszínre; Inv. 1928 6/8, 10; a) **VI. T.**, e) igen elmosódott, elmállott, a belső keret sem látszik; a) fedőtégla darabján, e) 3.7 cm v. fali téglán. b), c) és d) közelebbi lelhelye a legio II. ad. téglaműhelye; b) és c) bélyegek épek, de c) betűi szemcsésen igen elmosódtak; d) bélyeg is ép hosszában, csak felső oldala és széle mosódott el. b) ép peremes téglán [56.7×42—36.5 cm], c) 2.7 cm v. fali tégladarabon, d) peremes téglá töredékén.

48.sz. **r:** *Dunapentele*, **c:** M. N. M. Inv. 597 246/874 57 (1 pld.) **VI. T.** Elmosódott bélyeg.

49. sz. **r:** a *csillaghegyi* burgus, **c:** Mus. Aquincum, Inv. 932 1/37 (1 pld.) **VI. T.** Imbrexdarabon. Nagy Lajos dr. szíves engedelmével hozom. A bélyegben behasadás.

50. sz. **r:** *Aquincum*, (2 pld.):

a) Imbrexdarabon, **c:** Mus. Aquincum. **VI. T.**

b) A bélyeg majdnem olvashatatlan elmosódottságában. Fedéltéglán [36.5×59 cm], **c:** M. N. M. Inv. 13/882 64. A naplóba nezt találjuk a fenti szám alatt: „Óbudán, a filatori védgát építésénél használt anyagödörből”.

51. sz. (2 pld.) mindkét bélyeg elmosódott:

a) **r:** *Aquincum*, imbrexdarabon, **c:** Mus. Aquincum. **VI. T.**, felül a ferde nyomás miatt összeolvadt.

b) **r:** ismeretlen, ép nagy téglán [42×32.5 cm]. **c:** M. N. M. A betűk kuszáltak.

52. sz. (3 pld.):

a) **r:** *Aquincum*, **c:** Mus. Aquincum **VI. T.**, fali téglán [29×28.5×5.8 cm]. A D a végén keskenyebb a b) és c) példányoknál.

b) és c) **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M., fali téglán, sz.=5.2; 3.1 cm.

53. sz. **r:** *Aquincum*, igen alacsony betűkkel, fedőtégla töredékén, **c:** Mus. Aquincum. (1 pld.) **VI. T.**

54. sz. **r:** *Aquincum*, ép fedőtéglán [58.8×42.3—35.7 cm], **c:** Mus. Aquincum (1 pld.) **VI. T.**

55. sz. **r:** *Csillaghegy*, burgus. 3 cm v. fali téglán, **c:** Mus. Aquincum. (1 pld.) Fel-tűnő az AD ligaturában. Nagy Lajos dr. szíves engedelmével hozom.

56. sz. **r:** *Aquincum*, (3 pld.) valamennyi fedőtégla töredékén, **c:** Mus. Aquincum. a) ép és olvasható is, **VI. T.** b) ép, de betűi jórészt olvashatatlanná törtek össze, c) pedig a csapat számtól megcsonkult.

57. sz. **r:** általában *Aquincum*, (3 pld.), elmorzsolódott, keskeny és alacsony betűvonalak:

a) és b) r: biztosan *Aquincum*, c: Mus. Aquincum. a) VI. T., 3 cm v. nagy téglafüredékén. b) az L-ig elöl letört, a vége felé az A betű csúcsán keresztül hasadás.

c) r: ismeretlen, c: M. N. M. A bélyeg vége D-től letört. Homályos, elmosódott, idetartozása nem kétségtelen.

58. sz. Tömeges előfordulás, alacsony, elmosódó betűk, a): VI. T.

a), b) és n): r: *Aquincum* [Óbuda], c: M. N. M. Inv. 13/882 55, 71, 74. „... a filatori védgát építésénél használt anyaggyödör”. fedéltéglákon [48×35.5—29.2 cm, 48.5×31, 53.5×35 cm].

d) r: *Dunapentele*, IX. sír, c: M. N. M. Inv. 21/1906 9, az egészen elmosódott bélyeg fedéltéglán [31×47 cm].

c), e), f), h), i) és p) r: *Dunapentele*, Öreghegy; f) és l) c: M. N. M. Inv. 118/1907?, 278, a többi: 75/1911, mint fedéltéglán [méretek: e): 31×49, f) 50×33, i) sz.=32.5, j) 32×46, l) sz.=30, p): 49×33 cm]. c) és j) kivételével épek.

h), k), m) és r) r: ismeretlen, fedéltéglán [egyforma 32×49 cm méret]. c: M. N. M. A bélyegek épek.

o) r: *Dunapentele*. Szabályos ép bélyeg, 49×38 cm méretű fedéltéglán. c: Mus. Székesfehérvár.

g) r: *Fehér megye*. Az ép bélyeg hasonló téglán [49.5×37 cm]. c: ugyanott.

59. sz. Tömeges előfordulás, alacsony, elmosódott, sokszor alig kivehető betűk:

a) r: *Aquincum*, fedő téglán [48.2×36.5—32.3 cm]. VI. T.

m) r: *Aquincum*, fedéltéglán [48.4×37.3—30.4 cm]. Ép, de alul teljesen elmosódott bélyeg. a) és m) c: Mus. Aquincum.

c) r: *Aquincum*, Filatori gát. Fedéltéglán, [49×35.5 cm], c: M. N. M. Inv. 13/882 54 [„a gát építésénél használt anyaggyödörből”]. Ép bélyeg.

o) r: *Budapest, Eskü-tér*, castrum, csontvázak alatt (III), 1932-ben. 3.2 cm v. tégladarabon a csonka bélyegvég. Nagy Lajos dr. szíves engedelmével használok fel.

g) r: *Batina*. Fedő téglafüredékén, c: M. N. M. Inv. 150/885 4. Erősen csonka.

l) r: *Pilismarót* [Castrum ad Herculem]. Az ép bélyeg elmozsolódott betűi fedéltéglán [49×31 cm], c: M. N. M. l: Egyébként Finály Gábor 3 ilyen változatú bélyeget is tett közzé Pilismarótról az 1906. évi ásatások eredményeképpen, az Arch. Ért. 27. [1907] 189. old. a), b) és c) képeben.

b) e) és n): r: *Dunapentele*, c: M. N. M., fedéltéglán [egyforma 33×49 cm méret]; b) betűi szinte nem is emelkednek ki a téglaszintből, Inv. 30/909 15; e) is ép bélyeg, Inv. 73/908;

n) elöl C-ig kivehetőtlenné a betűk. Inv. 46/1910, (r: Öreghegy). l: Pentelén ebből a bélyegfajból még számos példány jött elő, bizonyítékkal Paulovics István szolgál nekünk,¹¹ aki Penteléről ugyanilyen bélyegfajt mutat be [id. m. 50. kép., 61. old.], a XXV. sírból.

d), f), h), i), j) k), p), r), s): r: ismeretlen, mind fedő téglán, c: M. N. M. (1 pld.-t). Nagy Lajos dr. r: *szentendrei* róm. temető (IV. sz. 2. fele, tábor mellett) 13. sz. sírjában talált 1 pld.-t.

60. sz. r: *Dunapentele*, IX. sír, fedéltéglán [35×52.5 cm], c: M. N. M. Inv.

¹¹ L. A dunapentelei római telep, 61. old.-t.

21/1906 10 (1 pld.) **VI. T. r:** *szentendrei római temető* (IV. sz. 2. fele; a tábor mellett) 13. sírjában (1 pld.) Nagy Lajos dr. volt szíves értesíteni egy másikról is (szintén peremes téglán, az előbbi temető 1. sz. téglasírjából.)

61. sz. Tömeges előfordulás, jórészt alacsony, elmosódott betűk:

a), q), u) és y): **r:** *Aquincum*, épek, a végén csonka u) kivételével, most **c:** Mus. Aquincum. a) **VI. T.** Fedőtéglán.

l), n) és x): **r:** *Óbuda*, a filatori gát építésénél használt anyaggyödör. **c:** M. N. M. 13/882, 56, 68, 67, egyforma 32×48 cm nagy fedéltéglán.

m)—zs): **r:** *Pest, Eskü-tér*, castrum; m) és zs) a csontvázak alól, tegulán [v. 2.6, 3.1 cm]; o), r) és s) a „VI. árok 2. jelzésű helyéről, a csontvázak közül”, o) majdnem ép (a D után tört le), a csonka r) és s) peremes téglá töredékén; az ép p) és C-ig csonkult sz) „a sírok mellől, ahol az 5 csontváz volt”, szintén peremes tégladarabon; t), v) és z) a hypocaustum rétegéből, tegulakon, v.=3.6, 2.6, 2.6 cm; t)-ből csak a LE..., z)-ből is igen kevés maradt meg, v) ép, de betűi teljesen összetöredeztek. Eme legújabban előkerült (1932. nyarán) és még nem ismertetett esküteri bélyegeket Nagy Lajos dr. lekötelező szíves engedelmével közlöm.

j) **r:** *Sriama* (1882), 3.5 cm v. fali tégladarabon ép bélyeg, **c:** Mus. Zagreb.

cs) **r:** *Kömlőd*, castrum, csonka bélyeg, **c:** Univ. Budapest.

e) **r:** *Pilismarót*. Ép, de teljesen elmosódott bélyeg, **c:** M. N. M. 1: Ugyanilyen változatú bélyegeket ismertet Finály Gábor Pilismarótról, az Arch. Ért. 27. [1907] 189. oldalán.

d) **r:** *D.-Adony*, A-tól letört, **c:** Mus. Székesfehérvár.

i), h), f) és g): **r:** *Esztergom*, törött fedéltéglán [44×32.5, 49×32, ?, 47×30], **c:** Mus. Esztergom. Ép bélyegek.

b), c) és k): **r:** *Dunapentele*; igen elmosódott, ép bélyegek, fedéltéglákon [h] épen, 37×53.5 cm]. **c:** M. N. M. 73/ 1908 38; 118/1907 282.

Azonkívül **r:** ismeretlen, vagy 15 drb. **c:** M. N. M.

62. sz. (7 pld.), keskeny, elmosódó betűkkel:

a) **r:** *Aquincum*, Óbuda, a filatori gát építésénél használt agyaggödör, ép fedéltéglán [47.5×30.5 cm], **c:** M. N. M. Inv. 13/ 882 69. **VI. T.**

b) **r:** *Aquincum*, ugyanolyan fedéltéglán, **c:** Mus. Aquincum. A bélyeg D-nél letört.

f) **r:** *Fehér megye*, **c:** Mus. Székesfehérvár. Erősen csonka bélyeg, a legioszámgig letört.

c), d), e) és g) **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M.

63. sz. Tömeges előfordulás, keskeny, alacsony betűk:

a), b), f) és g): **r:** *Aquincum*, **c:** Mus. Aquincum; a) **VI. T.**, Inv. 928 30/24, előkerült a Majláth-utcai csatornázásnál; g) is ép, 30.8×30×5 cm nagy fali téglán; b) a legioszámgig letört, f)-ből a jobb felső rész ferdén lehasadt, peremes téglá töredékén; felszínre került a Vihar-u. végén, késő [IV. sz.] római sírból, Inv. 1931 21/1. Ugyanilyen fajú bélyeget talált Nagy Lajos dr. **r:** az óbudai ókeresztény cella trichora (Raktár-utca) területén 1927-ben, a legutolsó építési rétegben, **l:** amelyet ugyanő ismertet: „Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában” c. műve 42. old. (kép sz. 25., 43. old., nr. 7.), és Paulovics István dr. **r:** *Intercisa* [Duna-

pentele], a XXII. sz. sírban (l: „A dunapentelei római telep“, 55. old. és 39. kép). A sír korát korábbra teszi a IV. sz.-nál [id. m. 58. old.]. Paulovics István a jelzett sírban kb. 100 ilyen bélyeges téglát [méretek 31×31×4.5 cm] talált.

c), d) és e): **r:** *Dunapentele*, ép fedéltéglán [38×53.5 cm]. **c:** M. N. M. Inv. 73/1908 38. Előkerültek „Farkas örökösei szőlőjéből“.

h), j), k) és l): **r:** *Dunapentele*, ép fedéltéglán [39×54], **c:** M. N. M. h) alul ferdén letörve, a többi bélyeg ép. Inv. 75/1911 255 (**r:** Öreghegy), Inv. 118/1907 284, 30/909 17, 16 (utóbbi kettő „Körösztyös Márton szőlőjéből“).

i): **r:** *Tök*, 5.3 cm v. nagy téglá töredékén, **c:** M. N. M. Legioszámgig letört. Azonkívül 7 drb **r:** ismeretlen (fedéltéglán). **c:** M. N. M.

64. sz. (10 pld.), c) kivételével **c:** M. N. M.

a) **r:** ismeretlen, elmosódott bélyeg, fedőtégla darabon. **VI. T.**

b) **r:** *Dunapentele*, „Farkas örökösei szőlője“, ép, de még jobban elmosódott bélyeg ép fedéltéglán [39×52 cm], **c:** M. N. M. Inv. 73/1908 38.

c) **r:** *Aquincum*, szintén fedéltéglán, **c:** Mus. Aquincum. Ezenkívül 7 drb. **r:** ismeretlen.

65. sz. **r:** *Aquincum* (2 pld.) **c:** Mus. Aquincum.

a) előkerült 3.1 cm v. fali tégladarabon a Szőlőkert-utcai csatornázásnál. Inv. 928 6/14. **VI. T.**

b) Ugyanolyan csonka bélyeg, törött peremes téglán, találták a Majláth-utcai csatornázásnál. Inv. 928 30/20.

66. sz. **r:** *Aquincum*, Óbuda, a filatori védgát építésénél használt agyaggödör. Ép fedéltéglán [31×43.5 cm], **c:** M. N. M. 13/882 78 (1 pld.) **VI. T.**

67. sz. **r:** *Aquincum*, Óbuda, fedéltéglán **c:** Mus. Aquincum. A téglá méretei: 57.9×45—42 cm, **VI. T.** Hasonló bélyegről (de a számtól nagyobb közökkel) volt szíves tudatni Nagy Lajos a **r:** *szentendrei* (tábor mellett, IV. sz. 2-ik fele) római temetőből.

b) Szintén ép bélyeg, peremes téglá töredékén, a Flórián-térről. **c:** Ugyanott.

68. sz. **r:** *Aquincum* (2 pld.), amelyek kiegészítik egymást, de a b)-ból csak az utolsó betűt: D vettem igénybe. **c:** Mus. Aquincum. a)-ból a D, b)-ból az L tört le. **VI. T.**

69. sz. **r:** *Aquincum*, Óbuda, a filatori gát építésénél használt anyaggödör. Fedéltéglán [59×34 cm], 13/882 63. (1 pld.), **VI. T.**

70. sz. **r:** *Aquincum*, igen elmorzsolódott, elmosódott betűkkel, fali téglán [33×11.7×8 cm], a Majláth-utcai csatornázásból, **c:** Mus. Aquincum. Inv. 928 30/33 (1 pld.) **VII. T.**

71. sz. (2 pld.), erősen elmállott, elmosódott betűkkel:

a) **r:** *Aquincum*, Flórián-téri hypocaustum, **c:** Mus. Aquincum. Inv. 1930 25/23 **VII. T.**

b) Ép, de még jobban elmállott bélyeg, fali téglán [17.8×17.4], **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M.

72. sz. **r:** *Aquincum*, törött fedéltéglán, **c:** Mus. Aquincum (1 pld.). **VII. T.** A római szám első vonalának bőven ott van a helye.

73. sz. **r:** *Aquincum* Óbuda, a filatori gát építésénél használt anyaggödör, 35 cm

sz. fedéltéglán, **c:** M. N. M. Inv. 13/882 53 (1 pld.), **VII. T.** Az elmosódott betűkből alig látható valami.

74. sz. **r:** *Aquincum*, a legio II ad. téglaműhelye, 2.9 cm v. fali téglafüggelékén, **c:** Mus. *Aquincum*. Inv. 1928 38/1. (1 pld.) **VII. T.**

75. sz. **r:** *Aquincum*, teljesen elmállott betűk, 3 cm v. fali tégladarabon, **r:** ugyanott (1 pld.), **VII. T.**

76. sz. **r:** *Aquincum*, peremes tégladarabján, a Majláth-utcai csatornázásból, **c:** ugyanott. Inv. 928 30/1 (1 pld.) **VII. T.**

77. sz. **r:** *Aquincum*, igen elmosódott betűkkel, 3 cm v. fali téglafüggelékén, **c:** ugyanott (1 pld.) **VII. T.**

D) Bélyegváltozatok ADI névrövidítéssel:

nr. 78—92.

78. sz. **r:** *Aquincum*, **c:** Mus. *Aquincum*. Inv. 1930 27/5 (1 pld.). **VII. T.** A Raktár-utcai cella trichorából, amelyet Nagy Lajos kutatott fel és ismertetett. („Az óbuda-i ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában”). Teljesen elmosódottak a betűk.

79. sz. **r:** *Pest*, castrum, 1932 (2 pld.), a) **VII. T.**, 6.5 cm v. tegulán a csontvázak közül, a piarista kút aljából; b) még csonkább, 8 cm v. tegulán, a bástyából. Eme 2 legújabb és még nem ismertetett bélyeget is Nagy Lajos volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

80. sz. **r:** *Aquincum*, Majláth-u., (csatornázás), (2 pld.) **c:** Mus. *Aquincum*. **VII. T.** A nem ábrázolt bélyeg eleje letört. 2.8 cm v. teguladarabon.

81. sz. **r:** *Aquincum* (2 pld.), **c:** ugyanott; Inv. 1930 27/7 és V. 71. **VII. T.**

a) **r:** Raktár-u., a cella trichoratól délre eső terület,¹² az ábrának a betűjéig terjed, a vége letört; 6.4 cm v. tegulafüggelékén.

b) Ennek az eleje tört le,¹³ C már meg van, az ábrának a végét adja, alsó része is behasadt a keretnél. 5 cm v. teguladarabon.

82. sz. **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M. (1 pld.) **VII. T.**

83. sz. **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M. **VII. T.** Hasonló a 79. sz. vált.-hoz.

84. sz. **r:** *Aquincum*, **c:** Mus. *Aquincum* (1 pld.). **VII. T.**

85. sz. **r:** *Baracspusztá*, elmosódott, kusza betűvonalakkal. **c:** M. N. M. (1 pld.) **VII. T.**

86. sz. (2 pld.), hegyes, magas betűk mély bélyegalapon. **VII. T.**

a) **r:** *Fehér megye*, **c:** Mus. Székesfehérvár. Az ábrát az V betűig adja.

b) Az ábra végét szolgáltatja, egyébként a bélyeg eleje az II=E betű első vonalával letört. Fali tégladarabon, **c:** M. N. M.

87. sz. **r:** *Aquincum*, Óbuda, a filatori gát építésénél használt anyaggyűjtő. (3 pld.), egyforma fedéltéglán [31×43.5], **c:** M. N. M. Inv. 13/882 66, 70, 73. Egyedül az ábrázolt ép, betűik igen elmosódottak és elmállottak. **VII. T.**

¹² L. Nagy Lajos id. m. 40. old. és 43. old. 6. sz. képet.

¹³ L. ugyanott 40. old. és 47. old. 28. sz. képet.

88. sz. r: *Aquincum*, törött peremes téglán, c: Mus. *Aquincum*. (1 pld.) VII. T. Erősen elmorzsolódott, elvékonyult betűk.

89. sz. r: *Aquincum*, Szőlőkert-u. (csatornázás), imbrexdarabon, c: ugyanott, Inv. 928 6/15. (1 pld.) VII. T.

90. sz. r: *Aquincum* (2 pld.), c: ugyanott, az ábrázolt 3.7 cm v. teguladarabon a legio II. ad. téglaműhelyéből, VII. T. a másik peremes téglá töredékén Majláth-u.-ból (csatornázás), Inv. 928 30/2.

91. sz. r: *Aquincum* (3 ép pld.), c: ugyanott, az ábrázolt 2.9 cm mv. teguladarabon, VII. T. a második peremes téglá töredékén; kettő a Majláth-u.-ból (csatornázás), Inv. 928 30/10, 11.

92. sz. r: *Aquincum*, Raktár-u. (csatornázás). 66.7 cm v. teguladarabon, c: ugyanott, Inv. 928 30/14 (1 pld.) VII. T. A betűk összetöredeztek és elmállottak.

E) Bélyegváltozatok pia fidelis utónévvel:

nr. 93—108.

93. sz. r: *Aquincum*, Majláth-u. (csatornázás), peremes téglá töredékén, igen elmosódott betűkkel, c: Mus. *Aquincum* Inv. 928 30/29. (1 pld.) VII. T.

94. sz. r: *Aquincum*, elmállott betűkkel, c: ugyanott, (1 pld.) VII. T.

95. sz. r: *Aquincum*, Óbuda, Victoria téglagyár; igen összetöredezett, zavaros betűkkel, balról még egy L nyomai láthatók, a magas betűk 1 cm mély bélyegalapon állanak; a bélyeg szélessége 3 cm; fali téglá töredékén (ép sz.=29 cm) c: M. N. M. Inv. 32/882 3. (1 pld.) VII. T.

96. sz. r: *Aquincum*, Majláth-u. (csatornázás), alig kivehető elmosódott betűvonalakkal, peremes téglá darabján, c: Mus. *Aquincum*. Inv. 928 30/17 (1 pld.) VII. T.

97. sz. r: *Aquincum*, ép fedőtéglán (56.2×49.3—43 cm) (tegula mammata), c: ugyanott (1 pld.) VII. T.

99. sz. r: *Aquincum*, (3 pld.), c: ugyanott; elmorzsolódott, elmosódott betűkkel; csak az ábrázolt ép (peremes téglá töredékén), VII. T., a második bélyeg csonka: a legioszámmal kezdődik (Flórián-térről), a harmadikból csak AD PF van meg (Flórián-téri hypocaustumból, Inv. 1930 25/10).

100. sz. r: *Aquincum*, Majláth-u. (csatornázás), c: ugyanott, Inv. 928 30/16 (1 pld.) VII. T.

101. sz. r: *Aquincum*, (3 pld.), c: ugyanott:

a) r: a Raktár-utcai 42. sz. ház mellett elterülő üres telek. Ábrázolva van, ha az ábra jobb keretvégét szélesebbnek, a betűközöket pedig mm.-ekkel kisebbnek gondoljuk. I: Először közzétette Nagy Lajos, „Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában” c. ismertetése (43. old. 25. kép) 39. és 40. oldalán. Itt tudjuk meg, hogy ugyaneme bélyegváltozatnak töredékei kerültek elő a cella mellett, az ú. n. II. réteg csatornája fenekéről [I. 2. sz. bélyegfajnál], amely réteg korát pedig már bélyegek a II. sz. első vagy második évtizedéből származtatják, és így bélyegünknek is ez a kora, mivel azokkal közösen használták fel. Inv. 1930 27/4.



b) a P és F teljesen elmosódott rajta, töredék peremes téglán, Inv. 928 30/4. **VIII. T.**, a Majláth-utcai csatornázásból.

c) elől az ujjak elmosódtak, b)-vel minden másban megegyezik, Inv. 928 30/3.

102. sz. r: *Aquincum*, Majláth-u. (csatornázás), peremes tégladarabján, c: ugyanott, Inv. 928 30/7. (1 pld.) **VIII. T.**

103. sz. r: általában *Aquincum*, (9 pld.), 1 kivételével c: Mus. *Aquincum*:

a) ép példány, fedéltégla töredékén, **VIII. T.**

b) r: a leg. II. ad. téglaműhelye, a csonka bélyeg (a legioszámtól van meg) 2.6 cm v. teguladarabon.

c), d) és g): r: Majláth-u. (csatornázás), Inv. 928 30/5, 6. c) és d) összeillően kiegészítik egymást teljes egészé, g) csak a bélyeg elejét mutatja; a többi rész a legioszámmal letört, 3 cm v. fali tégladarabon. [c) és d) együttes teljes példányát l: már Nagy Lajos bemutatja a cella trichorában előkerült testvérpéldányok ismertetésével kapcsolatosan.^{14]}

e) r: Raktár-u., a cella trichorától¹⁵ délnyugatra (II. rétegtisztításakor), peremes tégladarabján. Elöl az ujjak letörtek.

f) Csonka, a szám és A fölött ferdén letört. Inv. V 34.

h) r: *Baranya megye*, c: Mus. Pécs, Inv. 460 a). Ép példány.

104. sz. r: *Aquincum*, (3 pld.) c: Mus. *Aquincum*. Az ábrázolt törött peremes téglán a legio II. ad. téglaműhelyéből került elő, **VIII. T.**, kettő a Szőlőkert-u.-i csatornázásnál (Inv. 1928 6/7), 2.8 cm v. fali tégladarabokon, amelyek azonban csak letörtek és kiegészítik egymást, végül a harmadik (ez is ép, csak az alsó keretrész mosódott el, szintén a legio II. ad. téglaműhelyéből, Kiscelli-u. 79. sz. telekről.

105. sz. r: *Aquincum*, Kiscelli-u. 79. sz., a legio téglaműhelye; (2 pld.) c: ugyanott. Az ábrázolt peremes tégladarabján, **VIII. T.**, a másik felül ép, középen derékban tört le, 2.6 cm v. fali tégladarabon.

106. sz. r: *Aquincum*, a legio téglaműhelye, most ugyanott (4 pld.). **VIII. T.** b)-ből és c)-ből tettem össze, de c) csak az ujjakat és az alsó IT. végét adja, ennyi tört le amabból. a) ép, de kissé elhomályosodott, b) 2.9 cm v. fali tégladarabján, c)-ből az eleje tört le a legioszámmal, d) hosszában, derékban. e) peremes tégladarabján.

107. sz. r: *Aquincum*, a Raktár-utcai cella trichora mellett, a II. réteg csatornája. c: ugyanott, (1 pld.) **VIII. T.**, peremes tégladarabján, elején elmosódott. l: Először ismertette és korát is megállapította Nagy Lajos [id. m. 39. old.; kép: 43. old. 25. sz.]: a II. sz. első vagy második évtizede. Eme félhold alakú bélyegeket mondja a fenti kutató az aquincumiak közt a legkorábbiaknak, mint amelyek a tábor alsó, legrégebbi rétegeiből jöttek elő; felhívja a figyelmünket, hogy eme legrégebbi bélyegeken mindig megtaláljuk a pia fidelis jelző jeleit. (Az ép példányt a Nemzeti Múzeumban nem találtam.)

¹⁴ „Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában“, 40. old.; 46. old. 27. sz. kép.

¹⁵ Először ismertette és egyben magát a bélyegfajt is behatóan tárgyalta Nagy Lajos, id. m. 40. old. (kép a 43. old-on), és a készítési korát is megállapította: II. sz. eleje, miután a Kr. u. 120-ig dolgozó Kiscelli-u.-i fazekas telepen is többször előfordult volt.

108. sz. r: *Aquincum*, c: ugyanott (1 pld.) VIII. T. Középen a bélyeg teljesen elmosódott.

A központ Aquincumon (Óbuda) kívül a következő lelhelyek szerepelnek gyűjteményünkben: *Dunaadony* (14, 20, 61 sz.¹⁶ változatok), *Baracspuszta* (85 sz.), *Battina* (59. sz.), *Csákvár* (32. sz.), *Dunapentele* (17., 30., 36., 48., 58., 59., 60., 61., 63., 64.), *Esztergom* (61. sz.), *Kömlőd* (61. sz.), *Pest* (59., 61., 79. sz.), *Pilismarót* (59., 61. sz.), *Sriama* (61. sz.) és *Tök* (63. sz.), azonkívül általánosan Baranya (103. sz.) és Fehér megyék (86., 58. sz.). Mindeme lelőhelyek egyetemes vonása a Pannonia inferiorba való tartozás és a Duna viziútja mellett való fekvés. E szerint legiónk tevékeny részt vett a Duna límese kiépítésében, és később is szállított a fenti helyekre az átjavításhoz szükséges téglanyagot. A Corpus III. 3750 és 10660 sz. alatt még felsorakoztat a fentiekén kívül: Batta, Ercsi, Paks, Petrovci, Tétény és Mitrovicza lelőhelyeket is, amelyek leleteit én nem tudtam kiválasztani a Nemzeti Múzeum leltári számainak lemállása miatt. Különösen a szerémségi téglabélyegek fontosak ama kérdés tekintetében, hogy hol állomásozott csapatunk a 90-es években e vidéken. A mitroviczai téglabélyegeket Ritterling¹⁷ (CIL. III. 10660 a), összeköttetésbe hajlandó hozni a legio esetleges ittlétével a kérdéses időben. Kiemeli, hogy aquincumi táborhelyéről már nem is küldött a legio téglanyagot, mert különben nagyobb tömegben kellene e vidéken találnunk a csapat készítményeit, tekintettel az aquincumi hosszú tartózkodásra.

Kormeghatározás tekintetében a továbbhaladás Nagy Lajos nevéhez fűződik. Az óbudai Raktár-utcai cella trichora (1., 2., 19., 63., 78., 81., 101., 103., 107.) félholdalakú és emberi láb alakú kerettel bíró bélyegeihez jegyzi meg (Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában, 11. old.): „... velük együtt került elő a legio X. gemina egy bélyeges téglája is (25. kép. 10. sz.). Ezek a bélyegek a Kr. u. II. század elejéről valók, de pontos korhatárt ad a legio X. gemina bélyege, mert ez a csapat Kr. u. 102 és 107 közt fordult meg Aquincumban.” Nagy Lajos korhatározásai teszik feltűnővé azt a körülményt is, hogy legiónk bélyegei közül a pia fidelis jelzősek a legkorábbiak, tehát a III. sz.-ban és később ahhoz hasonló kitüntető-jelző lekopás történik, amilyent a legio I. adiutrix bélyegeinél szem előtt tartandónak vettünk. Az Eskü-téri erőd minden bizonnyal a legújabb Diocletianus- (284—305) féle barbaricumparti és hídfőbiztosító castrumok közül való. Nagy Lajos szóbeli közlése alapján építési ideje a III. század vége: Idatius sokat idézett helye a 294. évnél mondja: „His consulibus castra facta in Sarmatia contra Acinco et Bononia”.

Feltűnő, hogy eddig nem tudunk Antoniniana vagy más császárneves bélyegről a legio II. adiutrixnál.

¹⁶ Az aláhúzottak Aquincumban is előfordulnak. Ellenkező esetekben, úgy gondolom, inkább fel szabad tételeznünk a helyszíni tevékenykedést.

¹⁷ R. E. XII. 1445. old. 1—12. s.

A legio II. Italica.

Míg a legio I. Noricorum soha sem járt Pannoniában, eddigi tudomásunk szerint (csak bélyeges téglái jutottak a Középduna mentébe), ez a csapattest már legalább rövid ideig vendégként építkezik a Dunántúlon, mielőtt noricumai állandó táborhelyét (Lorch=Lauriacum, az Enns torkolatánál) elfoglalta volna, ahol aztán a római uralom megszűnéséig marad. Ez is késői alapítás, mint noricumai társa, a I. Noricorum. Marcus Aurelius állítja fel¹ Kr. u. 165 körül, itáliaiakból, amit Italica mellékneve ki is emel, és rögtön elnyeri a pia dísznevet is, míg a fidelis jelzöt csak 193-ban adományozza² neki Septimius Severus. Hol táborozott alapítása után az első évtizedekben? E kérdésre a helyes megoldást először Domaszewski találta meg (N. Heidelb. Jahrb. V. 114. old., Anm. 6.): a legio fennállása első éveiben Pannonia inferiorban is állomásozott (battai téglabélyegek, CIL III. 10662 a—d, valószínűleg a 2. sz. változatból), de a végleges tisztázás Nagy Lajos érdeme. Domaszewski fenti feltevése ellen ugyan Ritterling felhossa, hogy nem kap táborhelyet a legio első éveiben, a határvédelmi mozgó csapatok közt dobálják ide-oda, hanem inkább Latschitznél építi 175 körül, a celeiai úttól nyugatra azt a tábort, (bélyeges tégláit eme helyről l. Logernél, Österr. Jahresb. XIX/XX. 1910. Beibl. S. 107—134.), amely Itália kapuja és a Pannoniából Emona felé vezető utat védte. Eme építkezés is csak rövid mozzanat e kori történelmében, mert kisebb-nagyobb seregcsoportok keretében harcol.³ A battai téglabélyegek sem támogatják szerinte azt a véleményt, hogy a legio II. Italica a marcomann-betörés idején Pannonia inferior serege részét alkotta volna, mert mintha e bélyegek későbbi korból származnának,⁴ és viziúton jöttek volna lelhelyükre, a IV. században talán. Nagy Lajos viszont észrevette, hogy a legio II. Italica Kr. u. 165 és 172 közt Pannonia inferiorban is megfordult, mielőtt lorchi állandó táborát építette volna, és a battai—ercsii bélyegei nem későkoriak, hanem a legkorábbiak, amelyek megegyeznek az aquincumiaiakkal [I. 2. sz. változatot], keret nélkül, bemélyített betűkkel.⁵ Lauriacumi táborát Commodus alatt építi.⁶ A III. sz. végén csapatunkat is beosztják a legiones ripenses közé, a legio I. Noricorummal, a dux Pannoniae I. et Norici ripensis parancsnoksága alatt,⁷ osztagai Lentiában (Linz), Lauriacumban és Ioviacumban⁸ öröködnék ekkor, és működési köre a közös legfőbb tiszt révén Pannonia superiornak a Rábáig terjedő részéig nyúlik ki: bélyeges téglái így a IV. sz.-ban természetességgel kerülnek Pannonia superiorba, amelyek a dux neve (Ursicinus), a legio neve, és az Alar..., Pet... és Sab... gyárhely nevek szerepelnek;⁵ két sorosak, koruk 364—375⁵ és a Dunán szállították azokat a Rábán túl Aquincumba is, Noricumból.

¹ Bővebben, irodalommal l. Ritterling „legio“ c.-ben, R. E. XII. 1468—1475. old.

² Ugyanott, 1371. old.-on.

³ Id. m. 1468—1469. old.

⁴ „Pann. inf. helytartói Traianustól kezdve“, Arch. Ért. XLI. (1927), 59. old., jegyzet.

⁵ Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában, 47. old.

⁶ Id. m. 1473. old.

⁷ Ugyanott.

⁸ Hirschfeld: „Ausgrab. in Carn.“, Arch. ep. Mitt. I. S. 133.

Bélyegfajai:

A) A legió nevével:

(1—7. sz. változatok.)

1. sz. **r**: *Wien*, Rotg. 7—11 (1910), **c**: Mus. Vindob. Inv. 139. (1 pld.) **VIII. T.** Wienben gyakran találkozunk a legio II. Italica bélyegeivel. Fr. Kenner egyenesen azt következteti eme gyakori előfordulásból, hogy legalább Ursicinus dux idejében kellett lenni a legio egy osztagának Vindobonaban. (**l**: Forschungen in Vind., Jahrbuch f. Altertumsk. III., 1—2., 1909, 52^a hasáb.)

2. sz. (4 pld.) a keret hiányzik, bemélyített betűk:

a) és c): **r**: *Batta* (Fehér megye), **c**: M. N. M. Inv. 194 226/873 7, 167 226/873 5; a) **VIII. T.**, c) csonka, csak LEG maradt meg.

b) **r**: *Fehér megye*, valószínűleg *Ercsi*, **c**: Székesfehérvár. A bélyeg eleje letört (LE). V. ö. CIL III. 10662.

d) **r**: *Aquincum*, Óbuda, Hajógyár-sziget. Ép bélyeg (csak az L betű hiányzik az elején) 2.9 cm v. fali téglá töredékén. **c**: Mus. Aquincum, Inv. 1930. 15. **l**: Először ismertette Nagy Lajos (Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában, 47. old., 29. kép.).

3. sz. **r**: általában *Wien*, (4 pld.), igen elmosódott betűkkel; kerettel, kiemelkedő betűkkel:

a) **r**: ismeretlen, ép, **c**: M. N. M. **VIII. T.** Vele együtt jelenik meg az ép fedéltéglán (36×53 cm) a 8. b) bélyegváltozat, mint ellenőrző bélyeg, ami szintén bizonyíték arra, hogy az önálló TEMP VRS DVC bélyegek legiónkhoz tartoznak.

b) **r**: *Wien*, Landskrong. (1904), világos 2 betűje az ábra elejét pótolja; **c**: Mus. Vindob., Inv. 138. A bélyeg a legioszám után letört.

c) és d) **r**: *Wien*, Judenplatz—Ecke Jordang. (1907), **c**: ugyanott. **l**: Először közétette Kenner a 2 bélyeget (Forschungen in Vind. Jahrb. f. Altertumsk. III. 1909, 51^b old., 12. ábra, f és ff); c) erősen csonka: GIII., d) ép, csak a bélyeg eleje tört le, E vonalában, sorszáma 136. A magas hegyes betűk széles alapon.

4. sz. **r**: *Carnuntum* (Deutsch-Altenburg), (2 pld.), 3 cm v. fali tégladarabon, **c**: Mus. Altenburg. **VIII. T.** Az ábrázoltnál alig csonkább a másik (szintén a végén). **l**: A kétsoros bélyegekkel W. Kubitschek és Fr. Ruzicka foglalkozott eddig behatóban. Előbbi (Jahrbuch f. Altertumskunde, V. 4, 1911, 252^a hasáb) hívja fel figyelmünket arra, hogy a sorok szövege olykor meg is cserélődik és a „temp(erante) — így olvassa ő még kísérletképen — Urs(icino) v(iro) p(erfectissimo) duc(e) után nyugaton Alar..., keleten Pet... is szokott még állani. A másik kutató (RLIÖ XIII, 1919, 99. old.) összefoglalja a TEMP VRS rövidítés megfejtése történetét. Mommsen még (CIL III 1059 és 1849) tempore Ursicini-t gondolt, ami nem latinos és a dux-szal való időhöz-kötést is kizártnak mondja; megemlíti Kubitschek kísérletét is (temperante=ordinante, de nincs döntő példa szerinte a temperare ige eme használatára), végül Bormann általánosan elfogadott megoldását: Temp(sonio) Urs(icino) ... ismerteti, amely szerint TEMP Ursicinus nomen gentilejének a rövidítése.

— (A nem ábrázolt = RLIÓ IV. (1903) 115. old. 56. ábra. 1 sz. bélyeggel; v. ö. CIL III 11350. Lh. a tábor.)

5. sz. (5 pld.):

a), b) és c): **r**: *Carnuntum*, **c**: ugyanott; b) és a) az ábrát adják, **VIII. T.** b)-ből a bélyeg vége (PET...), a)-ból a bélyeg eleje tört le, míg c) nagyon csonka, az ép bélyegből csak kis rész maradt meg; a)-hoz hasonlót ismertet **I**: O. Hirschfeld (*Ausgrabungen in Carnuntum*, Arch. ep. Mitt. I, S. 133=CIL III. 4656, **r**: *Schwechat*), aki még Mommsen kiegészítését fogadja el (tempore Ursicini ducis... Petovione). a)-t már Mommsen is ismeri. CIL III. 14360^a=11350; apró téglán (13×6×3), b) 3.5 cm v. fali téglá darabján.

d) **r**: *Wien*, I. Bauernm. (1897), a 7. és 9. sz. házak előtt (új gázcsövek lerakása, **I**: Kenner: Bericht über röm. Funde in Wien in den J. 1896—1900, 13. old., Fig. 4., nr. 972.), **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 972; a bélyeg a legioszámnál ferdén letört az elejével.

e) **r**: *Ószöny*, **c**: Mus. Komárom. Az alsó sor egészen letört, a felső megmaradt a legioszámgig, de addig is igen elmosódtak a betűi, úgy hogy idesorolása alapja igen gyenge. **I**: a Pet... végződés kiegészítésével Kugitschek is foglalkozik (*Jahrbuch f. Altertumsk. V.*, 4, 1911, 252—253. old.), de csak odáig tud biztosra menni, hogy az helyjelölés, és talán *Wien* környékén keresendő. Utal Mommsenre is, aki CIL III. 4701, 4072, 4075) egyes wieni és carnuntumi bélyegek F' P és FI' P végét figulinae Petronianae-ra pótolja ki. A téglázem helyének megjelölése nem lenne az első, hasonlót láttunk már a legio I. Noricorumnál, de Kubitschek is figyelmünkbe ajánlja azt a körülményt, hogy míg a II. Italicánál igen ritkán jelenik meg a helynév előtt a fig(ulinae), addig a hasonlókorú I. Noricorum bélyegeken általánosan szokásos.

6. sz. **r**: *Carnuntum*, a tábor, (2 ép pld.), **c**: Mus. Altenburg. Az ábrázolt apró téglán (18.8×9×2.5), **VIII. T.** Eme bélyegfajból mutat be a RLIÓ II. 50. old. és a CIL III. 14360^b.

7. sz. **r**: *Carnuntum*, a tábor, a 2 darab, úgy-ahogy kiegészíti egymást, középen hézaggal. Összetartozásuk nem kétségtelen, annál is inkább, mivel a téglatöredékek, amelyeken találtam e csonka bélyegeket, különböző vastagok (2.5, illetőleg 3.5 cm) **VIII. T.**

B) Önálló TEMP VRS bélyegfajai:

(8—10. sz. változatok.)

8. sz. **r**: *Wien*, Am Hof, I. ker., **c**: Mus. Vindob. Inv. 2419/1. (1 pld.) **VIII. T.**

8. b) sz. **r**: ismeretlen, **c**: M. N. M. **VIII. T.**, a 3. sz. változat a) példányával egy téglán fordul elő ellenőrzőbélyegként; a bélyegnek különösen a vége mosódott el.

9. sz. (8 pld.):

a), c), d) és f) **r**: *Carnuntum*, **c**: Mus. Altenburg. **VIII. T.**, a) az R után letört, az ábra elejét adja, 4 cm v. fali tégladarabban; c) az ábra végét szolgáltatja, eleje az V betűig letört; d) csak a bélyeg elejét mutatja: TEM, 3 cm v. fali téglá töre-

dékén; f) ép, de a legjobban elmosódott, apró téglán ($13 \times 6.4 \times 3$), talán ezzel egyezik meg a RLIÓ II. 50. old. 25. sz. bélyege.

b) r: *Wien*; a bélyeg ép, csak a 2 végén a keret hiányzik; az ábrának a 3 utolsó betűjét adja.

h) r: *Basaharc* (Estzergom megye), c: M. N. M. Inv. 12/1891 4. A bélyeg a számnál letöredezett.

9. b) sz. (2 pld.); az egyik⁹ apró téglán ($12 \times 6.5 \times 2.8$), r: *Carnuntum*, c: Mus. Altenburg, VIII. T., a másik r: ismeretlen, c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 291^b.

10. sz. (2 pld.): VIII. T.

a) r: *Carnuntum*, c: Mus. Altenburg, apró téglán ($11.5 \times 7.9 \times 3$), az ábra b betűjéig terjed.

b) r: *Wien*, I. Graben 17 (1905), c: Mus. Vindob. Inv. 143.; az ábra végét szolgáltatja (VRS), a bélyeg eleje egyáltalán nem olvasható.

C) Önálló helyneves bélyegváltozatai:

(11—12. sz. bélyegfajok.)

1. sz. Tömeges előfordulás, koruk biztos, IV. század (I: Nagy Lajos: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában, 46. és 47. old.), pontosan 364—375. évek. A FIG SAB és a legio II. Italica bélyegek összetartozását Nagy Lajos mutatja ki (id. m. 47. old.), a St. Pantaleonban előkerült FIG LEG II ITAL SAB bélyeg alapján, ahol a SAB egy gyárosról vagy helységről elnevezett téglagyárat jelent:

a), d), e), g), h) és i): r: *Aquincum*, Óbuda, Raktár-u. a cella trichora, c: Mus. Aquincum. Először ismertette ezeket Nagy Lajos (id. m. 45. old. 26. kép, szöveg 44. és 46. old.); a) VIII. T. ép, az I betű után törés látszik, peremes téglafüggelékén, a cella körüli felső rétegből került elő (Inv. 1927. 14. 13); g) félhengeralakú fedőtégla (imbrex) töredékén a cellától dny.-ra került elő az V. rétegből (Inv. 1930 27/10); e), h) és i) csak a SAB második felét ábrázolja; e) peremes tégladarabon, felszínre jött a 42. sz. háztól ny.-ra eső területen ásott kutató-árok felső rétegből (Inv. 1930 27/9), h) és i) a cella körül a felső rétegből (Inv. 1928 6/2, 1927. 14. 7).

b), c) és f): r: *Magyaróvár*, c: ugyanott Mus.; b) ép, igen elmosódott betűkkel, ép peremes téglán [$51.8 \times 38-33$], r: nem biztos óvári; c) és f) r: biztosan Óvár, csonka bélyegek.

12. sz. FIG PET szöveg (2 pld.), I: idetartozásukat Kubitschek is látta már. (Jahrbuch f. Altertums., V. L, 1911, 252^a—253^b hasáb). Az ausztriai bélyegeken figyelni meg, hogy a legio 2 soros példányain keleten Pet, nyugaton Alar toldalék is megjelenik, amelyeket helynevek rövidítésének tart, de kiegészíteni és földrajzilag rögzíteni nem tudja azokat, (CIL III. 11853-hoz a Corpus indexe — CIL III. p. 2653 — alarum kiegészítést ad, ugyanígy Fr. Ruzicka is legionis II Italicae alarum-ot

⁹ L. RLIÓ II. 50. old. 15. sz., IV. sz. épület a táborban a lelhely.

olvas, RLIÓ XIII, 1919, 99. old., Max v. Groller pedig figlina Petronii-t lát ábrázolt bélyegünk jegyei mögött, annak hangsúlyozásával, hogy ez az első carnuntumi bélyeg, amely a műhelyet, mint ilyent határozottan megnevezi: (RLIÓ VI. 108. old.), a FIG-PET és LEG II ITAL PET bélyegek közt hajlandó feltételezni olyan összefüggést, amilyent a FIG IVES és figulinas Ivensianas leg. I. Nor. bélyegek közt kimutattak. Érdekes megemlíteni azt is, hogy Kubitschek ugyanott kisebb különösséget lát abban, hogy a FIG PET bélyegek eljutottak Pannoniába is a Fertő-tóig, Wien környékéről a Dunán lefelé, mint abban, hogy a Mauer an der Url castrumába, a Dunán felfelé.

a) r: *Carnuntum*, VIII. T., apró téglán (16×6.5×2.5 cm), c: Mus. Deutsch-Altenburg. l: Először közzétette Max v. Groller; RLIÓ VI. 108. old. 5. sz.

b) r: Győr, a Fehérvári hídnál (Hilbert föld, újszállási római temető), c: győri gimn., igen elmosódott betűkkel csak FIG, ezért kétséges idetartozása, de a bélyeg méretei és betűi távkoze legjobban ezt a változatot közelítik meg. (Lehetne még FIG IVEN és FIG SAB eleje). l: A szakirodalom fontos lelhelyként ismeri még Celeiat, LEG II ITALICAE LEG II ITALICAE

POMPEIANVS, QVINTIANVS és LEG II ITA (az utóbbi talán megegyezik 2. sz. változatunkkal) bélyegeivel (E. Bormann, Arch. ep. Mitt. XIII 1890, S. 118), amelyek a cillii múzeumban láthatók. A Nemzeti Múzeum régi jegyzetei tudnak még 2 lelhelyről: Szombathely (a 2. sz. változatnak egy töredékével talán) és Szobbal szemben egyik római torny (TEMP 'V bélyegtöredékekkel), a Duna partján.

A legio III. Flavia.

A legio egészben véve pár évig időzött Pannonia területén, közelebről Aquincumban¹ (162—166 vagy 200 körül), amikor az óbudai házi ezred, a II. adiutrix távol volt őrhelyétől. Különben a III. Flavia a balkáni Moesia helyőrsége századokon át.

Kr. u. 70-ben állítja fel a Flavius-dinasztia alapítója,² Vespasianus (ezért legio III. Flavia), és rögtön megadja neki a felix kitüntető nevet³ is. (Alapelnevezés e szerint: legio III. Flavia felix: LEG IIII FF). Első táborhelye a dalmatiai Burnum, ahonnan 86 körül csapatunkat is a rómaiak moesiai vereségei szólítják a Duna mellé.⁴ Itt Viminacium (Kosztolác) és Singidunum (Belgrád) felváltva jönnek szóba, de a sorrend és a felváltási időpontok is bizonytalanok. Singidunumi táborozását szakítja meg, amikor Aquincumba jön arra a pár évre.

¹ A csapat történelmét bővebben, irodalommal l. Ritterling „legio“ c.-ben, RE XII. 1540—1545. old.

² Id. m. 1540. old.

³ Id. m. 1371. old.

⁴ Id. m. 1543. old.

Bélyegváltozatai:

1. sz. **r:** *Mitrovicza*, teljesen elmosódott, kivehetetlen szöveg. **c:** Mus. Zagreb (1 pld.), **VIII. T. 1:** A sirmiumi bélyegeket Ritterling (id. m. 1545. old. 31 s. —) a IV. századból származóknak tartja, amelyek így nem hozhatók kapcsolatba a legio korábbi ideiglenes aquincumi tartózkodásával.

2. sz. **r:** *Mitrovicza*, **c:** ugyanott, (1 pld.) **VIII. T.**, a bélyeg felső része mélyebre esik a ferde benyomás miatt. **1:** (l. CIL III. 10664^a). A Corpus a bélyeg végét Flavia pia constansnak értelmezi; a pia constans eredete bizonytalan, minden esetre az Antoninusok kedvelték ezt a kitüntető nevet. (L. Frankfurter Arch. ep. Mitt. VIII. 141. old.)

3. sz. **r:** ismeretlen, valószínűleg szintén *Mitrovicza*. **c:** Univ. Wien (1 pld.) **VIII. T.**

4. sz. **r:** ismeretlen, fali téglán (28.5×28.5 cm), **c:** M. N. M. (1 pld.) **IX. T. 1:** Talán erről mondja Mommsen, (CIL III. 3753-hoz), hogy Pestre kerülhetett Moesia superiorból is, Singidunumból, de a maga részéről inkább aquincumi eredetűnek gondolja.

5. sz. **r:** *Aquincum*, Óbuda, a legio II. adiutrix téglaműhelye, Kiscelli-u. 79. sz. telek; (2 pld.), **c:** Mus. Aquincum, Inv. 1928 38/1 és 3.

a) Az ábrát a szám utolsó vonaláig adja. **IX. T.**

b) Az eleje hiányzik, a bélyeg G-vel kezdődik, az ábrát kiegészíti, 3.8 cm v. fali téglá darabján.

6. sz. **LEGIO IIII FL 2CER, 1:** Corpus olvasása: ... s(ub) c(ura) Er. **r:** *Mitrovicza*, mélyített betűkkel, **c:** Mus. Zagreb. (V. ö. CIL III. 10664) **IX. T. 1:** Mitroviczai leletről ad hírt még Kalinka és Svoboda Arch. ep. Mitt. XIII 1890, S. 24), a Corpus (III. 10664): **LEG IIII FL CAST** (... Flavia curam agente...), aquincumiakról pedig hasonlóan a Corpus (III. 10663): **IFG IIII F, LEG IIII** és a Nemzeti Múzeum régi jegyzete.

Feltűnő a f(elix) jelző hiánya mind az aquincumi, mind a sirmiumi bélyegeken, ami a későkoriságot erősíti, amikor a fenti jelző már elkopott.

A sirmiumi bélyegeket illetően nem kell sirmiumi tartózkodást is feltételeznünk, különösen, ha a IV. századból származtatjuk azokat, amikor olyan nagy építkezés folyik a Száva-menti császárszékhelyen, hogy még a messzi Noricumból is úsznak oda le téglaszállító bárkák, nemhogy a szomszédos Singidunumból.

A legio VI. Herculia.

Ismét olyan csapattest készítményeivel foglalkozunk, amely egészen Pannoniáé. Diocletianus állítja¹ fel a III. sz. végén több más legióval új tartomány- és határvédelmi szervezetéhez, vele együtt a V. Joviat is, amely szintén az új provinciába kerül (Pann. secunda), de feltűnően nélkülözzük eddig utóbbi bélyeges tégláit. Annál szebb számban van bélyeganyagunk a VI. Herculiától, amely különösen értékes,

¹ A csapat történetét bővebben és irodalommal l. Ritterling c.-ben, RE XII. 1596—97. old.

amennyiben a I. Noricumhoz hasonlóan teljességgel a későkori bélyegzés tulajdonságait tárja elénk. Főszállása Teutiburgium (Dálya, a Duna mellett, alig a Dráva torokolata alatt), de örködnie kell „Aureo monte“ (Vörösmarton, é.-keletre a tábortól), Bononiában=Malataban (Bánostor, a Duna mellett, Pétervárad előtt), szemben Castellum Onagrinumban (Begecs, a balparton) és Cerevicen is.

Bélyegfajai:

1. sz. **r:** *Mitrovicza*, Sakujo, mélyített betűkkel, **c:** Mus. Zagreb (1 pld.), **IX. T.** Biztos későkori bélyegünk ellentmond ama régi véleménynek (Fröhlich), hogy a mélyített betűk legkésőbb a II. sz.-ba utalnak.

2. sz. Szintén mélyített betűk, (2 pld.):

a) **r:** *Mursa (Eszék)*, a végén a bélyeg letört, 5.2 cm v. nagy téglá töredékén, **c:** Mus. Zagreb. **IX. T.**

b) **r:** ismeretlen, fali téglán (?×31×4.7), **c:** M. N. M.; a)-val egyenlően ép bélyeg.

3. sz. **r:** *Eszék*, ugyancsak bemélyedő betűkkel, **c:** Mus. Eszék, (1 pld.) **IX. T.** (I: Ivan v. Bojničić publ.-t az eszéki múzeum tégláiról: Arch. ep. Mitt. III. S. 176.)

4. sz. **r:** ismeretlen, 5.7 cm v. fali tégladarabon, **c:** M. N. M. (1 pld.) **IX. T.** Szintén bemélyedő betűk.

5. sz. **r:** *Begecs* (a Duna bács megyei balpartján (Onagrinum), kiemelkedő betűkkel, fali téglán (26.8×? cm), **c:** M. N. M. Inv. 125/1888 (1 pld.) **IX. T. I:** CIL III 10665^b és Ritterling RE XII 1596. old.

6. sz. **r:** *Rakovac*, **c:** Mus. Zagreb (2 pld.) **IX. T.**, mélyített betűk. A Rakovackörnyéki új későrómai castellumról (Bononia=Bánostortól keletre, Cerevic nevű falun túl) Alföldi András értesít először, mint Brunšmid prof. felfedezéséről. (I: Der Untergang d. Römerherrschaft in Pann., I. 24. o.)

7. sz. **r:** *Cornacum (Sotin)* (Duna mellett, Teutiburgium=Dálya — Cucci=Ujlak=Ilok úton), fali téglán (41×30.2×4.5), bemélyedő betűkkel. **c:** ugyanott. (1 pld.) **IX. T.**

8. sz. **r:** *Cornacum (Sotin)*, 1898, domború betűkkel fali téglán (?×29.7×5). **c:** ugyanott. (1 pld.) **IX. T.**

9. sz. Bemélyedő homorú betűkkel, (2 pld.) **c:** ugyanott:

a) **r:** *Sotin* (?), fali téglán (41×29.5×4.8), **IX. T.**

b) **r:** *Rakovac*, ép bélyeg, csak az utolsó betű tört le. **I:** A Corpus (III. suppl. 10665) *Batinat* és *Bánostort* is a lelhelyek közt tudja. A Nemzeti Múzeum régi jegyzetei a *vörösmartoni* jegyző birtokában is tud csapatunk bélyeges tégláiról: LEVIHE szöveggel, ezzel a megjegyzéssel: „una cum nummo Valentis rep. plures, in sepulchris...“

Mindeme leletek természetes közvetlen közeli szétszóródást jelentenek, de nagy tömegben került elő téglá legionktól messze fent északon, Noricumban is, (CIL III. 11852), a téglákon mélyített betűkkel: LEG VI H. Már pedig legionk soha sem járt

eddigí tudomásunk szerint a szeles noricumí Duna partján. Ez tehát azt jelenti, hogy Pann. secunda legioja segítette ki téglahajóztatásával (ez esetben is víziúton felfelé!) a noricumí építkezöket. Így adja a valószínű egyetlen helyes magyarázatot már Ritterling (RE XII 1597. o. 22 s.—).

A legio VII. Claudia.

Moesia másik állandó legioja a IIII. Flavia mellett. Kb. 56-ig Dalmatiában táborozik, ettől kezdve a római uralom végéig Viminacium (Kosztolac, az Alduna mellett) az állandó szállása (történelem bővebben, irodalommal Ritterling „legio“ c.-ben, RE XII. 1622. o.). Pannoniai bélyeges téglái (r: Zimony és Mitrovicza) legnagyobb valószínűséggel a Dunán felfelé kerültek lehelyükre, sürgös építkezés alkalmával, vagy pedig, amint Ritterling (id. m. 1622. o.) véli, ha nem a legújabb időben vitték oda, legfeljebb a legionak a környéken való tevékenykedését erősítik meg, ami Domitianus (81—96), legkésőbb Traianus (98—117) idejében történhetett meg szerinte. (A Dráva-Duna-Száva szöglet Pannonia kettéosztásáig — 106. körül — Moesiához tartozott!). Minden esetre hasznos lenne megvizsgálni e kérdés kedvéért a kosztoláci bélyegváltozatait.

Pannoniai bélyegfajai:

1. sz. r: Zimony, fali téglá darabján (v.=5.5 cm), c: Mus. Zagreb. (1 pld.)
- IX. T.**
2. sz. r: Zimony, fali téglán (29×28×5.3), c: ugyanott (1 pld.) **IX. T.**
 3. sz. r: Zimony, fedéltégladarabon (h. 50.5 cm), c: ugyanott (1 pld.) **IX. T.**
 4. sz. r: Mitrovicza, elmosódott betűkkel, c: ugyanott (1 pld.) **IX. T.**
 5. sz. r: Mitrovicza, keskeny betűkkel, fali téglán (27.3×?×4.1), c: ugyanott. (1 pld.) **IX. T.** (v. ö. CIL III. suppl. 10666.)
 6. sz. r: Mitrovicza,¹ (2 pld.), fali téglá töredékén, c: ugyanott. A nem ábrázoltak különben szép betűi összetöredeztek. (v. ö. CIL III. suppl. 10666.)

Még három olyan Pannoniát-járt hadtestet kell megemlítenünk, amelyektől szintén nem találtak eddig téglabélyeges építkezési nyomokat és bizonyítékokat; ez a három csapattest a VII. Gemina Galbiana, a VIII. Augusta és a VIII. Hispana. Azonban a két utóbbi nagyon korai időben szerepelt a provinciában, amikor még nem érkezett el hozzánk a téglabélyegzésnek a római történészekre nézve ma oly fontossá vált szokása, az első pedig csak egy évet (Kr. u. 69) töltött Carnuntumban, mint a X. Gemina felváltása (L. Ritterling „legio“ c.-ben, RE XII. 1630. o.). A VIII. Augusta Pannonia legkorai történetében tűnik fel a tartomány ama területén (Poetovio a feliratok szerint), amelyet akkor még Illyricum inferius földjének ismertek. Kr. u. 45-ig időzik vidékünkön ez a csapat, aztán örökre eltűnik szemünk elől. A IX. Hi-

¹ Frankfurter LEG VII CI PE szövegű bélyeget mutat be Mitrovicáról (Arch. ep. Mitt. VIII. 141. o.), amelynek eredetije hasonlóan Zagrebben lenne.

spana még korábbi szereplő tartományunk történelme színpadán, akkor még Illyricum inferius területe egy részén. Illyricum kettéosztása (Kr. u. 6) óta talán Siscia (=Sziszek, a Száva mellett) az állandó tábora, egészen Kr. u. 42-ig (v. ö. Ritterling id. m. 1665—66. o.), amikor a Britannia meghódítására csoportosított csapatok sorába osztják be. Sisciai állomáshelyét a mi tudomásunk szerint kétszer hagyja el: Kr. u. 14-ben a három alsóillyricumi legio (VIII. Augusta, IX. Hispana és XV. Apollinaris) egyesített nagy nyári táborában, Pettauban, vesz részt (a pannoniai legiok lázadása, Tac. Ann. I 23.), 20—24-ig pedig Afrikában működik.

A legio X. Gemina.

Történelme főbb mozzanatai (bővebben, irodalommal és forrásokkal l. Ritterling legio c.-ben, RE XII. 1678—83. o.): Csapatunk nem más, mint Caesar nevezetes legio decimája, amely a polgárháborúk után Kr. u. 63-ig Hispaniában táborozik. Tehát legiónk is innén kerül a Duna mellé, közelebről Carnuntumba (mint a XV. Apollinaris utódja és a VII. Gemina elődje), ahol azonban csak öt évig időzik, mert 68. őszén Galba visszarendeli Hispaniába. (Id. m. 1680. o.). De a Rajna mellett nagy lázadás tör ki, mire csapattestünknek már is el kell hagynia megint ősi szálláshelyét (ezúttal végleg), és Nymwegenben lehet megállapodnia. (Id. m. 1681. o.). Innen jön le 103 és 107 közti időre Aquincumba. (Id. m. 1683. o. 5. s. — és Nagy Lajos: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában, 44. o.).

Legiónk egyébként Vindobona (Wien) háziezrede lesz végül századokon keresztül, de az már kétséges, hogy mely időtől kezdve, amint egyáltalán kb. Kr. u. 106-tól csapatunk történelme egészben véve sötét két évtized tartamáig. Ritterling szerint anynyi biztos, hogy még Traianus alatt (98—117) megtörtént az új tábor megszállása (id. m. 1683. o. 22. s. —), de kénytelen utalni Gündelre, aki jóval későbbre teszi ennek az idejét. (De leg. II. Ad. 46 f.).

Az én nézőpontomból két mozzanat a legfontosabb a legio történelmében: a carnuntumi évek (63—68) és a nymwegeni évtizedek (70—102), amelyeknek élesen határozott idejű emlékei, különösen téglabélyegei, kitűnő támponttal szolgálnak más helyről és időből való leletei elváuasztásához. A nymwegeni bélyegekről J. H. Holwerda így tudósít: „... A kb. 60 bélyeges téglá felén a bélyeg: LXGPFD, tehát a 89—96. évekbe kell datálni ezeket, a többin legtöbbször az egyszerű LXG szöveg látható, tehát valószínűleg a 70—89 [megérkezés éve — a pia fidelis kitüntető név elnyerési éve, 96. Domitianus halálának az éve, a D(omitiana) jelböt ez ideig használhatta] évekre mennek vissza...” (Germania I., 1917, S. 111). — legio emlékei időhöz kötése tekintetében igen jelentős az a körülmény, hogy a csapattest a pia fidelis kitüntető jelzöt Domitianustól kapta meg, legkésőbb 89-ben. (V. ö. Ritterling id. m. 1371. old.).

Bélyegváltozatai:

A) csonkavégűek:

(1—31. sz.)

1. sz. r: *Wien*, Landskrong. (1834), a 2. sz. ház előtt, a leg. XIII. több peremes téglájával (c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 241.) és építőtéglájával (u. ott Inv. 253), 2 „TEMPVA” bélyeges téglával (v. ö. CIL III. 11350^h); a bélyeg épülettéglán (közepén köralakú bemélyedéssel) c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 222^a. (1 pld.) IX. T. Az említett lelhelyen a legionnak más bélyeges téglája is előkerült 1874-ben. (V. ö. Kenner: *Die arch. Funde aus röm. Zeit*, 39—79. o.).

2. sz. r: *Wien*, igen elmosódott betűkkel, c: Mus. Vindob. (1 pld.) IX. T.

3. sz. r: *Schwechat*, c: *Wien*, Niederöst. Landesmus. (1 pld.) IX. T.

4. sz. r: *Wien*, c: Mus. Vindob. Inv. 90 (1 pld.) IX. T.

5. sz. r: *Schwechat*, elmosódott, homályos bélyeg, c: *Wien*, Niederöst. Landesmus. (1 pld.) IX. T.

6. sz. r: *Carnuntum*, tábor, apró téglán (12.5×7.4×2.6) c: Mus. Deutsch-Altenburg, (1 pld.) IX. T. l: Teljesen hasonló, csonka bélyeget közöl Kenner *Wien*ből, *Jahrbuch f. Altertumsk. III. Fig. 16 e*), lh. *Pariserg.*

7. sz. r: *Wien*, keskeny, hegyes betűkkel, c: Mus. Vindob. (2 pld.) IX. T. A nem ábrázolt bélyeg felső széle elmosódott.

8. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, Inv. 93. (1 pld.) IX. T.

9. sz. r: *Wien*, (2 pld.), c: ugyanott:

a) IX. T.

b) r: *Wildbretmarkt nr. 1 (neu)*, l: közzétette először Kenner (*Forschungen in Vind.*, *Jahrb. f. Altertumskunde III. 1—2, 1909, 40^b hasáb, c. bélyeg*). A bélyeg elején a keret letört. Inv. 96.

10. sz. r: *Wien*, *Wildpretmarkt nr 1 (neu)*, c: ugyanott, l: először bemutatta Kenner az idézett helyen (g. sz. bélyeg).

11. sz. r: *Wien*, c: ugyanott. (1 pld.) IX. T.

12. sz. 2 egyforma csonka pld., r: *Wien*.

a) r: *Wien*, III. *Hehinegg.* (1904); c: ugyanott, Inv. 271/1. IX. T., peremes téglátöredékén.

b) r: *Wien*, c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 882. l: először közli Kenner (*Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896—1900, Fig. 4. nr. 882.*)

13. sz. r: *Carnuntum*, fali téglán (12.5×4.8×3.4), c: Mus. Deutsch-Altenburg. (1 pld.) IX. T.

14. sz. r: *Wien*, c: Mus. Vindob. (Talán azonos a *Jahrbuch f. Altertumskunde III. 40^b hasáb f. bélyegével*; ha igen, lelhelye *Wildbretm. 1.*)

15. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) IX. T., elmosódott betűkkel.

16. sz. r: *Baden*, (ivócsarnok építése, 1928). c: *Baden*, *Rollettus.* (1 pld.) X. T.

17. sz. r: *Wien*, *Tuchlauben*, (1897), c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 983. (1 pld.) X. T.

18. sz. r: *Carnuntum*, apró téglá darabján, c: Mus. Altenburg. (1 pld.) X. T. Keskeny, hegyes betűk!
19. sz. r: *Wien*, elmosódott betűkkel, c: Mus. Vindob. (1 pld.) X. T.
20. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) X. T.
21. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) X. T. elmosódott betűkkel.
22. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) X. T. Felül teljesen elmosódott.
23. sz. r: *Wien*, c: ugyanott (1 pld.) X. T. Széles, elmorzsolódott betűk.
24. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, Inv. 288/a (1 pld.) X. T.
25. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) X. T.
26. sz. r: *Wien*. (2 pld.), c: ugyanott. A nem ábrázolt alsó fele teljesen elmosódott. Inv. 87. X. T. r: I. Schulhof, (csatornaépítés).
27. sz. r: *Carnuntum*, a város; c: Cast. Petronell (1 pld.) X. T. Elmosódott betűk!
28. sz. r: *Wien*, c: Mus. Vindob. (1 pld.) X. T.
29. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) X. T. Összeolvadt, elmosódott betűk.
30. sz. r: *Wien*, (3 pld.) c: ugyanott, X. T. A harmadik a szám után letört.
31. sz. r: ismeretlen, c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 851 X. T.

B) Változatok csak legioszámmal:

32—34. sz.

32. sz. r: *Wien*, Salvatorg. 6. (1899), ahol a tábor (I. Claudius-féle legrégebb) baloldali falát keresték, és különböző kori falakra bukkantak (l: Kenner, Bericht über röm. Funde in Wien in den J. 1896 bis 1900, 20. old.), 3.5—4 m. mélységben, túlnyomóan a legio szandálalakú bélyegeivel és a XIV. g. M. V. néhány bélyegével együtt. Először ismerteti Kenner (u. ott Fig. 5, nr. 1045). c: *Wien*, Kunsthist. Mus. (1 pld.) X. T.

33. sz. r: *Wien*, Wildbretm. nr. 1 és Brandstätte sarka, c: Mus. Vindob. (1 pld.) X. T. l: Először közli Kenner (Forschungen in Vindob., Jahrbuch f. Altertumsk. III., 1909, 41^a old. Fig. 6. g. bélyeg). A RLIÓ (V. 86. o., 5. sz.) teljesen megegyező bélyeget mutat be a *carnuntumi* táborból.

34. sz. r: *Wien*, (8 pld.) c: ugyanott.

a), d) és f): r: Wildpretmarkt nr. 1 és Brandstätte sarka, (1906), csatornázásnál; a) l: Kenner (utóbb id. h. l. bélyeg), a legioszám mind a háromnál elmosódott.

c) és h): r: Wildpretm. 1. (Roter Igel), h) l: Kenner (u. ott 40^b hasáb, Fig. 5. h. bélyeg), ép bélyeg, Inv. 89; c) felső fele letört.

b), e) és g) bélyegeknél az eleje tört le. Az ábrát a) és b) teszik össze. X. T.

C) Változatok a gemina alpnév G rövidítésével:

35—53. sz.

35. sz. r: *Wien*, Bauernm. nr. 9. sz. ház (Wildpretm. nr. 6.), imbrexdarabon, c: Mus. Vindob. Inv. 86. (1 pld.) X. T. Az olvashatatlaná mosódott bélyeg a méretei és kerete kedvéért részesült figyelemben A végén a G-nek van hely! l: Először hozza Kenner (Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896—1909, Fig. 9., S. 13.).

36. sz. r: *Carnuntum*, c: Mus. Altenburg. (1 pld.) X. T., imbrextéglán (átm. 16.2—12.3). Hasonlóan elmosódott bélyeg.

37. sz. r: *Wien*, (2 pld.), c: Mus. Vindob. Az ábrázolt közelebbi lelhelye: Tuchlauben—Schulterg. sarok (1902), Inv. 105. X. T. Alig látható betűkkel mindkettő.

38. sz. r: *Wien*, (2 pld.)¹ c: ugyanott, Inv. 103. X. T. Lelhelye: I. Wildpretm. 1. (Roter Igel), imbrex töredékén, (l: megegyezik Kenner, Jahrbuch f. Altert. III. 41^a h. Fig. 6. hh.-val.)

39. sz. r: *Wien*, I. Rothg. (1910), c: ugyanott. (1 pld.) X. T.

40. sz. r: *Wien*, (4 pld.) c: ugyanott: a) a C után letört, az ábra első 2 betűjét adja; b) a számig, az ábra végét szolgáltatja; c) r: I. Brandstätte (1906), a 2 végén a keret hiányzik; d) r: I. Renng. (földalatti huzal építése, 1906), imbrex töredékén (elől a keret letört), Inv. 212. a) és b): X. T.

41. sz. r: *Wien*, (4 pld.), c: ugyanott:

a) Ép, csak a szám töredezett össze, az ábrát a számig adja. X. T.

b) r: Wildpretm. 1. (Roter Igel), l: Kenner (Jahrbuch f. Altertumskunde III. 1—2., 1909, 40^b has. e. jelzés bélyege). Az L-nél letört az eleje, az ábra végét képezi.

c) r: I. Judenplatz, (csatornázás), peremes téglá töredékén, Inv. 104, ép bélyeg hasadásokkal. l: Először Kenner ismerteti (id. m. 51^b old. Fig. 12. e. bélyeg).

d) r: I. Wildpretm., (1906, R. Igel), a szám után letört, a megmaradt rész is elmosódott és felül összeolvadt a ferde nyomás miatt.

42. sz. (3 pld.):

a) és b): r: *Wien*, c: ugyanott; X. T. a), b) a végén letört.

c) r: *Baden*, (a forrásépület), ennél elől tört le a keret, c: *Baden*, Rollettmus.

43. sz. r: *Wien*, c: Mus. Vindob. (1 pld.) X. T. Az igen elmosódott bélyeg elején L-nek is van hely!

44. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) X. T. (Közelebbi r: I. Wildpretm.). Az erősen homályos bélyeg a keretéért kerül a gyűjteménybe.

45. sz. (8 pld.), elmosódott betűkkel, d) és g) kivételével épek:

a), c), e), f): r: ismeretlen, c) M. N. M. (Valamennyi fali téglán, 7.2×2.5 cm méretekkkel), a): X. T.

b) és h): r: *Wien*, c: Mus. Vindob.

d) r: ismeretlen, c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 994. Kétoldalt a keret hiányzik.

g) r: *Carnuntum*, fali téglán (8×6.1×2.3), c: Mus. Altenburg. A keret ennél is letört.

¹ Talán ugyaneme változathoz sorolandó a RLIÓ I. (1900), XIII. t. 34. sz. szép, ép bélyege, amelynek lhelye a *carnuntumi* ustrina (halottégető hely).

46. sz. (2 pld.):

a) **r**: *Wien*, I. Jungferng. (csatornázás, 1904), peremes téglá töredékén, az ábrának az elejét és végét szolgáltatja. **l**: Kenner (Röm. Funde in Wien aus d. J. 1900 u. 1905, Jahrb. d. k. k. z. Komm. III. 1905, 146. o. Fig. 293^a), a jobboldali szélmezőben egy balra forduló emberi alak alsó tört része; **c**: Mus. Vindob. Inv. 98.

b) **r**^a valószínűleg *Ószőny*, **c**: M. N. M. Inv. 240 152/885 526. Az ábra közepét adja, a) és b): **X. T.**

47. sz. **r**: *Wien*, **c**: Mus. Vindob. (1 pld.) **X. T.**

48. sz. **r**: *Wien*, **c**: ugyanott, (2 pld.) **X. T.**

49. sz. (2 pld.) erősen elmosódott betűkkel:

a) **r**: *Carnuntum*, **c**: Mus. Deutsch-Altenburg. **X. T. l**: RLIÓ (V. 86. o. 4. sz. **r**: a tábor).

b) **r**: *Wien*, G-nél a vége letört: **c**: Mus. Vindob.

50. sz. (2 pld.) igen elmosódott betűkkel:

a) **r**: ismeretlen, **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 1026. **X. T.**

b) **r**: *Wien*, I. Brandstätte (1906), **c**: Mus. Vindob. A bélyeg a szám után letört.

51. sz. **r**: *Wien*, (2 pld.), **c**: ugyanott. **X. T.** Közelebbi **r**: Wildpretm. nr. 1. (**l**: Kenner, Jahrbuch f. Altertumskunde III., 1909, 40^b hasáb, e. bélyeg), imbrex-darabon. A másik bélyeg a szám után lehasadt.

52. sz. **r**: *Wien*, (8 pld.) **c**: Mus. Vindob., összetöredezett, elmosódott betűkkel. Épek: a) **X. T.**, c), d), f) és h), b) a szám után tört le, e)-nek közelebbi lelhelye is ismeretes (I. Wildpretm., 1906, R. Igel), de annyira összetöredezett, hogy idetartozása is kétséges; g)-ből az első rész hiányzik LEG. G. betűjéig. **l**: E bélyegek egyikét hozza már Kenner is (Bericht über röm. Funde in Wien, 1896—1900, Fig. 4. nr. 1040), de a felsoroltakkal nem sikerült biztosan összeegyeztetnem.

53. sz. **r**: általában *Wien*, tömeges előfordulásban (13 drb.), b) és j) kivételével **c**: Mus. Vindob.:

a) **r**: Steindlg. 6 (1916), fali téglán (20×20×3—5), Inv. 285 **X. T.**

b) **r**: ismeretlen, a számig letört, Inv. 1019.

j) **r**: Petersplatz 15 (1896), felső széle lehasadt, b)-vel **c**: *Wien* Kunsthist. Mus. c), e), i) és l): **r**: biztosan *Wien*, c) és e) elől csonkult (számig, E-ig), i) ép, de teljesen összetöredezett, l) talán azonos (számnál letört a vége) a Kennertől bemutatott Parisergasse-i bélyeggel (**l**: Forschungen in Vindob., Jahrb., f. Altertumsk. III. 1909, 51^b hasáb, Fig. 14. d.)

d) **r**: I. Wildpretm. (1906), elől E-ig letört.

f) **r**: III. ? Keilg. (1910), peremes téglá töredékén, Inv. 248. Csak a szám és előtte a G-nek egy darabja maradt meg.

g), h), m): **r**: I. Singerstr. 6—8, Lilieng. sarka, peremes téglán, Inv. 210, 209 és 208; m) ép, g)-ből a számtól kezdve, h)-ből a számig hiányzik.

h) **r**: *Wien*, I. Am Graben 17 (1905), peremes téglán (sorsz. 52), ép bélyeg, **l**: először közli Kenner (Röm. Funde in Wien aus d. J. 1900 u. 1905, Jahrb. d. k. k. Z. Kommission III. 1905, 149. o., Fig. 297). E szerint égési réteg alatt lévő falból (egészen a ház szintjéből) került elő, a legio XIV. G. M. V. 2 bélyeges téglájával,

úgyancsak titulus ansatussal egy TEMP VRS társaságában, és a legionak egy talpkeretű L X G P F A N bélyegével együtt.

l: Ugyanilyen fajú bélyegeket mutat be Kenner még Wienből a Seitenstettnerg-ből (nr. 4., több bélyeges téglával 1825-ben, — 2 Antoniniana jelzővel — került elő, **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 222 c. v. 237). Die arch. Funde röm. Zeit in Wien, 33=73. o., I. Tábla, 30. sz. bélyeg) és a Wildpretm. és Brandstätte sarkáról (Jahrbuch f. Altertumskunde III. 1909, Forschungen in Wien, Fig. 6. r.).

D) Változatok legalább GE rövidítéssel; PF nélkül:

54—61. sz.

54. sz. **r:** Wien, igen elmosódott bélyeg; **c:** Mus. Vindob, (1 pld.) **XI. T.**

55. sz. **r:** Wien, (2 pld.), **c:** ugyanott, mindkettő töredékes, a nem ábrázolt elől is. Inv. 215 **XI. T.** (**r:** I. Lilieng. 1911, imbrexen), a másik Inv. 216 (**r:** I. Singerstr. 8.—Lilieng. sarka, 1911, imbrexen.)

56. sz. **r:** Wien, (l. 32. sz. változat leletkörülményeit, amellyel előkerült), Salvatorg. nr. 6. sz. ház (átépítés). Az L után kivehetők az E nyomai, és lenne hely még a G-nek is. **l:** Először bemutatja Kenner (Bericht über röm. Funde in Wien, 1896—1900, Fig. 4. nr. 867). **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 867. (1 pld.) **XI. T.**

57. sz. **r:** Carnuntum, a civilváros, **c:** Cast. Petronell (1 pld.) **XI. T.**

58. sz. **r:** Wien, **c:** Mus. Vindob. (1 pld.) **XI. T.**

59. sz. **r:** Wien, **c:** ugyanott, (1 pld.) **XI. T.**

59b. sz. **r:** Wien, Färberg. torkolata a Wipplingerstr.-ba, 0.5 m mélységben, a régi humusrétegben nagy tömegű téglával, edénydarabokkal, égési omladékokkal. **l:** Kenner (Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896—1900 25. o.): „...falat már nem találtak, de az kétségtelen, hogy a későbbi falat, amelynek maradványai ekkor napfényre kerültek, elsősorban római téglából rakták valamikor...“ Ez az Am Hof környéki rész a tábor é.-nyugati „prata“-hoz tartozott, ahol többek közt a Kunsthist. Staatsmus. nr. 985—987. bélyegei mellett a legio X-nek egy körkeretes bélyeges tégláját (nr. 1004.) is találták. Bélyegfajunk egyébként **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 986. **XI. T.**

60. sz. **r:** Wien, (2 pld.) (épek), **c:** Mus Vindob. **XI. T.**, a másik **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 943., **r:** Hernalserhauptstr. nr. 67. ház (átépítés). **l:** Kenner (Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896 bis 1900, 90. o.) az itt talált téglákhoz, helyesebben téglaműhelyhez az alábbiakban szól hozzá: „...2.8 m. mélységben olyan omladékrétegre bukkantak, amely szokatlan nagyszámú egész és törött római téglából állott... A legtöbb bélyeges is volt, amelyeknek java része a X. legio kezéből került ki, ezen kívül akadt még a XIII. legiótól, a carnuntumi XV. Apollinaristól és a XIV. G. M. V.-től is; (68 drb.-t a Kunsthist. Mus.-ba vittek — nr. 891—958 —, amelyek közül 4 a XIV. legio, 1—1 a XIII. és XV., a többi 62 pedig a X. legio bélyegét viselte). A szomszédos 69. sz. ház, valamint a 43. sz. ház (1898-ban) átépítésekor is számos téglá jött felszínre. Azonban nemcsak téglák kerültek ott elő, hanem nagy



tömegben közönséges vörös és fekete agyagedények, fazekak, csészék stb. Mivel a talaj ott agyagos, nem valószínű, hogy tényleg egy téglá- és fazekasműhely hulladék helyéről van szó, ahová az égetésnél elromlott téglákat és edényeket dobálták. Hasonló tabula ansatas és szövegű bélyeges téglát találtak a legiótól **r**: *Aquincum*-ban (1: Nagy Lajos: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában 44. o., ábra: 43. o. 25. kép. nr. 10), a Raktár-utcai csatorna környékén (*Aquinc. múz. Inv.* 1927. 14. 4). Nagy Lajos készülési idejét is megadja: Kr. u. 102—107 és a gyárhelyet is: Kiscelli-u., ahonnan — amint kiemeli — származnak a legio II. ad. legkoraibb bélyeges téglái is.

61. sz. **r**: *Wien*, **c**: *Mus. Vindob.* (1 pld.) **XI. T.**

E) Változatok a pia fidelis jelzők egyikével vagy nyomaival:

62—71. sz.

62. sz. (2 pld.), bemélyedő betűkkel (keret is bevágással):

a) **r**: *Wien*, I. Judenplatz (csatornázás, 1907), imbrexdarabon, **c**: *Mus. Vindob. Inv.* 71. **XI. T.**

b) **r**: *Carnuntum*, Petronell-Altenburg-út, „Donau-Steilrand“, a G után letört; **c**: N. Ö. Landesmus.

63. sz. **r**: *Wien*, középen töredezett, **c**: *Mus. Vindob.* (1 pld.) **XI. T.**

64. sz. (2 pld.) **r**: *Wien*, I. Brandstätte, (1906), **c**: *Mus. Vindob. XI. T. A másik G-nél megcsönkult, **r**: ismeretlen, **c**: *Wien*, *Kunsthist. Mus. Inv.* 984.*

65. sz. **r**: *Baden*, **c**: *Baden*, *Rollettmus. Inv.* 1885. (1 pld.) **XI. T.**

66. sz. (5 pld.), épek, d) kivételével **c**: *Mus. Vindob.*

a), b), c) és e): **r**: *Wien*, közelebbi lelhelye csak e)-nek van: I. Brandstätte (1906); a) **XI. T.** e) *Inv.* 81.

d) **r**: *Carnuntum*, civilváros, peremes téglán (51.2×43—35 cm), **c**: *Cast. Petronell.*

67. sz. (5 pld.), csak a) és c) épek, b) kivételével **c**: *Mus. Vindob.*

a), c), d) és e): **r**: *Wien*, a) **XI. T.** c) ép fali téglán (24.5×24.5), e) alul lehasadt (hosszában ép), e) a számig letört.

b) **r**: *Carnuntum*, a tábor, **c**: *Mus. Deutsch-Altenburg.* A bélyeg eleje L-lel hiányzik.

68. sz. **r**: *Wien*, (2 pld) (épek), **c**: *Mus. Vindob. XI. T.*, a másik **c**: *Wien*, *Kunsthist. Mus.* (**r**: *Tuchlauben* nr. 3—9 közt, 1897), *Inv.* 965., összetöredezett betűkkel.

69. sz. (8 pld.), d), f) és h) kivételével épek, c) kivételével **c**: *Mus. Vindob.*

a), b), d), e), f), g) és h): **r**: *Wien*, a) **XI. T.**, **r**: *Brandstätte* (1906), *Inv.* 101, d) a számig letört (**r**: I. Judenplatz, 1907), *Inv.* 102.

c) **r**: *Carnuntum*, a tábor, apró téglán (13.4×5.5×3.3 cm). **c**: *Mus. Altenburg.* I: Először bemutatja az RLIÓ (II. 50. o. 24. sz.). Talán idesorolandó egy leányvári bélyeg is (CIL III. 7511), amely most Pozsonyban van, alig kivehető, csonka szöveggel, mélyített betűkkel. Prof. Alföldi András szívességéből tudok róla.

70. sz. r: ismeretlen, c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 1053 (1 pld.) **XI. T.** keskeny, mosódott betűkkel.

70b. sz. r: *Wien*, (3 pld.), c: Mus. Vindob., a) és b) épek, a) **XI. T.**, b) és c) peremes téglaföredékén, c) elől és a végén letört (r: I. Graben 28, 28A, Trattnerhof), Inv. 85.

71. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.), **XI. T.** igen elmosódott betűkkel.

F) Változatok PF jelzővel, csonka elejjel:

72—84. sz.

72. sz. r: *Wien*, c: Mus. Vindob (1 pld.) **XI. T.**

73. sz. r: *Wien*, (I. Schulhof, csatornázás, 1907), peremes téglaföredékén, c: ugyanott. Inv. 108 (1 pld.) **XI. T.**

74. sz. r: *Carnuntum*, a tábor, c: Mus. Altenburg (1 pld.) **XI. T.**

75. sz. r: *Aquincum*, a II. ad. legio téglaműhelyéből (Kiscelli-u.), peremes tégladarabján, igen alacsony, elmosódott betűkkel, c: Mus. Aquincum (1 pld.) **XI. T.** Gyártási kora 102—107. évek köze (I: Nagy Lajos időhatározását, Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában, 44. o.).

76. sz. r: ismeretlen, c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 876. (1 pld.) **XI. T.**

77. sz. r: *Wien*, c: Mus. Vindob. 1 pld.) **XI. T.**

78. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) **XI. T.** Betűi erősen elmosódottak.

79. sz. r: *Wien*, Judenplatz—Drahtg. (csatornázás, 1907), peremes tégladarabon, c: ugyanott. Inv. 211. **XI. T.**

80. sz. r: *Carnuntum*, a tábor, c: Mus. Altenburg, (1 pld.), **XI. T.**

81. sz. r: *Wien*, c: Mus. Vindob. (1 pld.) **XI. T.** Teljesen megegyező véget mutat (méretek összehasonlításáról nem lehet szó) az a Landskrong.-i bélyeg (I: Kenner: Die arch. Funde aus röm. Zeit, 39—79. o., ábra: 26=66. old. 25. sz.), amelyet ép állapotban a legio XIII. és X. több más bélyeges téglájával találtak, a 2. sz. ház előtt (Kunsthist. Mus. Inv. 232?).

82. sz. r: *Wien*, I. Judenplatz, c: ugyanott (1 pld.) **XI. T.**

83. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) **XI. T.**

84. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) **XI. T.**, keskeny, igen elmosódott betűkkel.

G) Változatok PF jelzővel, L(eg) rövidítéssel:

85—104. sz.

85. sz. r: *Arrabona (Győr)*, c: győri gimn. (1 pld.) **XI. T.** Alul teljesen elmosódott. I: A győri téglabélyegekből mutat be Börzsönyi Arnold, „Római régis. Győr belváros területéről” c.-ben, Arch. Ért. XXVII. 42. o.

86. sz. r: *Ménfő*, c: ugyanott, (1 pld.) **XI. T.** A betűk alig vehetők ki.

87. sz. (2 pld.), r: ismeretlen, c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 854, **XI. T.**, a máso-

dik bélyeg **r**: Győr (hilbertszállási=újszállási római temető), az F-nél ferdén letört, **c**: győri gimn.

88. sz. **r**: Wien, Salvatorg. 6 (1899), **c**: Wien, Kunsthist. Mus. (1 pld.) **XI. T.** (l. 32. sz. változat leletkörülményeit), Inv. 1046. **l**: Kenner, Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896 bis 1900, 8. o. Fig. 5. 1046.

89. sz. (8 pld.), b) és c) kivételével épek, fogasszélű kerettel:

a) és h): **r**: Carnuntum, a tábor; a) **XI. T.**, peremes téglán (55.3×45.5—40 cm), h) nagy téglán (55×55×5.3), **c**: Mus. Altenburg.

b), c), g): **r**: Wien, b) és c)-ből a számig törés, **c**: Mus. Vindob.

d), e) és f): **r**: Baden, (az ivócsarnok, 1928), **c**: Baden, Rollettus.

90. sz. **r**: Wien, **c**: Mus. Vindob. (1 pld.), **XI. T.**, igen alacsony, elmosódott betűkkel.

91. sz. (4 pld.), egyik sem ép, d) kivételével **c**: ugyanott:

a), b) és c): **r**: Wien; a) **XII. T.**, **r**: I. Wildpretm., Roter Igel —, b)-nek az eleje hiányzik (az ép bélyeg h.: 10.9 mc, sz. 3.9 cm), a számig, **l**: bizonyára azonos a Kenner által bemutatott (Id. m. S. 8. Fig. 5. nr. 1049) hasonló külsejű bélyeggel, és a táborból került elő (Wildpretm. 5. sz.=Tuchlauben 18. sz. ház átépítése... A pince alatt 1 m. v. omladékréteg tele volt nagy számú bélyeges téglával — leg. X. és XIV. —, agyagedény-darabokkal... 4 m. mélységben római fal is napfényre jött, ennek helyiségeiben is akadt számos téglá, többek közt a szóban forgó bélyeges téglá is, — a leg. I. ad. bélyegével: EG IV —, ...", ugyanott 9—10. old., Kenner hozzátétele); c)-ből elől csak a keret tört le. Ugyanilyen fajú bélyeget közöl még Kenner (ép példány, csak a végén hasadt le a keret) a Jordang.-ből („Röm. Funde in Wien aus d. J. 1901 bis 1903“, „Kanal u. gepflasterter Weg im Innern des Standlagers“, Fig. 110, Jahrbuch d. k. k. Centralkommission, II. 1, 1904, 137. és 139. old.).

d) **r**: Carnuntum, a tábor, „VI. sz. épület“ (azonos: RLIŐ II. 51. o. VIII. sz. tábla 5. sz. bélyeggel), fali téglán (7.4×7.1×2.7), mindkét végén csonkultán, **c**: Mus. Altenburg.

92. sz. **r**: Wien, (3 pld.), **c**: Mus. Vindob.; egyedül az a) példány ép, **XII. T.**, b) P-nél tört le, c) is (**r**: Petersplatz).

93. sz. **r**: Wien (7 pld.), **c**: ugyanott, csak a) mutat ép szöveget, **XII. T.** b), e), f), g) a G-nél tört le, c) az L előtt; d) alul ferdén a számon keresztül (**r**: I. Judenplatz-Pariserg. sarok, csatorna, 1907).

94. sz. **r**: Wien, **c**: Mus. Vindob. Inv. 196. (1 pld.) **XII. T.** (**r**: I. Neuer Markt, 1913) peremes téglá darabján.

95. sz. **r**: Wien, (5 pld.) **c**: ugyanott; csak az ábrázolt ép (**r**: Wildpretm., Roter Igel), peremes téglá töredékén. **XII. T.**

96. sz. **r**: Wien, (2 pld.), **c**: ugyanott; az egyik ép, **XII. T.**, a másik elmosódott, csonka és idetartozása is bizonytalan.

97. sz. **r**: Wien, (2 pld.), **c**: ugyanott; **XII. T.**, a nem ábrázolt a szám után letört.

98. sz. **r**: Wien **c**: ugyanott (1 pld.) **XII. T.**

99. sz. **r**: Wien, **c**: ugyanott (1 pld.) **XII. T.**

100. sz. **r**: Wien, **c**: ugyanott (1 pld.) **XII. T.**

101. sz. (4 ép pld.), d) kivételével **c**: ugyanott:

a), b) és c): **r**: *Wien*, a) **XII. T.** (**r**: I. Fleischm. 4-6., 1911), Inv. 65; b): **r**: Wildpretm. 1905 (R. Igel).

d): **r**: *Carnuntum*, a civilváros, **c**: Cast. Petronell.

102. sz. **r**: *Aquincum*, a tábor, Kórház-u. 50. sz., 1927; csatornázásból került ki, peremes téglá töredékén, **c**: Mus. Aquincum. Inv. 1927 9/2, **XII. T.**, töredezett, elmosódott betűkkel. **l**: Említést tesz róla már Nagy Lajos (Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában, 44. o.), hogy együtt került elő a leg. II. ad. legkoraibb aqu.-i bélyeges téglájával, és előállítására korát is megadja: 102—107.

103. sz. **r**: *Wien*, **c**: Mus. Vindob. (1 pld.) **XII. T.**

104. sz. **r**: általában *Wien*, e) kivételével **c**: ugyanott; a) **XII. T.**, b) a szám után letört, c) is, de az eleje, d)-nek eleje és vége; e) ép példány, **r**: ismeretlen, **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 977.

H) Változatok LE rövidítéssel és PF jelzővel:

(Csak a 105. sz. tartozik e csoportba.)

105. sz. Tömeges előfordulás, **r**: *Wien*, b), g), e) és h) kivételével épek:

j) **r**: *Carnuntum*, a civilváros, **c**: Cast. Petronell. A többi **r**: *Wien* (11 drb.): a) **XII. T.**, fali téglán (20.4×20×5.5), előkerült 6 mással (c, d, e, h, i, k; Inv. 942, 919, 918, 914, 945, 917). Hernalserhauptstr. 67. sz. alatt. (**l**: Kenner: Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896 bis 1900, 90. o.), c) ép fali téglán (20.3×19.9×5.3 cm); b) az ábra elejét adja, G-nél letört (**r**: I. Schulhof, csatornázás, 1907); f) **l**: képét már Kenner közli, Jahrbuch f. Altertumskunde III, 1909, 41^a. old.-i bélyeg, Fig. 6.), **r**: I. Wildpretm.—Brandstätte sarok, imbrex darabján, **c**: Mus. Vindob. b) és g)-vel együtt (a többi **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 95.).

I) Változatok LEG rövidítéssel és PF jelzővel:

106—148. sz.

106. sz. **r**: *Győr*, Megyeház-u., fedő téglán (50.3×39.5—33 cm), **c**: győri gimn. **XII. T. l**: Valószínűleg ezt akarja bemutatni szövegileg („fordítva” jelzéssel) már Börzsönyi Arnold, Arch. Ért. XXVII. 42. o.

107. sz. (2 pld.), mindkettő ép:

a) **r**: *Gerulata*, *Oroszvár*; fali téglán (53×42×3), **c**: Mus. Magyaróvár. Inv. 21 **XII. T.**

b) **r**: *Carnuntum*, a tábor, praetentura; apró téglán (9×5.5×2.5 cm), **c**: Mus. Altenburg. **l**: Azonos azzal a bélyeggel, amelyet a RLIÓ közöl (II. 65. o. XI. sz. tábla. 6. sz. bélyeg).

108. sz. **r**: *Wien*, (4 pld.), **c**: Mus. Vindob., a) **XII. T.**, b) (**r**: I. Hoher Markt, víz-

vezeték, 1914) betűi összetöredeztek, különben ép bélyeg, fali téglán (17.5×17.5×5.6 cm), Inv. 110; c) a szám után letört, d)-ből az L elől, fali téglá darabján (r: I. Wildpretm. 1. Roter Igel, 1906), Inv. 118.

108b. sz. r: *Wien*, (2 pld.), c: ugyanott, Inv. 50 és 51. **XII. T.**

a) r: I. Kurrentg. (csatornázás), (Pariserg.?) (4 pld.) egyazon téglán. l: Kenner, Jahrbuch f. Altertumskunde III., 1909, 51^b. old. Fig. 14. c.).

b) r: I. Graben 17. (1905); peremes téglán (50.5×38.5×4). l: Kenner, Jahrbuch d. k. k. C. Kommission, III., 1905, Fig. 307. a.

109. sz. r: *Wien*, (3 pld.), c: ugyanott c) kivételével; a) **XII. T.**, b) teljesen el-mállott, kétes idetartozása, c) P-nél letört, r: Kohlmarkt, c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 857.

110. sz. (4 pld.), igen keskeny betűkkel:

a) és d): r: *Carnuntum*, a tábor; a) **XII. T.** (l: azonos RLIÓ I. 1900, IV. tábla 21. sz.), apró téglán (12.5×4.8×3); d) E-nél letört, az eleje hiányzik.

b) és c): r: *Wien*, b) a szám előtt, c) a G előtt tört le; c: Mus. Vindob.

111. sz. r: *St. Margarethen*, c: Mus. Kismarton. Inv. 5476, 5481, **XII. T.**, a nem ábrázolt a szám után letört.

112. sz. r: *Sopron*, (5 pld.), c: Mus. Sopron. Az ábrát 3 példány teszi össze, **XII. T.**, ép nincs, a bélyegeknél vagy az eleje, vagy a vége letört. Egyik példánynak pontosan ismeretes r: izr. templom.

113. sz. r: *Wien*, I. Am Hof 4, (1913), peremes téglá darabján, c: Mus. Vindob. Inv. 92. (1 pld.) **XII. T.** Az első betűk összetöredeztek. A bélyeg sz. 3 cm.

114. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) **XII. T.**

115. sz. (9 pld.) a) és e) kivételével csonkák:

a), b), d), e) és h): r: *Baden*, közelebbről a forrásépület (a. és b.-nél), illetőleg az ivócsarnok (építése, 1928); b) és d) a szám után G-nél tört le, e) ép, h) a számig hiányos. c: *Baden*, Rollettmus. a) **XII. T.**

c), f) és i): r: *Wien*, c: Mus. Vindob., c)-ből (r: Schwertg. 5, 1897, c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 875) a vég tört le ferdén P-nél, f) hosszában ép (r: ? Am Hof 14, régi hadügyminiszt.), felső fele teljesen elmosódott a ferde nyomás miatt, i) kettős külön nyomással, (mindkettő csonka) peremes téglán (?×45—36.8 cm).

g) r: ismeretlen, a számig letört, c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 883.

116. sz. r: *Wien*, I. Petersplatz (vízvezeték, 1912), peremes téglá töredékén. (1 pld.) **XII. T.**

117. sz. r: *Carnuntum*, civilváros; fogas szélekkel, alacsony, elmosódott betűkkel; c: Mus. Altenburg, (1 pld.), **XII. T.** (Azonos RLIÓ VII. 120. o. 3. sz. bélyegével.)

118. sz. r: *Sopron*, Városháza; igen összetöredezett betűkkel, fali téglá darabján (v. 7.3 cm, sz. 19.7 cm), c: Mus. Sopron (1 pld.) **XII. T.** (V. ö. CIL III. suppl. II. 14360³).

119. sz. r: *Ad Flexum* (M.-Óvár), igen elmosódott betűk, fali téglán (52.5×41.5×2), c: Mus. Magyaróvár (1 pld.) **XII. T.**

120. sz. r: *Wien*, (2 ép pld.), c: Mus. Vindob.

a) r: Wipplingerstr. 21. sz. (=Tiefer Graben 24. sz.) ház, csatorna (Hohenbrücke közelében), amelynek alját peremes bélyeges téglával (mind a X. leg.-tól)

rakták ki; egy torony maradványai jöttek itt elő, amely a Tiefer Graben fölött való átjárást volt hivatva biztosítani. (l: Kenner, „Röm. Funde in Wien aus d. J. 1901 bis 1903“, Mitt. d. k. k. C. Komm. II. 1904, 110. old., Fig. 97.). **XII. T.**

121. sz. r: *Wien, I. Bauernm. 7—Wildpretm. 2—4*, peremes téglán (?×39×3.3), c: ugyanott, **XIII. T. l:** Kenner („Röm. Funde in Wien aus d. J. 1900 u. 1905“, Jahrbuch d. k. k. C. Komm. III. 1905, 159. old., Fig. 307, f. jelzet; alcím: Gebäude im Standlager); előkerült vele több más bélyeges téglá a leg. XIII.-tól Optimi névvel, Satri névvel stb., a leg. XV.-től és még nagyobb számban a leg. X.-től.

122. sz. Tömeges előfordulás r: *Wien, b), d) és f)* kivételével nagyjából épek:

a), b), c), d), f), h), i) és j): r: *Wien* (c.-nél Hoher Markt, „építési vonalon kívül“, h.-nál Wipplingerstr. 31—35, 1896, i.-nél, a. és b.-nél Hernalserhauptstr. 67, 1897 — l: Kenner: Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896 bis 1900, 90. o., vagy a 60. sz. változatnál —, j.-nél I. Kohmesserg.—Rotenturmstr. sarok, 1914); a), b), h) és i) c: *Wien. Kunsthist. Mus. Inv. 913, 916, ?, 944, c), d), f) és j)* c: *Mus. Vindob. Inv. 88.*; a) **XIII. T.**, az F-et b) pótolja (5 cm v. fali tégladarabon); c) fali téglán (19×5.7×?), „II. sz. II. fele“ felirással; d) a szám után tört le, h) a G után, f)-nek az eleje, a számig.

e) és g): r: *Carnuntum*, a civilváros, c: *Mus. Altenburg*; e) fali téglán (19.5×19.8×5.7), teljesen ép, g) is, csak elmállott.

123. sz. r: *Wien*, (2 pld.), c: *Mus. Vindob.*, az egyik ép, **XIII. T.** (r: *Wildpretm., R. Igel*), fogas szélekkel, a másik a szám után letört.

124. sz. (2 pld.), (épek):

a) r: *Carnuntum*, (talán azonos RLIÓ, VII. 120. o. 4. sz. bélyeggel), c: *Mus. Altenburg. XIII. T.*

b) r: ismeretlen, c: *Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 888.*

125. sz. (ép), fali téglán (55×5×? cm). r: *Carnuntum*, c: *Mus. Altenburg* (1 pld.) **XIII. T.**

126. sz. r: *Wien, Hernalserhauptstr. 67* (1897); 5 cm v. fali téglá darabján, c: *Wien, Kunsthist. Mus.* (1 pld.) **XIII. T.** elmosódott betűkkel.

127. sz. r: *Carnuntum*, a civilváros, c: *Cast. Petronell. XIII. T.*, fali téglán (19.5×19.5×4.5), elmállott betűkkel. (1 pld.) A bélyeg elején a keretnél az L vésete látszik.

128. sz. (2 pld.), (épek):

a) r: *Baden*, c: *Baden, Rollettmus. XIII. T.*

b) r: *Wien*, c: *Mus. Vindob.*

129. sz. (3 pld.) (épek); alacsony, elmosódott betűkkel:

a) r: *Baden*, c: *Baden, Rollettmus. Inv. 1792. XIII. T.*

b) és c): r: *Wien*, c: *Mus. Vindob.*

130. sz. r: *Wien, I. Judenplatz* (csatornázás, 1907), imbrexdarabon, c: *Mus. Vindob. Inv. 71.* (1 pld.) **XIII. T.**

131. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) **XIII. T.**

132. sz. r: *Carnuntum*, c: *Cast. Petronell* (1 pld.) **XIII. T.**, fali téglán (19.7×19.2×8 cm), a civilvárosból.

133. sz. (2 ép pld.), elmállott, alacsony betűkkel:

- a) **r**: Carnuntum, apró téglán (17×8×2.8), **c**: Mus. Altenburg, **XIII. T.**
 b) **r**: Wien, I. Neuer Markt (1913); peremes téglán (52×40×2), **c**: Mus. Vindob. Inv. 195.
134. sz. (4 pld.):
 a) **r**: Wien, fali téglán (30×30×4.8); **c**: Mus. Vindob. **XIII. T.**
 b) és c): **r**: Carnuntum; b) **c**: Cast. Petronell, c) **c**: Mus. Altenburg, apró téglán (14.5×6×3).
 d) **r**: Magyaróvár, nagy téglán (51×42×3.5), **c**: Mus. Magyaróvár.
135. sz. **r**: Wien, az ábrázolt kivételével **c**: Mus. Vindob.; az ábrázolt **XIII. T.** egyedül ép **r**: Färberg. torkolata a Wipplingerstr.-ba, a tábor é.-nyugati oldalán levő „prata”, „amely jó időben még nem volt beépítve, csak később”, 0.5 m. mélységben, a leg. X. köralakú bélyegével került elő, **l**: Kenner, „Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896—1900”, 25. old.; **c**: Wien, Kunsthist. Mus.-ban. Inv. 985. A másik 2 pld. a számitól letört, **c**: Mus. Vindob.
136. sz. **r**: Wien, **c**: Mus. Vindob. (1 pld.) **XIII. T.**, igen elmosódott betűkkel.
 137. sz. **r**: Wien, **c**: ugyanott, (1 pld.) **XIII. T.**
 138. sz. **r**: Wien, I. Hoher Markt, **c**: Mus. Mödling. (1 pld.) **XIII. T.**
 139. sz. **r**: Wien, (2 pld.), az ábrázolt **XIII. T.** ép, a másik elől az L-ig, hátul a számtól letört (**r**: I. Wildpretm., R. Igel); **c**: Mus. Vindob.
140. sz. Tömeges előfordulás, d), h), j), k), f), g), l) és m) csonkák:
 a), f) és g): **r**: ismeretlen, **c**: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 1022, 1018, 1003;
 a) **XIII. T.**, f) a XG után, g) a szám előtt (de az eleje) tört le.
 b), c), d), e), h), i), j), k), l) és m): **r**: Wien; c) ép fali téglán (**r**: Tiefer Graben), amely 24.2×30.4×5 cm méretű, d) szintén fali téglán (30×29.5×5), **r**: I. Hoher Markt (1926), a szám után lehasadt; e) ugyanonnan, 20.7×20.4×5.3 cm méretű fali téglán; h)-ből csak G PF maradt meg; i) **r**: I. Herreng. 4—8.—Weltnerstr. (1913. 25. VI.); k) **r**: Wildpretm., R. Igel, elől E-ig, hátul P után tört le; l) **r**: Wipplingerstr. (a., f. és g.-vel együtt most, 1017. sz.-mal); m) **r**: Salvatorg. 6 (1928), **c**: ugyanott, ahol l); l) és m) egyaránt csak a 3 utolsó betűt mutatják. A többiek **c**: Mus. Vindob.
141. sz. **r**: Carnuntum, a tábor, (kétszeresen benyomva a bélyegző felülről tompa-hegyesszög alatt, úgyhogy a felső bélyeg orra belevág az alsó derekába); ú. n. nagy téglán (43.8×?×5) **c**: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XIII. T.**
142. sz. **r**: Wien, I. Brandstätte (1906); **c**: Mus. Vindob. Inv. 70 (1 pld.) **XIII. T.**
143. sz. (5 pld.), ép köztük nincs:
 a), b), d) és e): **r**: Wien; a) **XIII. T.** **c**, Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 862. **l**: már Kenner közli („Bericht über röm. Funde in Wien 1896—1900”, S. 7, Fig. 4. 862. sz.); b) a másik G fölött hasadt le (az ábra elejét adja), d)-nek alsó fele és vége tört le, e)-nek pedig csak az eleje maradt meg a számitig (**r**: I. Wildpretm., 1906. R. Igel). A 3 utóbbi **c**: Mus. Vindob.
- c) **r**: Carnuntum, a civilváros, szövegileg ép; fali téglán (19.5×19.7×4.8). **c**: Cast. Petronell.
144. sz. **r**: Wien, (3 szövegileg ép pld.):
 a) és b) **r**: Hernalserhauptstr. 67 (l. a 60. sz. változatnál a leletkörülményeket),

c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 909, 910; a) az ábra elejét szolgáltatja, imbrex töredékén.

b) r: *Wien*, az ábra végét adja, c: Mus. Vindob. a) és b): **XIII. T.**

145. sz. Tömeges előfordulásban, r: m) és p) kivételével *Wien*:

m) r: *Carnuntum*, a szám után ferdén letört a bélyeg, c: Mus. Altenburg.

p) r: *Eszék*, a megmaradt 3 betű XCP hűen megfelel; c: Mus. Eszék.

g) r: *Wien*, hadügyminiszt., ép példány, c: N. Ö. Landesmus.

A többi r: *Wien*, néhányánál pontosabban: a), c), e) és f)-nél I. Wildpretm. nr. 1 és Brandstätte sarka, a) **XIII. T.** (l: először közli Kenner, Jahrb. f. Altertumsk. III., 1909, 41^a. old. Fig. 6. f. jelzet), c) a G előtt letört, az eleje hiányzik (c: Mus. Vindob. Inv. 69), már Kenner is bemutatja (ugyanott, e. jelzet alatt), e) a szám előtt tört le (szintén az eleje), f) ép példány; b)-nél r: Bauernm. nr. 9.=Wildpretm. nr. 6. (azonos Kenner c.-ben: „Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896—1900“, S. 13. Fig. 9. első bélyeggel), az eleje hiányzik a számig. A többi példányok is (mind ép) c: Mus. Vindob.

146. sz. Tömeges előfordulás r: *Wien*, i) kivételével c: Mus. Vindob.

i) r: *Carnuntum*, a tábor, apró téglán (9.3×7.7×2.5 cm), c: Mus. Altenburg; a bélyeg vége a szám után letört.

A többi r: *Wien*, többnél közelebb: a): I. Renng. **XIII. T.**, fali téglán — 29×29.5×5 cm—, sz.: 199); d), e), f), j)-nél: I. Wildpretm., R. Igel [d) ép, f) és j) a szám után hiányos, e) sz. 67., l: azonos Jahrbuch f. Altertumsk. III., 1—2, 1909, 40^b has. Fig. 5. b. jelzetű bélyegével; h)-nál r: I. Brandstätte nr. 7—9, 1907, Inv. 66, l: azonos Kenner c.-ben, Jahrbuch f. Alt. III., 1909, 41^a. old. Fig. 7. d. jelzetű bélyeggel.]

147. sz. Tömeges előfordulás r: *Wien*, (m kivételével):

m) r: *Carnuntum*, Petronell—D.-Altenburg út, „Donau Steilrand“ (l. 62. sz. változat b. példánya lelhelyét), a bélyegből csak az utolsó 2 betű maradt meg; c: N. Ö. Landesmus.

A többi (33 drb) r: *Wien*:

a) **XIII. T.**, 12 más példánnyal, c: Mus. Vindob.

d) r: I. Am Hof (1910), a szám után letört a bélyeg; vele együtt került elő még egy csonka bélyegpéldány, c: Mus. Vindob. Inv. 73., amelynek az eleje hiányzik E-ig.

f) r: I. Hoher Markt, 1926 („az építési vonalon kívül“, „II. sz. II. fele“ felírásokkal); nagy téglán (56.3×6.5×5) ép bélyeg teljesen elmosódott betűkkel. c: Mus. Vindob.

g) r: I. Kurrentg. (csatornázás, 1907), az ép bélyeg c: ugyanott. Inv. 79.

h) r: I. Graben, az erősen elmosódott bélyeg a szám után hiányos. c: Ugyanott.

b) r: Schwertg. 4. (1897), betűi összeolvadtak, a vége le is tört a szám után. c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 879.

e) r: Judenplatz—Pariserg. 5 (1899), fali téglán (19.7×19.7×5.3), c: ugyanott. Inv. 1042. Ép, de összetöredezett bélyegmzövel.

c) r: Hernalserhauptstr. 67, 1897 (12 más példánnyal együtt ugyanezen bélyegfajból). l: Leletkörülményeikhez l. a 60. sz. változat megjegyzéseit Kenner c.-ből; 7 ép példány a bélyegek közt. c: ugyanott, ahol b) és e). Inv. 894 ... 896, 897, 898,

903, 934, 948). **l**: A muschauti (Morvaország) castellumból ugyanilyen fajú bélyeget mutat be Gnirs (Sudeta, IV. 1928. 145. o. Abb. 15).

148. sz. Tömeges előfordulás, eddig a legnagyobb számban;

a) **r**: *Carnuntum*, a tábor; apró téglán (17.5×7.5×3.3) **c**: Mus Altenburg. **XIII. T.**

b), c) és d): **r**: a Lajtahegység (?), *Burgenland*, kirívóan elmosódott betűkkel, **c**: Baden, Kaiser Fr. Jos. Mus.; d) a szám után letört.

f) **r**: *Wien*, I. Seitzerg. (1912), egymás mellett kétszeres bélyeg a fali téglán (20×20.7×6.4), **c**: Mus. Vindob. Inv. 76.

e), l) és p): **r**: *Wien*, I. Wildpretm.—Brandstätte sarok, (1906. máj); **c**: ugyanott; e)-nek az eleje hiányzik, a G-ig, l)-nek a vége: F (**l**: azonos Jahrbuch f. Altertums. III. 1909, 41^a. old. Fig. 6. ff. jelzetével), p)-nek is a vége, a számtól kezdve.

h), i), k) és t): **r**: *Wien*, I. Hoher Markt (1926), **c**: ugyanott; i) és t) épek.

zs) **r**: *Wien*, I. Graben 17 (1905), **c**: ugyanott. Inv. 213, a bélyegnek csak a vége G PF maradt meg.

Ezenkívül **c**: Mus. Vindob.-ban még 30 drb. példányt őriznek e változatból **r**: csak így: *Wien*.

sz) és o): **r**: *Wien*, Salvatorg. 2—4 [o] **l**: azonos Kenner: „Bericht über röm. Funde in Wien 1896—1900“ c.-ben Fig. 4. nr. 97. 8. sz. bélyeggel], **c**: *Wien*, Kunsth. Mus. Inv. 978 és 989; o)-nak az eleje hiányzik E-ig, sz)-nek is a számig.

Más 27 drb. **r**: *Wien*, *Hernalserhauptstr.* 67 (l. 60. sz. változat megjegyzéseit), **c**: *Wien*, Kunsth. Mus. Inv. 892 (5.8 cm v. nagy tégl. töredékén), 893, 895 (6.4 cm v. nagy tégl. darabján), 905, 907, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 946, 947, 956...? Végül 3 példány (Inv. 976, 1020 és 1039) **c**: ugyanitt, **r**: ismeretlen.

A muschauti castellumban is megvan ez a bélyegfaj, **l**: Gnirs: Sudeta IV. 1928, 145. o. Abb. 15.

J) Változatok PF jelzővel és GE (vagy hosszabb) rövidítéssel:

149—157. sz.

149. sz. **r**: *Ószőny*, peremes tégl. darabján, **c**: Mus. Komárom (1 pld.) **XIII. T.** Betűi keskenyek és elmosódottak.

150. sz. **r**: *Magyaróvár*, (3 pld.) **c**: Mus. Magyaróvár. **XIII. T.** Betűi szabálytalanok és összetöredezettek. A nem ábrázolt egyik példány peremes téglán (45×34.5×3) látható.

151. sz. **r**: *Carnuntum*, (2 ép pld.) egyforma apró téglán (12×5×3), **c**: Mus. Altenburg. **XIII. T.**

152. sz. **r**: *Wien*, (3 ép pld.), **c**: Mus. Vindob. **XIV. T.** Kettő ép fali téglán (41×28.2×6.3 cm).

153. sz. **r**: *Wien*, (3 pld.), **c**: ugyanott; a): **XIV. T.**, egyedül ép; b) **r**: I. Johannesg.—Krugerg., annyira elmosódott, hogyanem biztos idetartozása sem. (Inv. 112.); c) biztosan e fajhoz tartozik, az eleje a számig hiányzik.

154. sz. köralakú keretben (gyűjteményünkben egyetlen ilyen keret található), ez is erősen elmosódott, bizonytalan olvasású betűkkel (l: azonos Kenner 868. sz. bélyegével, Bericht über röm. Funde in Wien 1896—1900, S. 7. Fig. 4.), r: Wien, Renng. 10 (csatornaépítés, 1896), c: Wien, Kunsthist. Mus. (1 pld.) XIV. T.

155. sz. r: Wien, (3 pld.) c: Mus. Vindob.; egyedül XIV. T. ép, a másik kettő csonka, egyik a végén tört le G-nél, a másik felső szélességében (r: I. Brandstätte 9, 1906, Inv. 91.).

156. sz. Badenben tömegesen fordul elő (14 drb.); ökörfejjel:

b) és f) r: Wien, az egyik ép (5.5 cm v. fali téglá töredékén, c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 645.) l: és azonos Kenner c. („Die arch. Funde aus röm. Zeit“, S. 26=66) 22. sz. bélyegével, amelyről a fenti kutató id. m. 21=61. old. jegyzetben közlendőnek tartja azt, hogy „... a Stephanhof (Jasomirgottg. nr. 3) újjáépítése alkalmával... 3 párhuzamosan futó falat találtak... a két fal között... 3 m. mélységben agyaggal kitöltött csatorna... alját a X. legio tégláival rakták ki...“).

A badeniek 2 kivételével épek, közelebbi r: ismeretes 7-nek (2 a gyógyszálló építéskor került elő 1886-ban, 5 az ivócsarnok helyén, 1928-ban), az ábrázolt 3 más példánnyal c: Baden, Fr. Jos. Mus. XIV. T. (2 ép fali téglán: 19.5×19×7.2, illetőleg 29.4×29×5 cm), a többi c: Baden, Rollettmus.

157. sz. r: Ószőny. c: M. N. M. Inv. 521 65/885. (1 pld.) XIV. T. Egyébként a bélyeg betűi igen összetöredezettek, elmosódottak, és olvasásuk is kétséges: LEG X G. EMI (?).

K) Változatok császár- és tisztnevekkel:

158—172. sz.

158. sz. (3 pld.):

a) r: ismeretlen, talán *Maáoszt*, Pozsony vm. c: M. N. M. Inv. 637 872/22 3. (1 pld.) XIV. T. A bélyeg a végén csonkult.

b) r: Wien, I. Salvatorg.—Stossinhimmelg. 1. sz. sarka (1899), „... 20 cm v. szén és hamurétegben állati csontok és óriási számú téglá... 1899-ben csatornaépítés alkalmával... ismét számos téglára bukkantak, köztük csak a X. leg.-től 20 bélyeges példányra... a templom előtt... egyet különösen ki kell emelnünk, mivel négyszeres nyomásban mutatja az Antoniniana kitüntető nevet (l: Kenner c. „Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896—1900“, 38. old., Fig. 4. nr. 968. jelzésű bélyeghez)...“, c: Wien, Kunsthist. Mus.

c) r: Wien, Rothg. (1910); c: Mus. Vindob. Inv. 84.

159. sz. r: Wien, (2 pld.), mindkettőnek a vége teljesen elmosódott; (Inv. 60, r: I. Wildpretn. 6—Bauerm. 9) apró téglán (14×5.7×2.3), XIV. T., a másik imbrex-darabon; c: ugyanott.

160. sz. r: Wien, (3 csonka pld.):

a) r: St. Petersplatz (c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 995.), XIV. T., azonos Kenner c. („Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896—1900“) Fig. 15=Fig. 4 nr. 995. bélyegével. l: Kenner a következő megjegyzéssel kíséri bélyegünket: „... A

Petersplatz eleve nem sokat ígért, mivel itt régen temető vette körül a templomot... közvetlen a templom körül (földmunkálatok a gázvezeték számára) nagyobb számú tégladarabot találtak... keletre, Nr. 1., 2., 3. felé a X. legio bélyegeivel, köztük egy töredék: X GPFAN, csészékkal és különböző alakú agyagedényekkel" (18. old.).

b) r: I. Wildpretm. 2—4.—Bauerm. 7 (apró téglán, 62. sz.-mal a Mus. Vindob.-ban, a tégl. sz. 6.7 cm, v. 2.8 cm), l: Kenner („Röm. Funde in Wien aus d. J. 1900 u. 1905", Jahrbuch d. k. k. C. Komm. III, 1905, 159. old., ábra: Fig. 306, h. jelzetű bélyeg), leletkörülményeiről már szoltunk a 108b. és 121. sz. bélyegfajoknál.

c) r: Wien, csak a vége maradt meg: PFAN, c: ugyanott.

161. sz. (8 pld.), (b. és c. kivételével épek):

a) r: Carnuntum, a tábor, praetentura; XIV. T., apró téglán (12×5.6×3.4 cm), c: Mus. Altenburg. Azonos RLIÓ II. 82. o. XII. tábla 24. sz. bélyegével.

Más 7 példány r:² Wien,; b)-nél közelebbről: I. Tuchlaubeng. 21 (1905), a vége F után letört; c)-nél: I. Steindlg. 6 (1915), a vége G után hiányzik, d)-nél:³ I. Wildpretm.—Brandstätte 8. sarka (1906); mind a hét c: Mus. Vindob.

162. sz. r: Wien, (5 pld.), c: Mus. Vindob., egy kivételével épek, de 3 olyan elmosódott betűket mutat, hogy idesorolásuk sem egészen jogos. XIV. T.

163. sz. r: Sopron, (3 pld.), c: Mus. Sopron; az ábrát az egyes példányok világos részei teszik össze; XIV. T., 2 egy téglalapon (26×25.7×6.3), az izr. templomból került elő mindegyik.

164. sz. r: Ószőny, imbrex töredékén, c: Mus. Komárom. (1 pld.) XIV. T. A betűk elmosódottak.

165. sz. r: Wien, „kapucinusok kolostorának az a része, amelyet a császári sírbolt nagyobbítására igénybe vettek... 3 római sír Neuer Markt nr. 9 és Spiegelg. nr. 21 sz. házak közt... 2.8 m mélységben... a leg. X., XIII., XV. és XXX. tégláival..." (l: Kenner S. 66. Fig. 19.-hez, „Die arch. Funde aus röm. Zeit", 75=115. o.). c: Mus. Vindob. (1 pld.) XIV. T.

166. sz. r: Wien, c: ugyanott, (1 pld.) XIV. T.

167. sz. r: Wien, c: ugyanott, (1 pld.) XIV. T.

168. sz. r: Wien, (5 pld.), c: ugyanott; Inv. 53. XIV. T. (r: I. Am Hof 14, 1912); egy másik ép példány Inv. 64 (r: ugyanott).

169. sz. r: Tuhovec (Warasdin-Töplitz), c: Mus. Zagreb, (1 pld.) XIV. T., szép, szabályos betűkkel; azonos CIL III. 11354=Arch. ep. Mitt. IX. 257. o. (Frankfurter: „Epigr. Bericht aus Öst.")=Ljub. Viestn. I. p. 43. sz. 4. 5.

170. sz. (3 pld.):

a) r: Carnuntum, a tábor; XIV. T. l: RLIÓ II. 50. o. 23. sz. bélyeggel, illetőleg annak letörött végével azonos. Az ép bélyeg e szerint elől is hasonló keretben végződne és kb. 14 cm h. lenne.

b) r: Carnuntum, a tábor praetenturája. l: azonos a RLIÓ II. 65. o., XI. sz. tábla

² Hasonló fajú bélyeget mutat be Kenner Wienből („Die arch. Funde aus röm. Zeit", S. 26—66, 29. sz. és „Bericht über röm. Funde in Wien 1896—1900", Fig. 4. 887. sz.), egyik lh. (utóbbinak) Schwertg. 4.

³ Azonos Kenner c.-ben („Forschungen in Vind.", Jahrb. f. Alt. III.) Fig. 6. h. jelzetű bélyeggel.

5. sz. bélyeggel. Ép bélyeg, de a)-nál jóval halványabbak meglévő utolsó betűi is. Apró téglán (17.3×7×2.5), a)-val együtt **c:** Mus. Altenburg. **l:** CIL III. s. 11350.

c) **r:** *Basaharc*, Esztergom vm.; apró téglán (11.3×15.5), **c:** M. N. M. Inv. 72/1891 5; a)-hoz hasonló csonka.

171. sz. (3 pld.), csak az ábrázolt ép:

a) **r:** *Wien*, I. Bauernm. 17 (1911), **XIV. T.**, **c:** Mus. Vindob. Inv. 142.

c) **r:** *Wien*, I. Judenplatz—Pariserg. 4. sz. ház előtt, **l:** azonos Jahrbuch f. Altertumsk. III. 1—2., 1909. Fig. 16. g. bélyegével (Kenner c.: „Forschungen in Vindob.“); „... A quadok betörése (Kr. u. 374) alkalmával pusztult el a tábor alsó része (Judenplatz, Draht- u. Pariserg.), a következő időben a tábor tere ismét csak a felső lépcsőzetekre szorítkozott, ami a római birodalom véderejének gyors hanyatlásával és a megszálló erők gyengülése folytán magától érthető, de a felső lépcsőzetek épületeinek újjáépítésével bizonyítható is (IV. sz. utolsó negyedében). Eme legifjabb építési periódushoz tartoznak a következő leletek... 2 későkori bélyeg... Fig. 16 f. u. g., amelyek valószínűleg a külső falból valók...“ (id. m. 55^a, 58^b és 56^b hasábjai). Bélyegünk származási kora így: 375. év körüli idő, ami a többi Ursicinus bélyegeket is (170., 171. és 172. sz. változatok) eme késő korba helyezi; a) és c) **c:** Mus. Vindob.

b) **r:** *Budapest, Eskü-tér, castrum* (1932), „VI. árok 2. jelzetű helye“, csontvázak között; peremes téglá töredékén (v. 3.5 cm, peremnél 6 cm); a bélyeg eleje V-ig és vége is G-nél letört és alsó része is töredezett. Nagy Lajos dr. lekötelező szíveségéből vettem be gyűjteményembe.

172. sz. (3 pld.), betűik igen elmosódottak: **XIV T.**

a) **r:** *Wien*, I. Bauernm. közelében. Jasomirgottg. 3 (1886), a Stephanhof átépítésekor került elő (l. 156. sz. változatnál a leletkörülményeket); **c:** *Wien Kunsthist. Mus. Inv.* 646, 647; **l:** azonos Kenner c.: „Die arch. Funde aus röm. Zeit“, S. 26=66. 33. sz. bélyegével (=CIL III. suppl. I. 11350), szól róla Kenner másutt is: „Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896 bis 1900“, 13. o.

b) **r:** *Carnuntum*, a tábor „praetenturájának B és C épületei“, a bélyeg vége: VRSICINI letört; **l:** azonos a RLIŐ II. 81. o. XII. tábla 8. sz. bélyegével (hasonló csonka példányt közöl a RLIŐ II. XII. tábla 23. sz. is, ugyancsak a praetenturából); apró téglán (9.2×6.6×3 cm), **c:** Mus. Altenburg.

l: A Corpus legionk bélyegeit III. 4659, 11352 és 11353 sz. alatt foglalja össze.

A legio X gemina bélyegei tehát főszállásán (Vindobona=Wien) kívül a következő lelhelyeken fordulnak elő: (kiemelve azok a bélyegfajok, amelyek a központban, Bécsben is előkerültek: **Carnuntum** (6, 13, 18, 27, 33, 36, 38, 45, 57, 62, 66, 67, 69, 74, 80, 89, 91, 101, 105, 107 — utóbbi Oroszvárott is —, 110, 132, 133, 134, 141, **143**, **145**, 146, 147, 148, 151, 161, 170 — Basaharcon is — és 172. sz.); **Baden** (16, 42, 65, 89, 115, 128, 129, 156. sz.-kal); **Schwechat** (3, 5. sz.); **St. Margarethen** (111. sz. változattal); **Oroszvár** (107. sz., Carnuntumban is); **M.-Óvár** (119, 134, 150. sz.-kal); **Győr** (85, 87, 106. sz.-kal); **Ménfő** (86. sz.); **Ószőny** (46, 149, 157 és 164. sz.); **Leányvár** (69. sz.); **Basaharc** (170. sz. Carnuntumban is); **Aquincum** (60, 75 és 102. sz. fajokkal); **Bpest eskütéri castrum** (171. sz.); **Sopron** (112, 118, 163. sz.); **Tuhovac**

(169. sz.); **Eszék** (145. sz.); **Maászt** (158 sz.?); **Nyugatmagyarország (Burgenland)** (148. sz.); végül a morvaországi **Muschau** (147. és 148. sz.).

Látjuk, hogy a pannoniai építkezésekből legionk alaposan kivette a részét, vagy közvetve, tégllexportálással, vagy közvetlenül, ami azt jelentené, hogy a legio vagy legalább egyik különítménye a helyszínen tartózkodott és közreműködött is az építkezésnél (egyenesen szükségszerű ennek a feltevése, ha a lh. nem fekszik viziút mentén, mint Sopron és Baden).

A legio XI. Claudia.

Történelmének fordulatai:¹ Kr. u. 69-ben elhagyja Burnumot, ahol eddig állandóan táborozott, és megjárja Germaniát. Itt Vindonissa erősségében örökdió 30 évig (70—101). Ekkor tör ki a háború a dákokkal, hadtestünket is ide vezénylik Brigetioiba, ahol Ritterling szerint (RE XII. 1697. o.) megszálló ezredről most lehet szó első ízben. A legionnak ez a brigetioi tartózkodása csak pár évig tartott (101—106), és nem tarthatott tovább Pannonia kettéosztásánál (106. körül), amit 4 körülménnyel lát erősítve Ritterling (id. m., ugyanott): a legiotól Aquincumban is találtak bélyeges téglát, amely táborhely pedig a kettéosztás után külön provinciába kerül, és frontszakaszai nem metszik egymást; valamennyi pannoniai bélyegén CLaudia még egyszerű C-vel történt rövidítésben jelenik meg, míg már Traianus uralkodásának második felében CL rövidítést használtak volna. Legkésőbb 115 körül már nem táborozik Pann.-ban, mert a legio egyik tisztje, amikor 115-ben atyja Pann. sup. helytartója lett, könnyebb előrehaladás kedvéért a pannoniai XIV. geminaba áthelyezteti magát, ami nem lett volna szükséges, ha régi csapatteste még mindig a szintén Pannonia superiorbeli Brigetioiban állomásozik, a legionnak egy másik tribunusa pedig Traianus parthus háborújában már Moesia inf. és Dácia lovas vexillatióit vezeti, tehát 114-ben már Moesiában táborozik a legio (id. m. 1698. o.). E szerint nálunk a legio pannoniai bélyegeinek kora: 101—kb. 106.

Csapatunk a pia fidelis kitüntető jelzőt már Nero-ól megkapja (Kr. u. 61-ben), amelyet használva látunk pannoniai téglabélyegein is. (Ritterling id. m. 1371. o.).

Bélyegváltozatai:

1. sz. **r**: Sopron, 6.6 cm v. nagy téglá töredékén, **c**: Mus. Sopron (1 pld.) **XIV. T.**, (előkerült a Városháza helyén). (V. ö. CIL III. 14360³.)

2. sz. (5 pld.), valamennyi ép:

a) **r**: ismeretlen, **c**: M. N. M. **XIV. T.**

b) és c): **r**: Ószőny, fali téglán (b.-nél v. 6.6, c.-nél 5.5 cm), **c**: M. N. M.; b) Inv. 266 65/885, c) Inv. 33/1929 12, **r**: a castrum területe). (Szőnyi bélyegekhez l: CIL III. 4658a=11351).

¹ Bővebben, irodalommal és forrásokkal l. Ritterling „legio“, RE XII. 1690—1700. old.

d) r: Ószőny, nagy téglán (43×42×7), c: Ószőnyben, Kállay Ödön jegyzőnél.

e) r: Magyaróvár, kis téglán (12.5×7.5×3), c: Mus. Magyaróvár.

3. sz. (6 pld.), nagyjából mindegyik ép:

a), b), c), d): r: Ószőny, c: M. N. M.; a)-nak az eleje és b)-nek a vége teszik össze az ábrát, XIV. T., Inv. a)-nál 411 65/885, b)-nél 287 65/885, c)-nél 232 65/885, d)-nél 7/1928 34 (r: vízvezeték, a castrum mögött, a porta decumana irányában), 2.8 cm v. fali téglá töredékén.

e) és f) r: Ószőny, c: Mus. Komárom.

4. sz. r: Ószőny, c: M. N. M. 265 65/885, 6.8 cm v. fali tégladarabon (1 pld.), XIV. T.

Az aquincumi példányokat nem találtam meg. (l: CIL III. 11351), talán az 1. sz. változat a) példánya aquincumi eredetűnek vehető.

A legio XIII. gemina.

Ha történelmének főbb mozzanatait (bővebben irodalommal és forrásokkal Ritterling „legio“ RE XII. 1710—1720. o.) vizsgáljuk, a különböző kori téglabélyegzés tulajdonságainak elválasztása nézőpontjából talán ez a római csapattest lehetne legnagyobb hasznunkra. Nem időzik ugyanis egy táborhelyen sem évszázadokig, hanem éles időhatárok közé szorítja téglakészítményeit azáltal, hogy állandó szálláshelyét sokszor változtatja. Így legiónk pettaui (Kr. u. 45—kb. 90-ig tartotta megszállva ezt a fontos pontot, ahová Vindonissa=Windischből jött le a VIII. Aug. pót-lására), vindobonai (kb. 90—kb. 101 táborozott itt, és épen csapatunk építette eme wieni állandó kőtábor), apulumi (=Gyulafehérvár, itt Dácia feladásáig — Kr. u. kb. 270 — állomásozott, mint annak egyetlen megszálló ereje), ratiariai: CIL III. 14597¹ (Dacia ripensis, az Aurelianus-féle Dáciában) és kladowa-i: CIL III. 14215² (kb. 270 — a Not. Dign. idejéig: IV. sz. eleje), végül aegetai, transdobetai, zernisi stb. („legio ripensis“ minőségének legutolsó kora, IV. század) bélyegei teljes sorozat keretében szemléltethetnék az egyes korszakok téglabélyegzése sajátosságait. Azonban ezen szétválasztáshoz halaszthatatlan szükségünk lenne a legio romániai bélyegzőmére, amelyet egyelőre nélkülöznünk kell.

A legio pettaui, wieni és erdélyi téglabélyegeinek különbözőségét már Momm- sen látja (CIL III. 580. l.): „a legrégibb pettauiakon p u s z t a név cognomen nélkül; a vindobonaiakon igen ritkán hiányzik a cognomen, és jelentkezik a p r i n c i p a l i s n e v e i s, aki a téglavetésnél jelen volt. A daciaiak a principalist 2 névvel szokták jelölni, és 2 - s o r o s a k, amilyent a vindobonaiak közt csak egyet: CIL III. 4660. 5, tudunk...“ Ritterling is jelzi eme különbözőséget (id. m. 1714—1715. o.), valamint azt is, hogy a pettaui és wieni bélyegeknél egyformasága megukban véve kétségtelenné teszi, hogy az összes típusokat szűk időhatárok közé kell sorolni; a daciai bélyegekről nemcsak a neves bélyegek 2-sorosságára hívja fel a figyelmünket, hanem arra is, hogy ott a nomenek is támaszt nyújtanak a bélyegfajok keletkezési

idejének megállapításához. A II. és III. sz. mesgyéjén a császárgentilitia uralkodik azok közt t. i. (id. m. 1718. hasáb).

Legionk a pia fidelis jelzöt talán csak Commodustól nyerte el, Kr. u. 185--187-ben (id. c. 1371. o.).

Bélyegváltozatai:

(Csoportosítási alap a legio és személynevek abc rendje.)

1. sz. r: Ács, Komárom vm., (2 ép pld.), de szemcsésen elmorzsolódott betűkkel; mindkettő fedéltéglán (31.5×?, 35.5×51), c: M. N. M. Inv. 76/1892. Az ábrát ketten teszik össze. **XIV. T.**

2. sz. r: *Wien*, Landskrong., (1834), a legionak több más bélyeges téglájával, a X. legiotól is találtak itt, valamint egy ...EMP VR... bélyeget (2. sz. ház előtt). l: Kenner: *Die arch. Funde aus röm. Zeit*, 39=79. old., azonos itt az 1. sz. bélyeggel (S. 66.); c: *Wien*, *Kunsthist. Mus. Inv.* 253. (1 pld.) **XIV. T.**

3. sz. r: *Wien*, elmosódott, c: *Mus. Vindob.* (1 pld.) **XIV. T.**

4. sz. r: *Baden*, igen elmállott betűkkel; c: *Baden*, *Fr. Jos. Mus.* (1 pld.) **XIV. T.**

5. sz. r: *Wien*, I. *Judenplatz* (1907, csatorna), c: *Mus. Vindob.* (1 pld.) **XIV. T.** l: *Azonos a Jahrb. f. Altert. III. 1909. 51^b. o. Fig. 12. b.)*

6. sz. r: *Wien*, I. *Tuchlauben 12* (1906), betűi erősen elmállottak; c: *Mus. Vindob.* (1 pld.) **XIV. T.**

7. sz. r: ismeretlen (talán Ács); igen elhalványult írással, nagy téglán (30×42.5), c: M. N. M. **XIV. T.**

8. sz. r: *Pettau*, (2 pld.), c: *Mus. Pettau*. A betűk néhol teljesen elhomályosodtak, nem is látszanak; az egyik ép példány, peremes téglán (54.5×40) **XIV. T.**, a másik elül-hátul letöredezett.

9. sz. r: *Pettau*, c: ugyanott; (1 pld.) **XV. T.**, alig vehető ki néhány betű; ép fali téglán (39.5×27.5×6).

10. sz. r: *Wien*, c: *Mus. Vindob.* (1 pld.) **XV. T.**

11. sz. r: *Wien*, *Renng. 10* (csatornázás, 1896), l: Kenner („*Bericht über röm. Funde in Wien...*“, Fig. 4. nr. 863.). 6.8 cm v. fali tégladarabon, c: *Wien*, *Kunsthist. Mus.* (1 pld.) **XV. T.**

12. sz. r: *Wien*, I. *Wildpretn. 4.=Bauernm. 7* (1904), a legio XIII., XV. és X. más bélyeges tégláival (l. X. leg. a 160. sz. változatot). l: Kenner (Fig. 306. e. bélyeghez, „*Röm. Funde in Wien aus. d. J. 1900 u. 1905*“ c., *Jahrb. d. k. k. C. Komm. III., 1905, 159. old.*) a legio vindobonai tartózkodása legutolsó szakaszából származtatja, mivel bélyegünk „a szíglákat is elhagyja már“. **XV. T.**

13. sz. r: *Pettau*, c: *Pettau*, *Victor Skrabar úrnál.* (1 pld.) **XV. T.**

14. sz. r: *Wien*, *Kramerg. nr. 2. sz. ház falától 10 m. távolságban, 3 m. mélységben 15 római téglá egyike*, „talán csatorna maradványai, amelyek később egy pincehelyiségnek az alapjául szolgáltak, amely helyzetben rájuk akadtak... a leg. XIII.

téglái... Crispus — Nagy Constantinus fia — bronzérmével...“ (l: Kenner, Die arch. Funde röm. Zeit in Wien, 19=59. o., ábra S. 26=66., Fig. 6). c: Wien, Kunsth. Mus. (1 pld.) **XV. T.**

15. sz. (4 pld.), csak a) ép nagyságú:

a), c), d): r: Wien, c: Mus. Vindob.; a) kerek téglán (r: I. Camasinag., csatornázás, 1863, átm. 19.6, v. 8.2 cm, Inv. 30, az ábrának elejét és végét szolgáltatja, **XV. T.**, közepén a szám teljesen elmosódott), c) elül-hátul letört, d) eleje szép, szabályos betűkkel (r: I. Wildpretm. R. Igel, 1906), de a szám után hiányos. l: Mommsen, CIL III. 4660⁴-nél „Claudii Caesaris“-t lát a bélyegünk végén.

b) r: Dunapentele, 4 cm v. fali téglá töredékén, c: M. N. M. Inv. 49/1908, előkerült „Baksa földjén kiásott épületből“; a bélyeg maga, ha a LE elöl le is tört, és alsó pereme is lehasadt, biztosan tartozik fajunkhoz, és az ábrának a közepét adja.

16. sz. r: Wien, (7 pld.) c: Mus. Vindob.; 2 kivételével épek, általában fali téglán mutatkoznak (a 3 ép méretei: 29×29.3×6.3 cm); kettőnek r: közelebről is ismeretes: Camasinag. 8. sz. **XV. T.**

17. sz. r: Wien, (3 csonka pld.), c: ugyanott:

a) és c) **XV. T.** l: Kenner (ábra: Jahrb. f. Alt. III. 1909, 52^b. o. Fig. 17. a, b jellel, „Forschungen in Vindob.“ c.-ben). Közelebbi r: I. Judenplatz u. Drahtg. (csatorna, 1907), ahol a legiotól számos bélyeg került ezeken kívül felszínre, amelyekhez Kennernek a következő megjegyezni-valója van: (id. c. 52^a hasáb) ... a Drahtg.-i bélyeges téglái messze kívül a tábor régebbi falán, az ú. n. alsó lépcsőzeten léptek fel ... , ami ellentétet mutat előbbi megállapításunkkal, hogy előfordulásuk végső határát a Pariserg. képezi. Azonban figyelembe kell vennünk, ezek a téglák mind töredékesen és omladékban, tehát nem építési összetartozásban, falban kerültek szemünk elé ... , így valószínűbb, hogy későbbi időben lerombolt épületek omladékában jutottak találati helyükre ... Az is lehetséges (jegyzetben), hogy a legio eme fedőtégláit a későbbi időben ... a tábor területe kiszélesítésekor ... másodszor is felhasználták, ha még jó állapotban voltak, amint a Neuer Markt téglasírjaiban történt ...“; b) r: I. Wildpretm., az erősen halvány bélyeg a szám után következő G után letört.

18. sz. r: Wien, (3 pld.), az ábrázolt **XV. T.** (c: Wien, Kunsth. Mus. Inv. 238b) kivételével c: Mus. Vindob., egyik közelebről Bauernm. 8. sz. alól (1895, 59.8×8.2×5.4 cm) került elő, ép nagy téglán. l: Mommsen (CIL III. 4660²-nél) Atilio Histro praeside (Claudius alatt?) olvasást gondol ide.

19. sz. r: Wien, (9 pld.), a) kivételével mind c: ugyanott; a) végén letört, addig ábrázolva **XV. T.** (r: I. Bauernm. 8., 1895, nagy téglán — 40.7×27.7×5.8 cm — c: Wien, Kunsth. Mus., b) és i) l: Kenner (Jahrbuch f. Alt. III. 1909, 51^b. old. Fig. 16. c. és d.), r: Pariserg. (1907), csatorna, mindkét bélyeg elöl G-ig letört; c) l: Kenner (u. ott Fig. 16. A. a. bélyeg), r: I. Schulhof (1907, csatorna), a bélyegből elől-hátul hiányos (F-ig, E-től); e) a második G után tört le (r: I. Brandstätte, csatorna); j) kettős nyomásban (Inv. 3, r: I. Tuchlauben 13, 1912), elül ferdén hasadt le; h) ép fali téglán (41.2×27.6×5.8 cm, r: Seitzerg.), elül csak a keret hiányzik.

l: Kenner még a Drahtg.-ből is mutat be egy példányt (l. 17. sz. a és b. leletkörményeit), amely lehelére valószínűleg elhurcolás útján került.

20. sz. (7 pld.), a carnuntumi kivételével mind ép:



e) **r**: *Carnuntum*, a tábor, kerek téglán (átm. 19, m. 7.8 cm), **c**: Mus. Altenburg; a bélyeg az elején összetöredezett, a végén a keret elmosódott, de a leg. XIII.-hoz és eme változathoz való tartozása egészen biztos.

A többi: **r**: *Wien*, 2 kivételével nagy téglán (a.-nál és g.-nél méretek: $28.7 \times 28.5 \times 6$ cm, b.-nél $26.8 \times 26.7 \times 6.7$ cm, f.-nél: $40.6 \times 28.3 \times 5.8$ cm), mind a 6 most c) és f) **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus., a többi **c**: Mus. Vindob.; az ábra első felét b) példány (**r**: ? I. Wipplingerstr., róm. csatorna, 1902, Inv. 38.), a másik felét a) adja; **XV. T.**, c) Inv. 238^a, d) **r**: I. Wildpretm., R. Igel, 1906; f) **l**: Kenner (Jahrb. d. k. k. Central-Komm. III., 1905, 306. Fig. b. bélyeg.), **r**: Wildpretm. nr. 4.—Bauernm. nr. 7. sz. ház (átépítés), vele együtt jött elő a 12. sz. változat és többek közt a leg. X. 160. sz. változata — e. példány —, l. ezek megjegyzéseit, **l**: példányunkhoz Kenner hozzáfűzi, hogy „... korábbinak látszik (másik kettővel), mivel a személy-nevét csak szig-lákban adja...” (id. c. 159. o.).

21. sz. **r**: *Wien*, (2 ép pld.), **c**: Mus. Vindob., fali téglán ($26 \times 26 \times 6.6$ cm). **XV. T.**

22. sz. **r**: *Wien*, I. Singerstr.—Lilieng. 29. sarok, **c**: Mus. Vindob. Inv. 31 (1 pld.) **XV. T.**

23. sz. **r**: *Wien*, **c**: ugyanott, (1 pld.) **XV. T.** fali téglán ($29 \times 29 \times 7.3$).

24. sz. **r**: *Wien*, (3 csonka pld.), **c**: ugyanott; a) és b) **r**: I. Rotg.—Hoher Markt (1913, csatorna) — teszik össze az ábrát. **XV. T.**

25. sz. **r**: *Wien*, (6 pld.), **c**: ugyanott, 2 csonka:

a) **XV. T.** fali téglán ($26.7 \times 27 \times 6.3$), **r**: I. Wipplingerstr. (?), 1902 (Inv. 22.); c) és f) is fali téglán ($29.3 \times 28.5 \times 6.3$, $26.3 \times 25.5 \times 6.1$ cm); d) és e)-nek csak a közepe maradt meg (**r**: I. Wildpretm. R. Igel, 1906, illetőleg: I. Freyung, 1907). **l**: Ugyanilyen fajú bélyeget mutat be Kenner („Röm. Funde in Wien...” Jahrbuch d. k. k. C.-Komm., III., 159. o., Fig. 306. f. bélyeghez), ama megfigyelés nyilvánításával, hogy ilyen FLO... neves bélyeges téglák gyakrabban jönnek elő a XIII. leg-től épített Wipplingerstr.-i csatornában. (A bélyeg együtt került felszínre a 12. és 20. sz. változatokkal). V. ö. CIL III. 4660^b.

26. sz. **r**: *Wien*, (3 pld.) **c**: ugyanott, csak az ábrázolt ép, **XVI. T.** (!)

27. sz.¹ **r**: egyetemesen *Wien*, [7 (3 ép) pld.], **c**: ugyanott, **XV. T.**

c) kivételével (**c**: *Wien*, Kunsthist. Mus., $29.2 \times 28.8 \times 5.3$ cm méretű fali téglán; **r**: Bauernm. 8, 1895); b) is fali téglán ($26 \times 26 \times 6.3$ cm), **r**: Bauernm. 8, 1896; d) a X-ig és a végén N-től hiányos (**r**: I. Am Hof, hadügyminiszt.; e) A-nál tört le (**r**: Seitzerg. ?, 1912); g) ... CEC után (**r**: I. Singerstr.—Lilieng. sarka, 1911). **l**: Ugyanilyen fajú bélyeget l. Kenner: Dier arch Funde aus röm. Zeit“. S. 26, Fig. 5.

28. sz. **r**: *Wien*, fali téglán ($29 \times 29 \times 7$), **c**: Mus. Vindob. (1 pld.) **XV. T.**

29. sz. **r**: *Wien*, (2 pld.), (**r**: Wipplingerstr., az ábrázolt római csatornából került elő, 1902-ben, ép fali téglán — méretek: $29 \times 29 \times 3.5$ cm, **c**: Mus. Vindob., Inv. 39, **XV. T.** a másik **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 1015).

30. sz. **r**: *Wien*, (3 pld.), **c**: Mus. Vindob. **XVI. T.** Inv. 41, **r**: I. Brandstätte, 1906, 3.2 cm v. fali téglá töredékén és az egyik nem ábrázolt példány² (Inv. 40, **r**: I.

¹ Mommsen (CIL III. 4660^b = 11355.-nél) Laz. GAL olvasását adja: GALB9 (Nero alatt).

² Aazonos Jahrb. f. Alt. III. 1909, Fig. 7. c. bélyeggel. (Kenner közli).

Wildpretm.—Brandstätte, 1906, 3.7 cm v. fali tégladarabon) kétszeresen benyomva. Betűik igen elmosódottak. **l:** Mommsen (CIL III. 4660¹-nél) Tito Fabiano-t v. Tampio Flaviano-t ért a vége alatt.

31. sz. **r:** *Wien*, (8 pld.), **c:** kivételével (**c:** *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 242^b) **c:** *Mus. Vindob.*; egy kivételével épek, 3 példány ép fali téglán (26×26×6 cm); az ábrát a) és b) világosabb részei teszik össze. **XVI. T.**

32. sz. **r:** *Wien*, I. Lilieng. 2—Singerstr. 6/8 (1913); 3 cm v. fali tégladarabján, **c:** ugyanott. Inv. 8. (1 pld.) **XVI. T.**

33. sz. **r:** ismeretlen, valószínűleg *Wien*, igen elmosódott betűkkel, ép fali téglán (28.6×29.3×5.5), **c:** *Wien*, Kunsthist. Mus. (1 pld.) **XVI. T.**

34. sz. **r:** *Wien*, **c:** ugyanott, (1 pld.) **XVI. T.**

35. sz. **r:** *Wien*, (4 pld.), összetöredezett, elmosódott betűkkel; 2 nem ábrázolt példány (Inv. 254^a, **c:** *Wien*, Kunsthist. Mus., a másik 2 is **c:** ugyanott, nagy téglán — 41.3×28.2×6.4 cm méretek —, **r:** *Bauernm.* 8, 1895) azonos lehet a *Jahrb. d. k. k. C.-Komm.* III. Fig. 306 c. bélyegével, amely együtt került elő a 12., 20. és 25. sz. típusokkal, és korainak jelzi **l:** Kenner (id. f. i. 159. o.); a harmadik példány **c:** *Mus. Vindob.* Inv. 29, fali téglán, — 26×26×6.3 cm, méretek —, **r:** I. Wipplingerstr. (?), 1902, rómia csatorna. Az ábrázolt (Inv. 28, 8.4 cm sz., 3.4 cm v. apró téglán **c:** *Mus. Vindob.*) **XVI. T.** **r:** I. Wildpretm. 2—4.=*Bauernm.* 7. és szintén azonos lehet Kenner id. c. Fig. 306. c. bélyegével.

36. sz. **r:** általánosan *Wien*, tömeges előfordulásban (12 drb); az ábrázolt 5.6 cm v. nagy tégladarabján (**r:** I. Dreifaltigkeitshof, 1911; Inv. 46); **c:** *Mus. Vindob.* **XVI. T.**, nagyjában a többi is ép; **c:** *Wien*. Kunsthist. Mus. 3 példány található (lelt. sz. 244^b, . . .), az egyik ép fali téglán (29×28.3×6 cm); a *Mus. Vindob.* 3 más példánya is ép téglán került elő (méretek: 28.7×28.5×5.8; 29.4×29.4×6.8; 40.5×31.5×5.5 cm). **l:** Két példányunk már Kennernél (**r:** Wildpretm.—Brandst.—*Bauernm.*-i épülettömb), *Jahrbuch d. k. k. C.-Komm.* III., Fig. 306. a. jelzés alatt (**c:** *Mus. Vindob.*, egyik Inv. 45.), amelyek a 12., 20., 25. és 35. sz. típusokkal együtt kerültek felszínre. **l:** Kenner a Hoher Markt nr. 8.=*M. Aur. str.* nr. 2. sz. palota helyéről is hozza egy példánynak a képét („Die arch. Funde aus röm. Zeit“, 43.=83. old., ábra: S. 26.=66., Fig. 9.).

37. sz. **r:** *Wien*, Tuchlauben 12. alatt (csak egynél bizonyos a közelebbi **r**, 3-nál csak valószínű), **c:** *Mus. Vindob.*; a) és b) együtt adják világosabb részükkel az ábrát, **XVI. T.** csak d) csonka, a szám után; Inv. 6., 7., 293. . . ; **l:** egyiket Kenner is ábrázolja (*Jahrbuch d. k. k. C. Komm.* II. 1—1904, Fig. 108a., 137. old.), amelynek lelhelye biztosan a Tuchlauben; Kenner a Neuer Markt nr. 5. (Habsburg-sírbolt alatt) sz. alól is bemutat egy kettős bélyegpéldányt (l. „Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896—1900“, 55. old., Fig 5. sz. 1051) — ferdeszögben.

38. sz. **r:** *Wien*, (3 pld.), középen mindegyik teljesen elmosódott; kerek téglán (átm. 28.5, v. 8 cm); **c:** *Mus. Vindob.* **XVI. T.**

39. sz. **r:** *Wien*, I. Am Hof 14 (1915), **c:** ugyanott (1 pld.) **XVI. T.**

40. sz. **r:** ismeretlen, **c:** *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 246^a, (1 pld.) **XVI. T.**

41. sz. **r:** *Wien* (2 pld.) igen alacsony, elmosódott betűkkel; a nem ábrázolt ép fali téglán (29×29×7); **c:** *Mus. Vindob.* **XVI. T.**

42. sz. (7 pld.) d) és f) kivételével épek:

b) **r:** Carnuntum, a tábor; kerek téglán (átm. 19, m. 7.5 cm), **c:** Mus. Altenburg. Betűi jól kivehetők, idetartozása kétségtelen.

A többi **r:** Wien; a) **XVI. T. I:** Kenner („Die arch. Funde röm. Zeit in Wien“, S. 26=66, Fig. 10.), **r:** Bauernm. 8 (1895), fali téglán (39.7×28×5.3), **c:** Wien, Kunsthist. Mus.; d) apró téglán (?×14×6.2), **r:** Am Hof 14 (1913), elül a G-ig hiányos; e) ép fali téglán (29.7×29.4×6.2), **r:** I. Salvatorg. 8 (1912), előbbivel **c:** Mus. Vindob. Inv. 24., ahol a többi 3-at is őrzik. (V. ö. CIL III. 4660¹⁵).

43. sz. **r:** Wien, I. Tuchlauben 12 (1906), **c:** Mus. Vindob. Inv. 5. (1 pld.) **XVI. T.**

44. sz. Tömeges előfordulás, de **r:** csak Wien; a) **XVI. T.**, fali téglá töredékén, **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 248^a, ahol még 2 példány található (Inv. 248^b és 655), utóbbi ép fali téglán (28.4×28.6×5.3); a többi példány **c:** Mus. Vindob. d) elül a számig hiányos (**r:** I. Brandstätte); c) kettős nyomású bélyegéből csak a GESA — GESA látszik (**r:** I. Judenplatz), **I:** azonos a Jahrbuch f. Alt. III., Fig. 12. a. bélyegével; h) is kettős nyomású (**r:** I. Am Hof 14, 1915); g) **r:** talán I. Wipplingerstr. (Inv. 47), ép fali téglán (26×25.5×6); más 4 drb. is ép fali téglán (29×28.5×5.5, 26.5×27×7 cm). V. ö. CIL III. 4660¹⁶.

45. sz. **r:** Wien, (5 pld.), egy kivételével ép, mind **c:** Mus. Vindob.; 3 ép fali téglán, az ábrázolt is **XVI. T.** (26.4×26.4×7.8, 28.7×28.7×5.7). Ugyanilyen fajú bélyegről **I:** Kenner (Mitt. d. k. k. C. Komm. II, 1904, 112. o.) a Hoche Brücke leletei között. V. ö. CIL III. 4660¹⁶.

Amint Ritterling is megjegyzi (RE XII. 1713. o. 65. s.—), a SE sem Wienben, sem Pettauban nem egészíthető ki Severiana császárnévre (ami a III. sz. elejére utalna, amikor pedig a legio biztosan már rég messze van a 2 táborhelytől), hanem egy egyszerű legionárius nevét kell mögötte látnunk, aki a legio téglavetőjében dolgozott.

46. sz. **r:** Wien, **c:** ugyanott, (1 pld.), **XVI. T.** 3.2 cm v. fali tégladarabon.

47. sz. **r:** Wien, I. Brandstätte (1906); (2 csonka pld.), (egymáson valamit pótolnak), **c:** ugyanott (Inv. 20). **XVI. T.**

48. sz. **r:** Wien, IX., Währingerstr.—Waisenhaus (egyetemi intézet épülete) között, 1912; **c:** ugyanott, Inv. 259. (1 pld.) **XVI. T.**, fali téglán (27×27×6—7 cm).

49. sz. **r:** Wien, (3 pld.), **c:** ugyanott; a) **XVI. T.**, kettős nyomásban egy téglán (derékszög alatt a 2 bélyeg), **r:** I. Brandstätte 9, (1906, lelt. sz. 16), **I:** azonos Jahrbuch f. Altert. III. Fig. 7. a. bélyeggel, 41^a old.-on; b) elül a számig hiányos, hátul a V után tört le (**r:** I. Pariserg., 1907).

50. sz. **r:** Wien, (4 pld.), **c:** ugyanott; **XVII. T.**, 3.4 cm v. fali téglá töredékén, 2 pld. **r:** biztos: I. Am Hof 4 (ép fali téglán — 26×26×6.5 cm —, a számig az eleje letört), illetőleg: Pariserg. (ugyanolyan csonka), **I:** utóbbi azonos Jhrb. f. Altert. III. 51^b. old. Fig. 14. b. bélyeggel.

51. sz. **r:** Wien, (2 pld.), **c:** ugyanott; **XVII. T.**, ép; teljes fali téglán (29.5×29.2×6.7 cm).

52. sz. (4 pld.), d) kivételével épek, c) kivételével **c:** Mus. Vindob. **r:** Wien:

c) **r**: *Carnuntum*, a tábor; kerek téglán (átm. 20, m.: 7.7 cm); középen a szám összetöredezett, elül G-ig a betűk nem látszanak, de idetartozása kétségtelen.

a) és b): **r**: *Wien*, az ábrát együtt szolgáltatják. **XVII. T. c**: *Wien*, *Kunsthist. Mus. Inv. 249^a...*; d) a szám előtt hiányos, **r**: *Wildpretm.—Brandstätte* sarok, 3 cm v. fali téglá töredékén (*Inv. 19*), **l**: azonos *Jahrb. f. Altert. III, 41^a. old. Fig. 6. a. bélyeggel*. Ugyanezen változatú bélyeget mutat be Kenner a *Tuchlauben Nr. 8. sz. alatt feltárt quaestorium épületéből* („*Die arch. Funde aus röm. Zeit*“, S. 26=66, Fig. 11.)

53. sz. **r**: *Wien*, (5 pld.), a) kivételével (**c**: *Wien*, *Kunsthist. Mus. Inv. 656*), **c**: *Mus. Vindob.*; a) **XVII. T.**, az alsó sor CV szótagjától eltekintve (azt a b. példány szolgáltatja); **l**: hasonló, de teljesen ép bélyeget mutat be Kenner (*Die arch. Funde aus röm. Zeit, Funde längs des Alserbaches, 96=136. old., S. 26=66, Fig 3.=CIL III. 4660^b*) a *Hernalserhauptstr. 79. sz. alól*; b)-nek csak a vége maradt meg: **r**: *Pari-serg. (1907)*, csatornázás (*Inv. 34*), **l**: azonos *Jahrb. f. Altert. III, 1909, 51^b. old. Fig. 16 e. c. bélyeggel*; e)-nek viszont csak a vége tört le, de mégis más példány, mivel felül M, alul az S betű is még megvannak; *Inv. 35*, **r**: talán előbbi; d)-nek az első fele maradt meg a szám feléig; **r**: *I. Judenplatz*; azonos *id. f. 51^b. old. Fig 12. c. bélyegével (Inv. 38.)*.

Eddigi megfigyelésünk szerint ez az egyetlen 2-soros vindobonai bélyegünk van legiontól, míg Erdélyben már a 2-sorosok uralkodnak. **l**: Ritterling hívja fel először figyelmünket eme bélyeg más kivételességeire is: (*RE XII. 1715. old.*), míg a többi wieni bélyegen csak egyes név rövidítését találjuk, bélyegünkön a cognomenét is olvashatjuk a nomen mellett, és míg a többiek GE-vel jelzik a gemina szót, extra bélyegünk GEM-mel. Ritterling figyelmeztet arra is, hogy egy *Camminius Secundinus Antoninus Pius* (Kr. u. 138—161. uralk.) alatt állít emléket (*CIL III. 5328.*).

(Csapatunk pettaui bélyegeihez v. ö. M. Abramič c.: „*Arch. Funde in Pettau*“, *Jahresh. XVII.*)

Feltűnő, hogy milyen gyér számban lehet felsorolnunk legionk más lelhelyeit, a 2 főszálláson, *Poetovion* és *Vindobonán* kívül, ami megfelel ama körülménynek, hogy a csapattest valóban kevés ideig működött vidékünkön: **Baden** (4. sz. változat); **Ács** (1. és 7. sz. vált.); **Carnuntum** (20, 42, 52, sz.); **Dunapentele** (15. sz. vált.) hírmondónak való bélyegeiből semmi lényegesre nem lehet következtetni (*aláhúzva* azok a változatok, amelyeket a főszálláson is képviselnek leletpéldányok).

Pettauból gyűjtésünknek 8., 9. és 13. sz. változatai származnak, amelyenek sehol másutt nem jöttek eddig felszínre.

A legio XIV. gemina Martia victrix:

Történelmének szakaszai (bővebben irodalommal és forrásadatokkal *l. Ritterling „legio“ RE XII. 1727—1741. o.*): Kr. u. 43-ig Mainzban (először); ez ideig még nem volt szokás a téglát bélyeggel ellátni; 43—70-ig Britanniában; 70—92-ig megint Mainzban; bizonytalan hollétű pannoniai táborhelyen (*Mursella=Petrievciben* talán) néhány évig; 100. körül *Vindobonában*; végül kb. 113-tól végleges szállásán, *Carnuntumban*. Ismét olyan csapattest, amelynek századokon keresztül volt sorsközössége

Pannoniával. Kr. u. 92-ben hadtestünkkel is háborús okok (*bellum Suebicum et Sarmaticum*, a XXI. rapax megsemmisülése) ismertetik meg a Középduna vidékét. A Duna-Tisza közén lakó jazygok ellen pedig kiváltképen Pannonia délkeleti határán kellett működnie, amiért is Ritterling az említett Petrievciben keresi a legio ez idei táborhelyét, ahonnan a Corpus III. 375 sz. téglabélyeget is közöl csapatunktól (id. m. 1736 o. 41. s.—). Domaszewski Ad Flexum (=Magyaróvár) táborába tenné, mely feltevés még ingatagabb (Brigetioban ez időtájban a XI. Claudia, Aquincumban a X. gemina állomásozik).

Bélyeges téglái közül ama vindobonai darabok lennének a legértékesebbek, amelyek a legio külön vindobonai tartózkodásából származnak (kb. 97—112). Ehhez képest azonban el kellene tudnunk választani ezeket a Carnuntumból később szállított példányoktól. Hasonló jelentőséggel bírnak mainzi bélyegei is, mint legkorábbi bélyegzési példái.

Alapelnevezése elég hosszú: XIV. gemina Martia victrix, miután utóbbi győzelmi jelzőjét már 42-ben (Claudius) kapta.

Pannoniai bélyegváltozatai:

A) Csonkavégűek:

1—34. sz.

1. sz. r: *Wien*, Wildpretn. 5.; (2 egyforma csonka pld.), c: *Wien*, Kunsthist. Mus. (XVII. T. Inv. 1048.).
2. sz. r: *Carnuntum*, csonka, c: Mus. Carnuntum (1 pld.) XVII. T.
3. sz. r: *Wien*, I. Singerstr.—Lilieng. sarok (1911); peremes téglá töredékén, c: Mus. Vindob. Inv. 202. (1 pld.) XVII. T., széles, szabályos helyes számjegyekkel.
4. sz. r: *Carnuntum*, c: *Baden*, Fr. Jos. Mus. (1 pld.) XVII. T.
5. sz. r: *Carnuntum*, csonka, kis téglán (8.8×6.3×3 cm), c: Mus. Altenburg, (1 pld.) XVII. T.
6. sz. r: *Carnuntum*, a tábor, porta princip. sin.; c: ugyanott (1 pld.) XVII. T.
l: Azonos a RLIÓ I. évf. IV. tábla 30. sz. bélyegével.
7. sz. r: *Wien*, középen elmosódott; c: Mus. Vindob. (1 pld.) XVII. T.
8. sz. r: *Carnuntum*, c: *Baden*, Fr. Jos. Mus. (1 pld.) XVII. T.
9. sz. r: *Carnuntum*, c: N. Ö. Landesmus. (1 pld.) XVII. T.
10. sz. r: ismeretlen, c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 1024. (1 pld.) XVII. T.
11. sz. r: *Petronell*; c: ugyanott. Inv. 260^m. (1 pld.) XVII. T.
12. sz. r: ismeretlen, c: ugyanott. Inv. 981. (1 pld.) XVII. T.
13. sz. r: *Carnuntum*, bemélyedő betűkkel, c: Mus. Altenburg (1 pld.) XVII. T.
14. sz. (2 csonka pld.):
a) r: *Carnuntum* (*Petronell*), c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 260ⁿ. XVII. T.
b) r: *Wien*, c: Mus. Vindob. Elmosódott betűk.
15. sz. r: *Wien*, (2 csonka drb.); az egyik apró téglán (?×7.5×3 cm). XVII. T.
A másiktól csak a szám maradt meg. c: Mus. Vindob.

16. sz. **r**: *Baden*, **c**: *Baden*, Fr. Jos. Mus. (1 pld.) **XVII. T.**
17. sz. **r**: *Wien*, Bognerg.; **c**: Mus. Vindob. (1 pld.) **XVII. T. l**: Kenner (Jahrb. d. k. k. C. Komm. II. 1., 1904, 123. old. b).
18. sz. **r**: *Wien*, Salvatorg. (1897), **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus. (1 pld.) **XVII. T.**
19. sz. (2 csonka pld.) **XVII. T.**
- a) **r**: *Wien*, **c**: Mus. Vindob.
- b) **r**: *Carnuntum*, **c**: *Wien* Kunsthist. Mus. Inv. 260. Az ábrát a) a szám végéig adja, b) eleje letört a X-ig.
20. sz. **r**: *Carnuntum*. **c**: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XVII. T.**, **l**: talán azonos a RLIÓ VIII. 90. o. 8. sz. bélyegével; CIL III. 11364.
21. sz. **r**: *Wien*, (3 csonka pld.), **c**: Mus. Vindob. **XVII. T.**
22. sz. **r**: *Wien*, (2 pld.), **c**: ugyanott, **XVII. T.**, igen elmosódott bélyegek.
23. sz. **r**: *Wien*, **c**: *Wien*. Kunsthist. Mus. (1 pld.), **XVII. T.** (**r**: Wipplingerstr. 31–35., 1896.).
24. sz. **r**: *Carnuntum*, **c**: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XVII. T.**
25. sz. **r**: ismeretlen, **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus. (1 pld.) **XVII. T.**
26. sz. **r**: *Carnuntum*, **c**: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XVIII. T.**
27. sz. **r**: *Carnuntum*, **c**: ugyanott. (1 pld.) **XVIII. T.** A X. után 2 jegy összeolvaszt.
28. sz. **r**: *Wien*, **c**: Mus. Vindob. (1 pld.) **XVIII. T.**
29. sz. **r**: *Carnuntum*, (2 csonka pld.), **c**: Mus. Altenburg. **XVIII. T.**
30. sz. **r**: *Wien*, I. Singerstr. (1911); igen elmosódott betűkkel, peremes tégladarabján, **c**: Mus. Vindob. Inv. 200. (1 pld.) **XVIII. T.**
31. sz. **r**: *Wien*, **c**: ugyanott. Inv. 121. (1 pld.) **XVIII. T.**
32. sz. **r**: *Carnuntum* (Petronell), **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus. **XVIII. T.**
33. sz. **r**: *Wien*, I. Seitzerg. „a templom közelében“; **c**: Mus. Vindob. Inv. 119. (1 pld.) **XVIII. T.** alul-felül behasadt.
34. sz. **r**: *Wien*, **c**: ugyanott. (1 pld.) **XVIII. T.**

B) Változatok a puszta legioszámmal:

35—42. sz.

35. sz. **r**: *Carnuntum*, **c**: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XVIII. T.**
36. sz. (6 pld.); valamennyi ép:
- a) **r**: *Wien*, **c**: Mus. Vindob. **XVIII. T.**, a **r**: kétes, *Carnuntum* is lehet. (V. ö. CIL III. 4661¹).
- b) **r**: ismeretlen, **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 260. 3.5 cm v. fali tégladarabon.
- c), d), e) és f): **r**: *Carnuntum*; c) és e) **c**: N. Ö. Landesmus., d) és f) **c**: Mus. Altenburg; f) kis téglán (9.7×6.4×4.4 cm) **l**: Ugyanígyen fajú bélyeget közöl Hollitzer szintén D.-Altenburgból (RLIÓ II. II. sz. tábla, 12. sz., „Gräberfeld bei der Villa Pálffy“, 10. o.), és Gnirs *Stampfen*ből (Stomfa) Sudeta IV., 1928, Abb. 6. 130. o. 4. sz. bélyeg).

37. sz. **r:** *Carnuntum*, a civilváros; **c:** Cast. Petronell. (1 pld.) **XVIII. T.**
38. sz. **r:** *Carnuntum*, a tábor, „a praetentura H. épülete“; **c:** Mus. Altenburg. (1 pld.) **XVIII. T.**, **l:** azonos a RLIÓ II. 83. o. XIV. sz. tábla 1. sz. bélyegével.
39. sz. (8 pld.), a vindobonai kivételével épek:
 a) és b): **r:** *Carnuntum*; a) **XVIII. T.** (a végén a keret kiegészítve), **c:** Mus. Altenburg., a Carn.—Vindob. útról; **l:** azonos a RLIÓ III. 16. o. III. tábla 4. sz. bélyegével;
 b) a civilvárosból, **c:** Cast. Petronell.
 c), e), f) és g): **r:** *Magyaróvár*, **c:** Mus. Magyaróvár; c) peremes téglán ($42.5 \times 22.7 \times 2.5 - 3$ cm), f) és g) fali téglán ($36 \times 36.5 \times 3$; $51.5 \times 37.5 \times 3.5$).
 d) **r:** *Oroszvár*, **c:** Mus. Magyaróvár, fali téglán ($51.5 \times 38 \times 3 - 4$ cm).
 h) **r:** *Wien*, I. Renng. 1. (1907), **c:** Mus. Vindob.; a bélyegből csak a szám maradt meg, idetartozása kétséges.
40. sz. **r:** *Magyaróvár*, **c:** Mus. Magyaróvár. **XVIII. T.**, fali téglán (54×42 cm).
41. sz. **r:** *Carnuntum*, a tábor; **c:** Mus. Carnuntum (1 pld.) **XVIII. T.** **l:** Azonos a RLIÓ III. XII. tábla 5. sz. bélyegével, 113-on.
42. sz. **r:** *Carnuntum*, a tábor; **c:** ugyanott, (1 pld.) **XVIII. T.**

C) Változatok a pusztá „Gemina“ név jelzésével:

43—70. sz.

43. sz. **r:** *Wien*, **c:** Mus. Vindob. (1 pld.) **XVIII. T.**
44. sz. **r:** *Carnuntum*, **c:** Mus. Altenburg. (1 pld.) **XVIII. T.**
45. sz. **r:** *Carnuntum*, **c:** ugyanott. (1 pld.) **XVIII. T.**
46. sz. (2 ép pld.) **XVIII. T.**: **r:** *Carnuntum*, **c:** Mus. Altenburg, a másodiké **r:** ismeretlen, **c:** *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 356. **l:** RLIÓ Carnuntumból 2 példányt is közöl, az egyiket „a tábor VI. sz. épületéből“ (II. 51. o. VIII. t. 7. sz.), a másikat (III. 87. o. VIII. t. 5. sz.) „a XX. sz. épületből... a közel 200 téglából 15 bélyeges... ezek közül 10 drb. a leg. XV.-höz tartozott...“
47. sz. a) **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M. **XVIII. T.**, törött peremes téglán.
 b) **r:** *Carnuntum*, **c:** N. Ö. Landesmus.; eleje, vége letört.
48. sz. (3 pld.), **XVIII. T.** (felső széldisz nélkül) egyedül ép hosszúságban.
 a) és c): **r:** *Carnuntum*, **c:** Mus. Altenburg; a) **XVIII. T.**, c) az elején letört, kis téglán ($10 \times 6.4 \times 2.3$).
 b) **r:** valószínűleg *Wien*, **c:** Mus. Vindob.; a szám után letört.
49. sz. (2 ép pld.); **XVIII. T.**: **r:** ismeretlen, 5.1 cm v. fali tégladarabon, **c:** *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 260, a másik **r:** *Carnuntum*, a tábor, fali téglán ($13.7 \times 9.3 \times 2.7$), **c:** Mus. Deutsch-Altenburg.
50. sz. **r:** *Sopron*, Balfi-u., peremes téglá töredékén ($? \times 35 - 39.5$ cm), **c:** Mus. Sopron (1 pld.) **XVIII. T.**
51. sz. **r:** *Carnuntum*, (2 pld.), **XVIII. T.**, **c:** Cast. Petronell; a másik (**r:** „a tábor, III. sz. épület“) **c:** Mus. Altenburg, kis téglán ($10 \times 7 \times 3.9$), **l:** azonos a RLIÓ II. 49. o. VII. tábla 5. sz. bélyegével; a X. után letört.

52. sz. r: *Carnuntum*, a tábor, c: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XVIII. T.**, peremes téglán ($50 \times 37.5 - 29.5$), elmosódott betűkkel.

53. sz. r: *Carnuntum*, (3 pld.) **XVIII. T.** ($53.7 \times 41 - 33.5$ cm nagy peremes téglán) egyedül ép, c: Mus. Altenburg, egy másik példánnyal; a harmadik c: Cast. Petronell.

54. sz. r: *Carnuntum* tábora (3 pld.) **XVIII. T.** c: Univ. Wien, a többi c: Mus. Deutsch-Altenburg. Egyik ép fali téglán ($18.5 \times 19.5 \times 6.6$ cm). V. ö. C III. 11360.

55. sz. r: *Carnuntum*, c: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XVIII. T.** l: Hollitzer („Gräberfeld bei der Villa Pálffy“, RLIÓ II. 10. o. II. t. 11. sz., 13. sz. árokból). Nagy téglán ($30.2 \times 29.5 \times 5.4$ cm).

56. sz. r: *Carnuntum*, c: ugyanott. (1 pld.) **XVIII. T.**

57. sz. r: *Kismarton v. Donnerskirchen* (Fertőfehéregyháza); (5 ép pld.), c: Kismarton, Wolffmus. **XVIII. T.**, kb. egyforma fali téglákon ($18.5 \times 18.5 \times 4.5$ cm általánosan).

58. sz. (2 ép pld.) a) r: *Baden.*, c: Baden, Rolletmus., Inv. 1796. **XVIII. T.**

b) r: *Carnuntum* (l: ha azonos a RLIÓ I. 1900, XIII. t. 35. sz. bélyeggel, a halottégető helyről származik); c: Cast. Petronell.

59. sz. r: *Carnuntum* tábora, kettős nyomású bélyeg, c: Mus. Altenburg. **XVIII. T.** l: Azonos a RLIÓ III. 113. o. XII. t. 9. sz. bélyegével.

60. sz. r: *Carnuntum* (7 pld.), 1 kivételével (c: N. Ö. Landesmus.) c: Mus. Altenburg. **XVIII. T.** l: Ötöt közülük ismertet már a RLIÓ is (I. IV. tábla; 44. o.), 2 drb. csonka, egyik ép fali téglán ($37.5 \times 26.5 \times 5.6$), másik kis téglán ($? \times 12.8 \times 5$ cm).

61. sz. r: *Carnuntum*, c: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XVIII. T.**

62. sz. r: *Carnuntum*, c: Cast. Petronell (1 pld.) **XIX. T.** l: hasonló, de ép bélyeget mutat be Gnirs *Stampfen*ből (Stomfa) (Sudeta, IV. 1928, Abb. 6. 5. 130. o.).

63. sz. (4 pld.), mind fali téglán:

a) és b): r: *Carnuntum*, c: M. N. M. Inv. 261/876 1. **XIX. T.**

d) r: *Carnuntum*, c: Mus. Altenburg. (tégla: $20.3 \times 20.3 \times 6$).

c) r: *Wien*, c: Mus. Vindob. (tégla méretei: $? \times 25.6 \times 5$).

64. sz. r: általában *Carnuntum* (8 pld), egy kivételével csonka drb., c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 776, r: ismeretlen; az egyik példány **XIX. T.** töredéken került elő, a többi ép fali téglán ($19.7 \times 19.3 \times 5$; $19.8 \times 19.3 \times 5$; $25.8 \times 26.5 \times 9.5$; $40 \times 40.5 \times 5.5$; $60 \times 59.5 \times 7$ cm, utóbbi kétszer).

65. sz. r: *Carnuntum*, tömeges előfordulással; 2 pld. c: Cast. Petronell, 5 pld. c: Mus. Deutsch-Altenburg (**XIX. T.** is, egyik példány $30.5 \times 29.5 \times 6.5$ cm nagy fali téglán), 2 drb. c: N. Ö. Landesmus. 1 pld. c: Baden, Fr. Jos. Mus. (r: a tábor déli sarka). l: A RLIÓ is bemutat egyet (II. 51. o. VIII. t. 9. sz., a VI. sz. épületből, a táborból), amelyet nem tudtam azonosítani gyűjteményemben.

66. sz. r: *Carnuntum* (2 pld.) (épek), c: Cast. Petronell. **XIX. T.**

67. sz. (6 pld.) e) és f) kivételével épek:

a) és c): r: *Carnuntum*, c: Mus. Deutsch-Altenburg, fali téglán (c.-nél: $29.5 \times ? \times 5.4$ cm méretek); a) **XIX. T.**

b), d), e) és f): r: *Wien*, Hernalserhauptstr. 67 (f.-nél I. Fleischmarkt, 1902),

c: Wien, Kunsthist. Mus. (f.-nél **c:** Mus. Vindob. Inv. 120), Inv. 920, 921, 923. A leletkörülményeket l. a legio X. 60. sz. változatánál.

68. sz. **r:** *Carnuntum*, **c:** Mus. Deutsch-Altenburg (1 pld.) **XIX. T.** Az utolsó betűt nem lehet fidelissé kiegészíteni. (l: Ritterling RE XII. 1747. o. 1. s.—), hanem inkább E-nek veendő.

69. sz. **r:** *Carnuntum* (2 pld.) **c:** ugyanott. **l:** Egyik azonos RLIÓ IV. 56. ábr. 3. sz. bélyeggel.

70. sz. **r:** *Carnuntum* (2 pld.), **c:** ugyanott; **XIX. T.**, peremes téglán (54×39.5—33).

Az utóbbi két csoporttal kapcsolatosan kell megjegyeznünk, hogy a legio mainzi bélyegeinek a java része is túlnyomóan: L XIII; L XIII G; LEG XIII; LEG XIII G szöveget mutat, szóval a frissen kapott kítüntető *Martia victrix* név hiányzik eme 70. körüli anyagon, ami meglehetősen ellentmond eddigi tapasztalatainknak, hogy a kítüntető jelző egyetemes használat után lassan, de végérvényesen kopik le. (Eme közeprajnamenti bélyegek összeállításai: Ludowici. I. Tabernae Rhen. 136. old., 141. old., 141. old., 142., 143. old.; Ludowici IV. 117, 118, 189, 190. o.; Archiv f. Frankfurt's Geschichte u. Kunst, III. F. III. és IV. M., 306. old., illetőleg 262—268. old.; Der Obergerm.—Raet. Limes des Römerreiches, 42. Liefg. Tafel V. VI.; Mainzer Zeitschrift VIII. 1914, Abb. 27.).

D) Változatok a „*gemina Martia*“ rövidítésével:

71—77. sz.

71. sz. **r:** *Carnuntum* tábora; (2 egyforma csonka pld.), **c:** Mus. Altenburg. **XIX. T.**

72. sz. **r:** *Wien*, **c:** Mus. Vindob. (1 pld.) **XIX. T.**

73. sz. (1 pld.), **c:** M. N. M., az eleje elmorzsolódott. Egy félkör alakú bélyeggel egyazon téglán. **r:** ismeretlen. **XIX. T.** (L. a 124. változatot.)

74. sz. **r:** *Wien*, (2 pld.), **c:** Mus. Vindob. **XIX. T.**

75. sz. (4 pld.), 2 **c:** *Wien*, Kunsthist. Mus., **r:** ismeretlen. (Inv. 260, 880):

a) **r:** *Wien*, I. Wildpretm. (R. Igel), 1906, **c:** Mus. Vindob. Inv. 118., az eleje a számig hiányzik.

c) **r:** *Baden*, a forrásépület; **XIX. T.** **c:** *Baden*, Rollettmus. Inv. 1779.

76. sz. **r:** ismeretlen, peremes téglá töredékén, **c:** *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 280. (1 pld.) **XIX. T.**

77. sz. **r:** *Carnuntum*, **c:** N. Ö. Landesmus. (1 pld.) **XIX. T.**

E) Változatok „*gemina Martia victrix*“ jelzéssel, de csonka előrésszel:

78—95. sz.

78. sz. r: *Wien*, Kohlmarkt Nr. 5. és Nr. 4, c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 873. (1 pld.) **XIX. T. l:** Kenner: „... 1896-ban... 3 m. mélységben 2 falra bukkantak... 17 m. mélységben számos római tégladarabra, köztük a legio X. bélyegével az egyik... 3—4 m. mélységben... a legio XIV. bélyeges téglájára: ... GEMV... in situ talált leletek...“ („Bericht über röm. Funde in Wien in d. J. 1896—1900“, 44. o.):

79. sz. r: *Baden*, ivócsarnok (építése 1928-ban), c: *Baden*, Rollettmus. (1 pld.) **XIX. T.**

80. sz. r: *Wien*, c: Mus. Vindob. (1 pld.) **XIX. T.**

81. sz. r: *Wien*, c: ugyanott, (1 pld.) **XIX. T.**

82. sz. r: *Wien*, (2 csonka pld.), c: ugyanott. **XIX. T.**

83. sz. r: *Wien*, talán Wildpretm. Nr. 1 (v. ö. Jahrbuch f. Altertumsk. III. 1909. 40^b. has. Fig. 5. i-vel). c: ugyanott (1 pld.) **XIX. T.**

84. sz. r: *Carnuntum*, c: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XIX. T.**

85. sz. r: *Wien*, Färberg. torkolata a Wipplingerstr.-ba, l: a régi humusrétegben... nagyszámú téglá, edénydarabok és égési réteg... falat nem találtak, de kétségtelen, hogy római téglával építették a későbbi falat... a terület a „prata“-hoz tartozik, amely jóidőben beépítetlenül maradt...“ (Kenner id. m.-ban, 25. old.). c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 987. **XIX. T.** Együtt jött felszínre az itteni 985. és 986. számokkal.

86. sz. r: *Wien*, I. Singerstr.—Lilieng. sarok. c: Mus. Vindob. Inv. 204. (1 pld.) **XIX. T.**

87. sz. r: *Wien*, I. Brandstätte (1906), c: ugyanott, Inv. 122. (1 pld.) **XIX. T.**

88. sz. r: *Wien*, c: ugyanott (1 pld.) **XIX. T.**

89. sz. r: *Wien*, c: ugyanott (1 pld.) **XIX. T.**

90. sz. r: *Wien*, I. Seitzerg., „a templom közelében“, c: ugyanott, Inv. 117 (1 pld.) **XIX. T.**

91. sz. r: *Carnuntum*, „Str. Petronell—D.-Altenburg Donau-Steilrand“; c: N. Ö. Landesmus. (1 pld.) **XIX. T.**

92. sz. r: *Wien*, I. Singerstr.—Lilieng. sarok (1911); c: Mus. Vindob. Inv. 201, (1 pld.) **XIX. T.** peremes téglá darabján.

93. sz. r: *Wien*, Petersplatz 15 (1896); 2 egyforma csonka pld., c: *Wien*, Kunsthist. Mus. **XIX. T.**

94. sz. r: *Wien*, c: Mus. Vindob. (1 pld.) **XIX. T.**, a betűk kivájt külön-bemélyedésekben emelkednek ki.

95. sz. r: *Wien*, (2 csonka pld.), mindkettő eleje a számgig hiányos; c: ugyanott; az utolsó betűk helyszüke miatt kisebbedtek meg, l: az egyik **XIX. T.** (r: I. Brandstätte 7) azonos a Jahrbuch f. Alt. III. Fig. 7. e. bélyegével (Inv. 115); Kenner a Bognerg.-ből is bemutat egy példányt (hasonlóan csonka), a Jahrbuch d. k. C. Komm. II. 123. old.-on.

F) Változatok a „*gemina Martia victrix*“ jelzésével:

96—120. sz.

96. sz. r: *Carnuntum*, (2 pld.) c: Mus. Deutsch-Altenburg. **XX. T.**
97. sz. r: *Wien*, c: Mus. Vindob. (1 pld.) **XX. T.**
98. sz. (3 pld.) (eleje letört mindegyiknek):
 a) r: *Baden*, **XX. T.** c: Baden, Rollettmus. Inv. 1796.
 b) r: *Wien*, a számig hiányos; c: Mus. Vindob. **XX. T.**
 c) r: *Vének*, c: győri gimn.
99. sz. r: *Carnuntum*, a végén V nyomai látszanak; c: Mus. Deutsch-Altenburg. (1 pld.) **XX. T.**
100. sz. r: *Wien*, I. Brandstätte 9 (1906); c: Mus. Vindob. Inv. 116. (1 pld.) **XX. T.**
101. sz. r: *Wien* (3 pld.) **XX. T.** (r: I. Salvatorg. 6), ép nagy téglán (43.2×29.7×5.6) c: *Wien*, Kunsthist. Mus., a másik 2 c: Mus. Vindob.
102. sz. r: *Wien*, 2 ép, de elmosódott pld. c: Mus. Vindob. Inv. 134. **XX. T.**, az egyik félköralakú bélyeggel egy téglán (r: I. Hoher Markt—Lichtensteing. L. a 124. sz. változatot.
103. sz. r: *Wien*, Petersplatz (1896), c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 841. (1 pld.) **XX. T.**
104. sz. r: *Ószöny*, peremes téglá töredékén, c: győri gimn. (1 pld.) **XX. T.** Elmosódott betűkkel, de biztosan a legioé.
105. sz. r: *Wien*, (3 pld.), az egyik **XX. T.**, (r: Petersplatz 12—Freisingerg. között), c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 996, a többi c: Mus. Vindob.
106. sz. r: *Carnuntum* tábora, (3 pld.); az egyik **XX. T.** 7 másával egy lapon (53.5×5×?), c: Mus. Altenburg, ahol még egy külön példányt is őriznek (39.7×39×7.4 cm nagy fali téglán); a harmadik c: N. Ö. Landesmus.
107. sz. r: *Wien*, (3 pld.) c: Mus. Vindob. **XX. T.**
108. sz. r: *Wien*, (2 pld.), az egyik, **XX. T.** (r: Salvatorg. 6, 1898) fali téglán (?×29.7×6.3), c: *Wien*, Kunsthist. Mus.; a másik c: Mus. Vindob.
109. sz. r: *Baden*, az ivócsarnok (építése 1928-ban); c: *Baden*, Rollettmus. (1 pld.) **XX. T.** Közepén hasadás.
110. sz. r: *Wien*, (2 csonka pld.), c: Mus. Vindob. **XX. T.**
111. sz. r: *Wien*, (3 csonka pld.), c: ugyanott. **XX. T.**
112. sz. (4 csonka pld.):
 a) és b): r: *Wien*, az ábrát együtt adják; **XX. T.**, c: Mus. Vindob.
 c) és d): r: *Carnuntum*, egyik ép fali téglán (24.5×30×6), c: Mus. Deutsch-Altenburg, a másik c: Cast. Petronell.
113. sz. r: *Carnuntum*, c: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XX. T.**
114. sz. (2 pld.), c: Mus. Vindob., az egyik, a másik (**XX. T.**) c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 256^b, utóbbi közelebbi r: *Wienben*, Wipplingerstr. 2—Hoher Markt 7 ahol I: 4.7 m. mélységben négyszögű helyiségre (7,2×6.9 m) találtak... egy Ant. Tib. Vindobon... bélyeges téglával... a négyszög déli oldalából 13 m. h. csatorna

vezetett... oldalain bélyeges téglákkal... a legio X.-től... a legio XIV.-től... (Kenner: Die arch. Funde aus röm. Zeit, 42. és 43. old., ábra 27=67. o. 36. sz.).

115. sz. **r:** Carnuntum, peremes téglán (52.8×40.8—33), **c:** Mus. Deutsch-Altenburg. (1 pld.) **XX. T.**

116. sz. **r:** Wien (3 pld.), az egyik **XX. T.** (**r:** XVII. Kalvarienbergg., 1907, peremes téglá töredékén, **c:** Mus. Vindob. Inv. 269) egyedül ép; a kevésbbé csonkult (**r:** Salvatorg. 6, **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 1011.) a szám után tört le, a harmadikból (**r:** III. Rennweg 14, 1907, fali téglán, **c:** Mus. Vindob. Inv. 246.) csak a szám maradt meg egy G-vel.

117. sz. (3 pld.), csak a) ép, a másik 2 a számig hiányos:

a) **r:** Magyaróvár, fali téglán (42×40.5×3), **c:** Mus. Magyaróvár. **XX. T.**

b) és c): **r:** Carnuntum, **c:** Mus. Deutsch-Altenburg, **c:** Cast. Petronell.

118. sz. **r:** Carnuntum, fali téglán (29.5×29.5×5.5), **c:** Mus. Altenburg. (1 pld.) **XX. T.**

119. sz. **r:** Wien, (4 pld.) csak a) ép, **XX. T.**, **c:** Mus. Vindob.; b) a számig hiányos (**r:** I. Wildpretm.—Brandstätte sarok, peremes téglá töredékén, Inv. 130), c)-ből csak a szám látszik (**r:** IX. Währingerstr.—Boltzmannng. között, Inv. 262); d) hasonlóan csonkult l: b)-vel, (**r:** Pariserg.) azonos a Jahrbuch f. Alt. III. Fig. 14. h. bélyegével.

120. sz. **r:** Carnuntum, **c:** Mus. Altenburg. (1 pld.) **XX. T.** fali téglán (42.6×44.5×4.6).

G) Változatok félkör vagy köralakú kerettel:

121—131. sz.

121. sz. **r:** ismeretlen, **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 791. (1 pld.) **XX. T.**

122. sz. **r:** Wien, I. Petersplatz (1913), peremes téglá töredékén, igen összetöredezett betűkkel, **c:** Mus. Vindob. Inv. 129. **XX. T.**

123. sz. a) **r:** Wien, I. Singerstr.—Lilieng. sarok (1911), peremes téglá darabján; **c:** Mus. Vindob. Inv. 31. **XXI. T.**

b) **r:** Carnuntum, szintén ép, **c:** Mus. Altenburg.

124. sz. **r:** Wien, **c:** Mus. Vindob. egy kivételével (**c:** M. N. M. **r:** ismeretlen, ellenőrző bélyegként a 73. sz. változathoz); (8 pld.); a) **XXI. T.** **c:** M. N. M., b) kivehetetlen ellenőrző bélyeggel (**r:** I. Am Hof 14, 1913), peremes téglá töredékén, Inv. 135); c) l: Kenner (Röm. Funde in Wien, 159. o., Fig. 308a.), **r:** a Wildpretm.—Brandstätte—Bauernm. épülettömb „o helyisége”, ellenőrző bélyeggel, Inv. 132; d) szintén ellenőrző bélyeggel, **r:** I. Hoher Markt—Lichtensteing., peremes téglá darabján, Inv. 134, ellenőrző bélyege a 102. sz. változat; f) l: azonos Jahrbuch f. Altert. III. Fig. 17. e. bélyegével (**r:** Drahtg., 1907), lehelyére alighanem elhurcolás útján került. (L. 17. sz. változat megjegyzéseit a leg. XIII-nál).

125. sz. **r:** Wien, (5 pld.), **c:** Mus. Vindob.; közelebbi **r:** I. Singerstr. 6—8., Lilieng. 2 (**XXI. T.**, peremes téglá töredékén, Inv. 121), I. Petersplatz (1913, fali

tégla darabján, Inv. 123), I. Am Hof 14 (peremes tégladarabon, Inv. 125), I. Lilieng. (1911, Inv. 205, csak a szám látszik); az ötödik példány is csonka. **l**: Kenner is közöl egyet a Pariserg.-ből (Jahrbuch f. Alt. III. Fig. 14. g. bélyeg).

126. sz. (2 ép pld.): a) **r**: *Carnuntum*, **XXI. T.**, **c**: Mus. Altenburg; b) **r**: *Magyaróvár*, kis téglán (14×12×5.5), **c**: Mus. Magyaróvár.

127. sz. (6 pld.), (épek): a) **r**: *Wien*, **XXI. T.**, fali téglán (20×19×5.8), **c**: Mus. Vindob.; b), c), d), e) és f): **r**: *Carnuntum*, (2 pld.), **c**: Cast. Petronell, a többi **c**: Mus. Altenburg (c. 43.5×23.5×5.5 cm, d. és f. 20×20×5.5 cm nagy fali téglán); d) **l**: RLIŐ (IV. 1903, 115. o. 56. ábra 7. sz. bélyeg), **r**: a tábor.

128. sz. (5 pld.), az egyik bécsi kivételével épek:

a), b), c), e): **r**: *Wien*. **c**: Mus. Vindob.; a) **XXI. T.** (**r**: I. Färberg., csatornázás, peremes téglá töredékén, sorsz. 124.), c) ép fali téglán (ép bélyeg, **r**: I. Salvatorg., 1904, téglaméreték: 44×29.4×5.7), e) **l**: Kenner (Jahrbuch f. Alt. III. Fig. 17. A. b. bélyeg, szöveg 63^a old.-on), **r**: Helferstorfferstr. nr. 4. és Rockhg. nr. 2. sarka, sírokban, vízvezeték építésekor, számos vegyes lelet között legionknak 2 bélyeges téglája (Inv. 207.).

d) **r**: *Carnuntum*, **c**: Cast. Petronell.

129. sz. **r**: *Wien*, Wipplingerstr., **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 852; (1 pld.) **XXI. T.** **l**: Kenner (Die arch. Funde aus röm. Zeit, Fig. 58, S. 59; szöveg ugyanott); lelet-körülmények: „... Nr. 31 és 35 (Wipplingerstr.)=Renng. Nr. 14—16 házak közt... 4 m. mélységben... tető romjai... 2 tégladarab a legio X. bélyegével, a többiek a leg. XIV.-től származnak...”

130. sz. **r**: *Wien*, **c**: Mus. Vindob. (1 pld.) **XXI. T.**

131. sz. (2 csonka pld.); a) **r**: *Wien*, I. Am Hof Nr. 6, a táboron kívül, **c**: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 260¹, **XXI. T.**, **l**: Kenner (Die arch. Funde aus röm. Zeit, Fig. 56.). b) **r**: *Carnuntum* civilvárosa, csak a szám és a capricornus feje látszik, **c**: Mus. Deutsch-Altenburg, **l**: RLIŐ VII. 120. o. 6. sz.

H) Változatok az Antoniniana jelző rövidítésével:

132. sz. (7 pld.), (mind ép):

a), b), c), d), f): **r**: *Carnuntum*, valószínűleg a tábori praetentura E. és XIV. épületei, mivel a RLIŐ (II. XII. sz. tábla; III. VIII. sz. tábla) innen közöl hasonló bélyegeket; 3 pld. **c**: Cast. Petronell (**XXI. T.**, 50.5×39.5—33.5 cm nagy peremes téglán, egy másik 21×21×3.7 cm nagy fali téglán), 2 **c**: Mus. Altenburg (19.5×19.5×4; 26.7×26.2×6 cm nagy fali téglákon).

d) és e): **r**: *Wien*, **c**: Mus. Vindob.

c: Pozsony, Mus. Zemedelské, **r**: *Dévén*yből őriznek 1 ugyanilyen fajú bélyeget (12.5×19 cm nagy fali téglán), amelyet Alföldi András lemásolt.

133. sz. **r**: *Carnuntum* (3 ép pld.), **c**: Mus. Altenburg, **XXI. T.** 2 ép fali téglán (méretek: 46.5×26.5×3.8; 19×19.3×7.4).

Az utóbbi 2 változat tudvalevőleg biztosan Caracalla (Kr. u. 211—217) vagy

Heliogabalus (218—222) idejéből származik. A Corpus III. 4661, 11360—362, 11374, 14360 sz. alatt hozza legionk bélyegeit. Ha ennek lelhelyeit összehasonlítjuk gyűjteményünk helyneveivel, Hernalsot, Meidlinget, Petrievcit és Schwechatot már hiába keressük emezek között. Egyébként a főszálláson, Carnuntumon kívül az alábbi lelhelyeket idézhetjük (a zárójelben dőlt betűkkel közlöm ama változatok számait, melyek Carnuntumban is ismeretesek): **Baden** (16, 58, 75, 79, 98; a 75. sz. eddig csak Wienben került elő); **Brigetio=Ószöny** (104); **Dévény** (132); **Donnerskirchen** v. **Kismarton** (57. sz.); **Oroszvár** (39); **Magyaróvár** (39, 117, 126); **Sopron** (50 sz.); **Stampfen** (36, 62); **Vének** (98); **Wien** (1, 3, 7, 14, 15, 17, 18, 19, 21—23, 28, 31, 33, 34, 36, 39, 43, 48, 63, 67, 72, 74, 75 — csak Badenben —, 78, 80—83, 85—90, 92—95, 97, 98, 100—103, 106—108, 110—112, 114, 116, 119, 122, 123—125, 127, 128, 129, 130, 131, 132).

Legegyszerűbb a helyzet Dévény, M.-Óvár, Oroszvár, Stomfa és Vének eseteiben, ahol a Duna viziútja és a leleteiknek Carnuntumban is észlelt előfordulása majdnem bizonyosan engedik következtetni az exportot. Persze a balparton a legio különítménye is ott lehetett! Azonban Badennél, Ószönnél, Donnerskirchen—Fertőféhéregyháza, illetőleg Kismartonnál és Sopronnál helyszíni építkezési tevékenységet feltételezünk. Ószöny tekintetében Ritterling is véli, hogy ott időnként a legio XIV.-nek különítményeinek is kellett állomásozniok. (RE XII. 1740. o.).

A legio XV. Apollinaris.

Cappadocia későbbi háziezrede a Kr. u. I. században szerepel Pannoniában. (Történelme bővebben, irodalommal és forrásokkal Ritterling „legio“ RE XII. 1748—54. o.) Kr. u. 8—9-ben osztják ketté Illyricumot, és már ekkor ennek inferius nevű felébe kerül, amely akkor a későbbi Pannóniának addig meghódított részét is (Dráva-Száva köze) magában foglalta volt. Ez idei táborhelye azonban kérdéses, Ritterling Emona castrumát feltételezné. Hamarosan beljebb kerül Pannonia szívébe, Carnuntumba, az időpont Kr. u. 14—18 közt keresendő (mindkét időhatár a bennszülött törzsek megmozdulásainak dátumai). A Felsőduna mellett tölti aztán egész további pannóniai tartózkodása idejét, kb. Traianus keleti háborújáig (Kr. u. 114-ig), de ittlétét egyszer hosszabb időre megszakítja: 62-ben indul első keleti útjára, hogy résztvegyen Jeruzsálem ostromában is. Keletről csak 71-ben küldik vissza.

E szerint carnuntumi tartózkodása 2 szakaszra különül: Kr. u. 18—62 és 71—kb. 114-ig. Mily pompás lenne, ha bélyegeit (t. i. bélyeges tégláit) el tudnók különíteni eme 2 szakaszba. Egyszerűsíti a helyzetet ama körülmény, hogy köztudomás szerint az első szakaszban még nagyon gyéren került bélyeg a téglákra — noha 52—53-ban is nagy építkezések folytak Carnuntumban —, és így bátran származtathatjuk a második szakaszból bélyegeinek legalább túlnyomó részét. Sőt bélyegei tetemes részét a 71—73. évekre vezetheti vissza az a tény, hogy ekkor építette újjá a carnuntumi tábort.¹

¹ A pia fidelis jelzőt csak 175-ben nyerte el M. Aureliustól.

Bélyegei:**A) Változatok hátul csonkultan:****1—8. sz.**

1. sz. r: ismeretlen, c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 262^b. (1 pld.) **XXI. T.**
2. sz. r: *Carnuntum*, kis téglán (8.1×8×6), c: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XXI. T.**
3. sz. r: *Carnuntum*, a tábor, (5 csonka pld.), c: ugyanott; **XXI. T.**, valamennyi ú. n. kis téglán (9.5×7.7×2.7, 15×8.4×3, 13.3×5.9×3.2). l: A RLIÓ (II., VIII. és XIV. sz. tábla, 11. sz.) kettőt a praetentura K épületéből, illetőleg a VI. sz. épületből közöl.
4. sz. r: *Carnuntum*, c: ugyanott (1 pld.) **XXI. T.**
5. sz. r: *Carnuntum*, c: ugyanott (1 pld.) **XXI. T.**
6. sz. r: *Carnuntum*, a porta princ. dextr.-ból kivezető út (jobbra) mentén, a tábortól 850 m., az amphith.-tól 450 m. távol levő fal maradványaiban; c: ugyanott (1 pld.) **XXI. T.** l: azonos a RLIÓ I. VI. tábla d. bélyegével.
7. sz. r: *Wien*, Wildpretn. 2/4—Brandstätte—Bauernm. 7 épülettömb (1904); c: Mus. Vindob. Inv. 1. (1 pld.) **XXI. T.** l: Kenner (Jahrbuch d. k. k. C. Komm. III. Fig. 306. gg, szöveg a 159. old.-on), együtt került elő a leg. X. 160. sz., a leg. XIII. 12., 20., 25., 35., 36. stb. sz. megfelelő példányaival.
8. sz. r: *Carnuntum*, (2 csonka pld.) c: Mus. Altenburg. **XXI. T.**, ú. n. kis téglán (14.3×14×3).

B) Változatok elül csonkultan:**9—13. sz.**

9. sz. r: *Carnuntum*, a praetentura G épülete; c: ugyanott (1 pld.) **XXI. T.**, l: azonos a RLIÓ II. XIII. t. 24. sz. bélyegével; kis téglán (8.8×8.4×2.2).
10. sz. r: *Carnuntum*, 17. sz. sír; c: Mus. Mödling (1 pld.) **XXI. T.** l: azonos a RLIÓ I. XIII. t. 36. sz. bélyegével.
11. sz. r: *Carnuntum*, c: Cast. Petronell. (1 pld.) **XXI. T.**
12. sz. r: *Carnuntum*, a vége egészen elmosódott; kis téglán (14.2×11×3.3), c: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XXI. T.**
13. sz. r: *Carnuntum*, kis téglán (14.5×7×3.4), c: ugyanott. (1 pld.) **XXI. T.**

C) Változatok az alapnév jelzésével:

14—25. sz.

14. sz. r: *Carnuntum* tábora, VI. és VIII. sz. épület; (2 pld.), c: ugyanott, kis téglán ($108 \times 9 \times 3.3$, $10 \times 7.2 \times 5.6$), **XXI. T. I.**; azonos a RLIÓ II. VIII. t. 10. sz.-mal.

15. sz. r: *Carnuntum*, c: Cast. Petronell. (1 pld.) **XXI. T.**

16. sz. r: *Carnuntum* (6 pld.), c: Cast. Petronell. 4 c: Mus. Deutsch-Altenburg, **XXI. T.** $44 \times 33 \times 10$ cm nagy téglán (c: Petronell), 2 másik is fali téglán ($56 \times 30.5 \times 9-5$ cm; $10.5 \times 9.2 \times 3$ cm). l: Hasonló bélyeget közöl a RLIÓ (III. XII. tábla 12. sz.) *Carnuntumból*; hasonlóról volt szíves értesíteni prof. Alföldi András *Pozsonyból*, a Lőrincskapu-u.-ból ($56 \times 30 \times 9-6.5$ cm nagy téglán), c: Mus. Pozsony.

17. sz. (4 összetöredezett pld.):

a) r: *Wien*, Wildpretm.—Brandstätte—Bauernm. 7. épülettömb, az ábra elejét adja; c: Mus. Vindob. (Inv. 2, **XXI. T.**, 6.1 cm v. nagy téglá töredékén), hosszában ép, de közepén teljesen elmosódott; a 7. sz.-mal együtt került elő. l: Kenner (a 7. sz. mellett, g. alatt).

b), c) és d): r: *Carnuntum*, c: Cast. Petronell. Hosszukban szintén épek; b) ép peremes téglán ($56 \times 45-37$ cm).

18. sz. (3 ép pld.):

a) r: *Carnuntum*, 6.4 cm v. tégladarabon, c: M. N. M. Inv. 261/876 573.

b) r: *Wien*, Hernalserhauptstr. 67 (1897), **XXI. T.**, c: *Wien*, Kunsthist. Mus. (L. a leg. X. 60. sz. megjegyzéseit).

c) r: *Carnuntum*, c: Mus. Altenburg, kis téglán ($15 \times 9.1 \times 2.5$ cm).

19. sz. r: *Carnuntum*, c: Mus. Deutsch-Altenburg (1 pld.) **XXI. T.**

20. sz. r: *Carnuntum*, c: ugyanott (1 pld.) **XXII. T.**

21. sz. r: *Carnuntum*, c: ugyanott, (1pld.) **XXII. T.**

22. sz. r: *Carnuntum*, (2 ép pld.), c: ugyanott. **XXII. T.**

23. sz. r: *Győr*, Megyeház-u., c: győri gimn. (1 pld.) **XXII. T.**, ép peremes téglán ($56.3 \times 42.5-35.5$ cm); l: Börzsönyi Arnold (Arch. Ért. XXVII. 42. o.).

24. sz. r: *Carnuntum*, fali téglán ($29 \times ? \times 6.2$ cm); c: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XXII. T.** Talán azonos a RLIÓ I. VI. t. c. bélyegével.

25. sz. r: *Carnuntum*, c: ugyanott (1 pld.) **XXII. T.**

D) Változat felügyelő altisztjéval:

26. sz. r: *Carnuntum*, (3 pld.) (épek); az ábrázolt ép peremes téglán ($55.7 \times 43-35$ cm), c: Mus. Altenburg. **XXII. T.**, egy apró téglán ($16.4 \times 6.3 \times 3.5$) levő másával; a harmadik is c: ugyanott, a civilvárosból, azonos a RLIÓ VIII. 90. o. 9. sz. bélyegével. Szöveg LE GXV APG VALE. (V. ö. C III. 11366').



E) Kétsoros változatok:

27—31. sz.

27. sz. r: *Carnuntum*, a praetentura L épülete; c: ugyanott; (1 pld.) **XXII. T.**, azonos a RLIÓ II. XIV. sz. tábla 15. sz.=CIL III. 15204¹ sz. bélyeggel.

28. sz. r: *Wien*, Hohe Brücke, c: *Wien*, Kunsthist. Mus. Inv. 864.; (1 pld.) **XXII. T. l:** Kenner (Bericht über röm. Funde in Wien, Fig. 4. 864. sz.). A Corpusban III. 14360³ sz. alatt. Ritterling felveti annak a lehetőségét, hogy hátha a vindobonai földtábornak építésénél (Kr. u. 50. körül) közreműködő osztagától származik. (RE XII. 1750. o.).

29. sz. r: *Carnuntum*, c: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XXII. T.**, kis téglán (14.5×6.6×3). (Azonos CIL III. 11369. sz.-mal.)

30. sz. r: *Carnuntum* (2 pld.), c: ugyanott; a) kis téglán (12.5×6.7×3.2 cm); b) **XXII. T.**, elül a keret letört, azonos a RLIÓ II. XII. tábla 27. sz.=CIL III. 15204. bélyeggel, e példánnyal a hátsó keret tört le. Az ábrát b) szolgáltatja, elejét a) pótolja.

31. sz. r: *Carnuntum*, (2 pld.), c: ugyanott; a) 3 cm v. fali téglá töredékén, **XXII. T.** (=CIL III. 11368), b)-ből a keret elül-hátul letört, azonos RLIÓ II. XII. t. 10. sz. bélyeggel.

Rövid és különben is táborépítéssel elfoglalt carnuntumi táborozásának megfelelő állomáshelyén kívül alig jelenik meg másutt bélyeges téglája. Eddig mindössze 4 külső lehelhetet emléthetünk meg (dőlten azok a változatszámok, amelyekből az állomáshelyen is találtak példányokat): **Győr** (23 sz.); **Pozsony** (16); **Wien** (7, 17, 18, 28). Negyediknek Stomfa sorakozik, ahonnan Gnirs mutat be bélyegképeket (Sudeta IV., Abb. 6.), amelyeket azonban nem tudtam azonosítani gyűjteményünk fajával. Eme 4 helyre kutatóink egyhangú véleménye szerint víziúton jutottak leleteik a központi tégláüzemekből, osztagkivezénelést nem tételeznek fel. De a balparton a megszállóosztagot is ez az ezred adhatta. Kivételt tesznek Ószöny esetével, ahová biztosan küldött egyszer különítményt.

A legio XXX. Ulpia victrix.

Csak futó vendégként időzött a Duna vize mellett; alig 10 évet (kb. 106—118) töltött Brigetioban (=Ószöny), mint a XI. Claudia utódja és a I. ad. elődje, azonban ennyi idő is elég volt Germania inferior (Vetera volt itt tábora, amely ma Xanten mellett mutatja romjait) későbbi állandó hadtestének, hogy egész Pann. sup. területén szépszámú emléket (bélyeges téglát is) hagyjon maga után, a dák háború utáni nagy építkezésből. Ulpia nevét onnan kapta, mivel Traianus alapította a dákok elleni offenzívához. Erdély leigázása után kap helyet Ószönyben. A victrix ki-tüntető nevet már Traianustól megkapta, ezért alapelnevezésébe be kell vennünk, míg a pia fidelis jelzőt csak 197-ben nyerte el Septimius Severustól. (Történelme bővebben, forrásokkal Ritterling: „legio“, RE XII. 1822—1823. o.)

Bélyegfajai:

1. sz. r: Ószöny, (2 csonka pld.), c: M. N. M. Inv. 65/885 365, 437. **XXII. T.**
2. sz. r: Carnuntum, fali téglán (29.5×?×5.7), c: Mus. Altenburg. (1 pld.) **XXII. T.**
3. sz. r: Carnuntum, (4 pld.) 1 kivételével, (c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 360) c: ugyanott; az egyik ép peremes téglán **XXII. T.** (54.8×40.5—33 cm), egy másik kis téglán (14.5×6.2×2.5 cm).
4. sz. r: Carnuntum, (2 pld.), c: ugyanott; **XXII. T.**, ép peremes téglán (54×40.7—32).
5. sz. r: Ószöny, ép peremes téglán (58×34 cm), teljesen elmosódott betűkkel, c: Kállay Ödön ószönyi jegyző úrnál. (1 pld.) **XXII. T.**
6. sz. r: Carnuntum, (3 pld.), c: Mus Altenburg; az egyik **XXII. T.** apró téglán (13.3×7×3.7), hasonlóan az egyik csonka (11.5×7×3.5).
7. sz. r: Carnuntum, (2 csonka pld.), c: ugyanott; az ábrát ketten teszik össze; **XXII. T.** kis téglán (18×7×3.5; 13.4×7.3×3.7); a csonkább azonos a RLIŐ III. 113. o. XII. t. 17. sz. bélyegével.

A carnuntumiakat a RLIŐ I., VI. és VII. tábla (a soproni útról), II. 58. o. 25. sz. és III. 113. o. 15., 16. sz. alatt hozza. A Corpus III. 4663. sz. alatt Vindobonát is megemlíti lelhelynek, és valóban Kenner is bemutatja egy bélyegnek a képét Wienből (Die arch. Funde aus röm. Zeit, S. 67=27, Fig. 32.). Eme 2 helyre alighanem osztagokat is küldött, nem egyszerű exportról van szó, mert a carnuntumi típusok nem fordulnak elő Ószönyben.

Egyéb csapatnemek bélyegei.

I.

Vexillatio-bélyegek:

1. sz. (1 csonka pld.), r: Ószöny, c: Mus. Komárom. **XXII. T.** (V. ö. CIL. III. 11374.)
2. sz. VEXIL TRES; több példányban ismeretes; az egyik r: Ószöny, c: M. N. M. Inv. 294 65/885, **XXII. T.**, az egyik ép példány után a bélyeg h.=10.4 cm, lábalakú keretben. I: A Corpus (III. 4667-hez) azzal a meglepő jelentéssel szolgál, hogy „a tatai minorita kolostor padlóját ilyen téglákból rakták össze...”
3. sz. (2 ép és 1 csonka pld.) VEXILATIO III; mindhárom r: Ószöny, rovátkolt szélekkel; c: Mus. Komárom. **XXII. T.**, a másik ép c: M. N. M. Inv. 70/1890 II. 2, a csonka: VEXIL... c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 343. I: (CIL III. 11374 és Bormann c. t.: „Wieder u. neugefundene röm. Inschriften“, Arch. ep. Mitt. XIII. 1890. S. 119.).
4. sz. (1 ép és 1 csonka pld.): V L XIII ET XV; r: Ószöny, c: Mus. Komárom. I: Mommsen még csak feltételezésszerűen származtatja ezeket a bélyegeket

„ama időből, amikor először állomásoztak Brigetioban legiok“, (CIL III. 11365. o. b.-nél), míg Ritterling már biztosan és meggyőzően nevezi meg 3—4 év éles időhatárait. (101—104). (RE XII. 1754. és 1738. o.). A terminus post quem-et a leg. XIV. adja, amely 92-ben indul el a Rajna mellől, de csak 100. körülre végzi el háborús feladatait a Dráva torkolata vidékén. A terminus ante quem-et a leg. XV. nyújtja, miután ez 114. körül végleg keletre távozik. A brigetioi tábor nagy építési munkálatairól van itt szó, amelyek a fenti jelek szerint mindjárt 100. után zajlottak le és az épen Brigetioban székelő XI. Claudian kívül dolgot adtak Pannonia akkori többi legioinak.

II.

A Classis Flavia Pannonica bélyegei:

1. sz. CL F P; r: *Újbánovcén* tömeges előfordulással (nagyobbrészt csonkán, c: Mus. Zagreb); az ábrázolt **XXII. T. c:** *Eszék. r: Eszék. Zimony* (Taurinum) példányairól l: a Corpusból (III. 10675) és Ritterlingtől („Adalékok az alsópannoniai hadsereg katonai diplomáihoz“, Arch. Ért. XL 1923—26, 85. o.) szerzünk tudomást, amelyeket ott helyben őriznek.

III.

Az „exercitus Pannoniae“ bélyegek változatai:

1. sz. r: ismeretlen, c: M. N. M., (1 pld.) **XXII. T.**
2. sz. r: ismeretlen, c: ugyanott (1pld.) **XXII. T.**
3. sz. r: ismeretlen, c: ugyanott (1pld.) **XXIII. T.**
4. sz. r: *Újbanovce*; (2 csonka pld.), c: Mus. Zagreb. **XXIII. T.**
5. sz. r: *Batta*, (1 csonka pld.), c: M. N. M. Inv. 153 226/873 9. **XXIII. T.**
6. sz. (4 csonka pld.) 3 c: ugyanott, r: ismeretlen; egyik c: Mus. Székesfehérvár, r: *Fehér vm.* **XXIII. T.**
7. sz. (2 ép pld.) r: ismeretlen, c: M. N. M. Az egyik $19 \times 18.7 \times 5.3$ cm nagy fali téglán. **XXIII. T.**
8. sz. (8 pld.), (2 csonka):
a), b), d) és f): r: ismeretlen, c: M. N. M.; a) **XXIII. T.**, f) fali téglán ($13.2 \times ? \times 5.5$ cm).
c) r: valószínűleg *Wien*, c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 264^c.
e) r: *Újbanovce*, csonka, c: Mus. Zagreb.
g) r: *Dunapentele*, Öreghegy; c: M. N. M. Inv. 75/1911 264.
h) r: *Zámoly*, csonka, c: Mus. Székesfehérvár.
9. sz. (8 pld.), (fele ép), g) és h) kivételével r: ismeretes: (utóbbiak c: M. N. M., 19×19 , illetőleg 41×13.5 cm méretű téglákon).
a) és c): r: *Sirmium (=Mitrovica)*, c: Mus. Zagreb; a) **XXIII. T.**, c) igen el-mállott, elül-hátul hiányos.

b) **r:** *Lugio* (=D.-Szekcső) castruma, **c:** Mus. Pécs; csonka.

d) **r:** *Tr.-Aquincum*, **c:** M. N. M. Inv. 157 871/72; 6.6 cm v. nagy tégladarabján az erősen csonka bélyeg.

e) **r:** *Aquincum* (ép), fali téglán (41×13.5×6.2), **c:** ugyanott.

f) **r:** *Sopron*, Orsolya-tér, fali téglán (?×13.6×5.3), **c:** Mus. Sopron. Eleje E-vel letört.

10. sz. (1 ép és 2 csonka pld.):

a) és c): **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M. c) igen csonka.

b) **r:** *Újbanovce*, **c:** Mus. Zagreb; csonka. a) **XXIII. T.**, elmosódott közepét b) pótolja.

11. sz. (1 ép és 2 csonka pld.) **XXIII. T.**

a) **r:** *Dunapentele*, Öreghegy; igen csonka. 7.8 cm v. téglatöredéken, **c:** M. N. M. Inv. 46/1910.

b) **r:** *Burgenae* (*N. Banovci*), még csonkább, **c:** Mus. Zagreb.

c) **r:** *Cornacum* (*Sotin*); 1912; fali téglán (19.5×19×5.5 cm), **c:** ugyanott. Ép, de teljesen elmosódtak a betűi, az ábrának csak az elejét szolgáltatja.

I: Lelhelyadataink hiányosságán kénytelenek vagyunk jegyzetek adataival segíteni: a Nemz. Múz. régi naplója Intercisat (*Dunapentele*) vagy 10 ízben említi lelhelyként (v. ö. Mahler E. jelentését is: „A N. M. ásatásai 1909-ben”, Arch. Ért. XXX (1910), 122. o.); *Basaharcot* és *Esztergomot* pedig 1—1 esetben. A Nemz. Múz. régi jegyzetei *Adonyból* ábrázolnak egy példányt. *Szekcső* táborából Alföldi András szívességéből legalább 2 bélyegről tudok jelentést tenni, amelyek 6. és 9. sz. változatainkhoz hasonlítanak. (Most a Halász-féle gyűjt.-ben Szekcsőn.)

Az aquincumi (l. CIL III. 3749 és Arch. Ért. II. 164. o.), sirmiumi (l. Brunšmid és Kubitschek, Arch. ep. Mitt. IV. 120. o.) és burgenaei (l. CIL III. 13393=10659) bélyegeket megkaptuk felsorolás közben.

IV.

A cohorsok bélyegfajai:

Ama mintegy 15 alától, amelyeknek irodalmi vagy más emléke és nyoma maradt pannoniai tartózkodásról, gyűjteményünk nem közölhet téglabélyegeket. A Corpus tud egyről: A I B (III. 11327), **r:** Puszta-Almás (ugyanott a községházán), melyet nem láttam. Mommsén ala I. Batavorumnak olvassa, Cichorius AL B-t lát, és ala Britannicara egészíti ki (id. m. I. 1235. o. 4 s.—), amely az I. sz. végén Vindobonában, Traianus keleti háborújából visszatérve pedig Altaripa (=Tolna) közelében táborozott volna.

A katonai elbocsátó táblák, feliratok és más kútfők jelentése szerint kb. 45 cohors járta volt meg egyáltalán Pannoniát (l. Cichorius c. t, R. E. s. v.), amelyek közül az alábbiaktól találtak eddig biztos eredetű bélyeges téglákat:

Cohors I. Aelia sagittariorum.

1—5. sz.

1. sz. r: *Carnuntum*, csonka, apró téglán (9.5×9.3×3.5 cm), c: Mus. Deutsch-Altenburg. (1 pld.) **XXIII. T. I:** A RLIŐ (IV. 116. o. 52. ábra 12. sz.) coh. I. Venetumot ajánl.

2. sz. r: *Sriem*, összetöredezett, idetartozása nem kétségtelen, c: Mus. Zagreb. (1 pld.) **XXIII. T.**

3. sz. (5 pld.), c) kivételével épek:

a) r: *Győr*, Megyeház-u., gyermeksír, c: győri gimn. **XXIII. T.**, peremes téglatöredékén. V. ö. Arch. Ért. XXVII. 42. o.

b) és c): r: *Wien*, c: Mus. Vindob.; b) Inv. 157. I: Két másik wieni példányról ad hírt Kenner (Die arch. Funde aus r. Zeit, S. 67. Fig. 42. és 44.), a Neuer Markt Nr. 9. alatti sírokból.

d) r: *Bruck*, Neudorf és Parndorf közt; c: Mus. Kismarton. Inv. 8737.

e) r: *Gerulata (=Oroszvár)*, 196. sz. ház udvara; fedő téglán (46.8×37—32), c: Mus. Magyaróvár.

4. sz. (2 pld.), az ép **XXIII. T.**, r: *Oroszvár* (196. sz. ház udvara), c: ugyanott; a másik elől letört, r: *Körtvélyes*, c: ugyanott. V. ö. CIL III. 14360^a=4664=11371.

4b. sz. (11 pld.), r: *Wien*¹ (10 drb) és *Carnuntum*, c: Mus. Vindob. és Kunsthist. **XXIII. T.**

5. sz. (2 ép és 1 csonka pld.), r: *Wien*, mindhárom közepén kerek bemélyedés; az egyik c: *Wien*, Kunsthist. Mus. **XXIII. T.** (r: a civilváros, Stanislausg. Nr. 9, a felső Bohng. sarkán talált sír. Többek közt M. Anton. Tib. bélyeggel), 46.6×39—33.2 cm nagy téglán. I: Kenner (Jahrbuch f. Alt. III., Fig. 17 A. d., szöveg a 78^a old.-on); b) is ép, c: Mus. Vindob. Inv. 155., r: a Wildpretm. 2/4—Bauernm. 7.—Brandstätte épülettömb, sok más bélyeges téglával (pl. leg. XIII-tól: 12., 20., 25., 35., 36. sz.-kal, leg. XIV.-től 124. sz. e.-vel, leg. XV.-től 17. sz. a-val, leg. X-től 160. sz. b.-vel stb.). Azonos Kenner: „Röm. Funde in Wien in d. J. 1904—1905“ im. Fig. 308. b. bélyegével; c) elül az O-ig hiányos, c: ugyanott (Inv. 218), r: I. Stephansplatz, a Stockmeisenplatz felé, 2 m mélységben (1905, peremes téglatöredékén), több más bélyeges téglával együtt (L X G négyszögű keretben, tűkírásban még 2 a leg. X.-től), amelyek humussal keverten 80 cm. sz. és 5 m h. réteget képeztek... (Kenner adatai, id. m. 183. o., ábra u. ott, Fig. 335.) (A bécsi bélyegeihez l. CIL III. 4664 és 11360^e és 11373.)

Cohorsunk, amely Klosterneuburgban állomásozott (Pann. sup. és Noricum határán), ezenkívül még *Großschwechaton* és *Brigetioban* is hagyott hátra téglanyomokat (l. CIL előbbi helyeit), ami széleskörű építkezési tevékenységre mutat a duna menti castrumokban, esetleg csak közvetve, téglaszállítással.

¹ I. Stephansplatz, Salvatorg. 8 (2 pl.), Wipplingerstr. 31—35, egyik fali téglán (30.5×30×?).

Cohors I Alpinorum equitata.

6—10. sz.

6. sz. r: *Vetus Salina* (=D.-Adony, Pesttől d.-re), (1 csonka pld.), c: Ráckeve, Ludoics-féle gyűjt.; pacsokatról másolva, az eredetét nem láttam. **XXIII. T.**

7. sz. r: *Carnuntum* (1 csonka pld.), c: Mus. Altenburg. **XXIII. T.**, idetartozása csak valószínű.

8. sz. r: *Baden*, c: Baden, Fr. Jos. Mus. (1 pld.) **XXIII. T.**

9. sz. r: *Baden*, csonka, c: ugyanott. (1 pld.) **XXIII. T.**

10. sz. Megfejtését Nagy Lajos dr. volt szíves szóbelileg közölni: c(ohoris) A(lpinorum) (prima) o(fficina) p(rima). A *bpesti eskütéri castrum* példányait — ahol tömegesen fordult elő 1932-ben — is ugyanő lekötelező engedelmével veszem fel gyűjteményembe. Az eskütéri castrumon kívül korábban 2 más helyen jött elő:

a) r: *Dunapentele*, Öreghegy, ép példány. **XXIII. T.** Peremes téglán (48×31 cm), c: M. N. M. Inv. 75/1911 236.

b) r: *Aquincum*, ép példány ép peremes téglán (48×37—31 cm), c: Mus. Aquincum.

l: Talán szintén cohorsunk munkája ez a haidini bélyeg is: C I A, amelyet a Corpus (III. 11397 és 14100^s) közöl. (Most Grazban látható).

Cichorius (id. m. 238. o. 23. s.—) Lussonium (D.-Kömlöd) táborába helyezi a II. században cohorsunkat 2 felirat alapján.

Cohors III. Alpinorum equitata.

11. sz. r: *Adony*, (1 csonka pld.), c: M. N. M. Inv. 83/1893 b 2; 3.1 cm v. téglafüredékén. **XXIII. T.**

l: A Corpus említi még lelhelyként *Bánt*, *Bélllyét* (C. III. 3759), *Barátföldet* és *Asszonyfát* (Győr közelében, CIL III. 6665). Táborhelye csak a Not. Dign. idejében biztos: Siscia.

Buday a pannoniai csapatok közt említi a cohors II. Batavorum-ot is (id. m. 258. o.), amely 98-ban biztosan itt táborozik (katonai elbocsátó levél adata), de Traianus dáciai háborúi alkalmával Moesia inferiorba távozik. Talán ettől a csapattól kell származtatnunk eme szekszárdi bélyegeket: COH II (X) B, vízszintes síkon domborodó betűkkel javarészt, amelyekről Alföldi András szíves közlése révén tudok.

Cohors III. Batavorum equitata.

12—15. sz.

12. sz. r: *Adony*, (1 csonka pld.), c: Ráckeve, Ludaics-gyűjt. (Nemz. Múz. pacsolata után.) **XXIII. T.**

13. sz. r: *Adony* (1 csonka pld.), c: ugyanott. Pacsokatról. **XXIII. T.**

14. sz. r: *Adony*, c: ugyanott, (1 pld.) **XXIII. T.**, szintén pacskolatról.

15. sz. r: *Adony*, c: ugyanott, (1 pld.), **XXIII. T.**, pacskolat után. (V. ö. Társalkodó, 1847 p. 174, CIL III. 3760, 3752, 10671.)

A fentiek szerint *Vetus Salina* a táborhelye, a II. és III. században (utóbbi felében legalább) biztosan. (V. ö. Buday id. m. 258. o.)

Cohors II. Bono... Nori(corum).

16. sz. (3 pld.) (2 ép); r: *Emona* (Laibach, c: Mus. Laibach. Az egyik ép példány peremes téglán (49.5×43.7 cm). **XXIII. T.**

Cohors VII. Breucorum.

17—45. sz.

(17—22. sz. végükön csonkák.)

17. sz. r: *Pécs*, (1 csonka pld.), c: Mus. Pécs. **XXIII. T.**

18. sz. r: *Aquincum*, Szőlőkert-u. (csatornázás, 1928. VI. 1.). (1 csonka pld.), c: Mus. Aquincum. **XXIII. T.**

19. sz. r: *Ószőny*, (1 csonka pld.), c: M. N. M. Inv. 343 65/885, **XXIII. T.** peremes téglá töredékén. Alföldi András a *szekcsői* váracsból hasonló bélyeget mutatott nekem ép szöveggel!

20. sz. r: *Ószőny*, (1 csonka pld.), c: ugyanott, Inv. 236 65/885=523. **XXIII. T.**

21. sz. r: *Ószőny*, (1 csonka pld.), c: Kállay Ödön ószőnyi jegyző úrnál. Hasonló és csonka bélyegeket közölt velem Alföldi András *Szekcsőről*; 2 csonkább a castrumban, egy hasonló sírből került elő, III. Gordianus éremmel.

22. sz. (2 csonka pld.), az egyik c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 268^e, **XXIII. T.**, a másik 6 cm v. téglá töredékén, c: M. N. M.

(23—24. sz. alapelnevezéssel ép bélyegek.)

23. sz. r: *Mursa (=Eszék)*, (1 csonka pld.), c: Mus. Eszék. Hasonló kerettel találtak *Szekcsőn* is egy csonka bélyeget: H VII P, a castrumban, amelyet Alföldi András előzékenységéből láttam.

24. sz. r: *Dunapentele*, (1 ép pld.), c: M. N. M. Inv. 85/1960 60, peremes téglá töredékén, **XXIII. T.** Hasonló bélyeg *Szekcsőn*, a castrumban is előkerült, amint ezt Alföldi András szívességéből látott *szekcsői* bélyegek közt észlelem 40×26.5×5 cm nagy téglán.

(25—38. sz. Antoniniana jelzővel.)

25. sz. r: *Szekcső*, c: Mus. Pécs, (1 pld.) **XXIII. T.**
26. sz. r: ismeretlen, c: M. N. M. 1 pld.) **XXIV. T.**
27. sz. (7 pld.) c. és g. kivételével épek:
 a) és b): r: *Ószőny*, a) **XXIV. T.**, b) ép peremes téglán (52.5×32.5), c: Kállay Ödön ószőnyi jegyző úrnál; a) c: M. N. M.
 c) r: *Újbanovce*, csonka, c: Mus. Zagreb.
 d) és f): r: *Aquincum*, Hajógyár-sziget; d) csonka, c: Mus. Aquincum. Inv. 1929 10/5, f) c: M. N. M. Inv. 873/119, 133.
 e) és g): r: *Aquincum*, c: M. N. M. Inv. 9 13/882 80, 553; e) ép peremes téglán (54.2×41—38 cm), r: az óbudai Dunaágból.
28. sz. (6 pld.) (csak a b. és e. épek):
 a), c) és f): r: ismeretlen, a) **XXIV. T.** c)-vel c: ugyanott, f) c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 321.
 b) és e): r: *Ószőny*, b) peremes téglán (54×35), c: M. N. M. Inv. 259 65/885, e) c: Mus. Komárom.
 d) r: *Eszék*, c: Mus. Eszék. Elül a C letört.
29. sz. r: ismeretlen, c: M. N. M. (1 pld.), **XXIV. T.**, fali téglán (37×2.7 cm).
30. sz. (1 ép és 3 csonka pld.):
 a) r: *Ószőny*, peremes téglán (53.5×31.5), c: ugyanott, **XXIV. T.**
 b) és d): r: ismeretlen, c: ugyanott, b) nagy téglán (35.5×26.5×5.3).
 c) r: *Bpest eskütéri castrum*, elül a C, hátul az N-nek tört le egy darabja, r: a csontvázak között; 3 cm v. teguladarabon. Nagy Lajos dr. szívességéből közölhetem.
31. sz. r: ismeretlen, (1 csonka pld.), c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 268^d **XXIV. T.**
32. sz. (2 pld.):
 a) r: *Bpest*, Rombach-u. (30-as években), **XXIV. T.**, fali téglán (43×33×6 cm), világos betűkkel, c: M. N. M. Inv. 184/880. l: Arch. Ért. XIV. 8—10. f., 346. o. és CIL III. 10668.
 b) r: *Aquincum*, Flórián-téri hypocaustum; erősen csonka, c: Mus. Aquincum. Inv. 930 25/2.
33. sz. (4 ép pld.), r: *Rittium*=*Surduk*, a Duna jobbpartján, a Tisza torkolata alatt, c: Mus. Zagreb, **XXIV. T.**, a többi c: M. N. M. (egyik r: *Aquincum*, óbudai hajógyár-sziget, ?×6×4.8 cm nagy téglán, Inv. 534 873/119), mind a 4 fali téglán, egyik M. N. M.-beli épen (18×17.5×5.8 cm).
34. sz. r: ismeretlen, peremes téglá töredékén, c: M. N. M. (1 pld.) **XXIV. T.**
35. sz. (2 pld.), egyik ép, r: ismeretlen, c: M. N. M., nagy téglá töredékén, amelynek méretei: 36×27×?, az ábrának elejét adja; a csonka az ábra hátsó részében egészében látható, r: *Eszék*, c: Mus. Eszék. **XXIV. T.**
36. sz. r: ismeretlen, fali téglán (36×26×6.7), c: M. N. M. **XXIV. T.** A végén már a T betű is kivehető.
37. sz. r: *Aquincum*, fali téglán (26.5×21.5×5.3), c: Mus. Aquincum (1 pld.) **XXIV. T.**

38. sz. (6 pld.) (2 ép hosszában), valamennyi r: Ószőny, **XXIV. T.** (7 cm v. téglatöredéken) egy ép plédánnyal (36×25.5 cm nagy fali téglán) és 3 csonkával (egyik 36.8×28.2×5.8 cm nagy fali téglán), c: M. N. M. Inv. 517 65/885, 520 65/885, 523 65/885, 182 65/885, 286 65/885); 1 pld. c: Mus. Komárom.

Ezen Ant(oniniana) jelzős téglabélyegek biztosan Caracalla (211—217) vagy Elagabal (218—222) idejében készültek. (l: Diener: Arch. ep. Mitt. VII. 1883, S. 98). A Corpus (III. 3757) gyűjteményünk lelhelyein kívül még *Baracs-*, *Batina-* és *Belylyéről* is tud ilyen bélyeges téglákat. Alföldi András, amint szíves volt velem közölni, a *szekcsői* táborból (szekszárdi és mohácsi gyűjteményekben) és *Mohácsról*, a Csele patak völgyéből 3—3 példányt jegyzett fel.

(39—41. sz. Severiana jelzővel.)

39. sz. r: ismeretlen, c: Wien, Kunsthist. Mus. (1 pld.) **XXIV. T.**

40. sz. r: Óbuda, (*Aquincum*), Filatori gát. c: M. N. M. Inv. 6 13/882 79, (1 pld.) **XXIV. T.**

41. sz. r: *Aquincum*, óbudai Filatori gát; (2 ép pld.), egyforma peremes téglán (34×52.5 cm), c: ugyanott, Inv. 13/882 62 és 79. **XXIV. T.**

Mind a 3 típus biztosan Alex. Severus (222—235) idejéből való.

(42—44. sz. Gordiana jelzővel.)

42. sz. (6 ép és 3 csonka pld.) 3 r: ismeretlen. **XXIV. T.** c: Wien, Kunsthist. Mus., a másik 2 csonkán, c: M. N. M.

b), c), e), f) és g): r: Ószőny, valamennyi ép, egyforma peremes téglán (51.5×34 cm), c: Kállay Ödön ószőnyi jegyző úr birtokában. (l: Bormann, Arch. ep. Mitt. XIII. 1890. 119. o.)

d) r: *Magyaróvár*, csonka, c: Mus. Magyaróvár. Hasonló bélyegről számolhatok be a *szekcsői* leletek közül, amelyeket Alföldi András szíves előzékenységéből használhatok fel. Ez a szekcsői példány „síról került elő III. Gordianus érmével, peremes tetőcserépen (40×40)“.

43. sz. r: Ószőny, ép peremes téglán (49.5×35.3), c: Mus. Komárom. (1 pld.) **XXIV. T.**

44. sz. r: Ószőny, (2 ép pld.), egyik c: Mus. Komárom **XXIV. T.**, a másik c: M. N. M. Inv. 377 65/885; peremes tégladarabon.

A 42—44. sz. változatok tudvalevőleg III. Gordianus (238—244) idejében készültek.

Bélyeg Philippus Arabs (244—249) idejéből.

45. sz. r: *D.-Szekcső castruma*, (1 csonka pld.), c: Mus. Pécs. **XXIV. T.**

I: A Corpus (III. 10668) még Sirmiumot és Paksot is megemlíti a cohors VII. Br. bélyegei lelhelyei sorában. Eme számos lelhely kétségtelenül arra mutat, hogy tábora téglagyáraiból (talán Altinum a castruma, Mohács-szigetnél) más erődök téglaszükségletét is ellátta, különösen sürgős építkezés eseteiben, amint ezt pl. a cohors IV. Vindeliciorumnál látjuk Germ. sup.-ben (v. ö. Cichorius RE IV. 259. és 351. o.). Mivel a leletek túlnyomó részben Pann. inf.-ban jöttek felszínre, táborát mindenestre e részben kell keresnünk. A m.-óvári (42. sz. változat, III. Gordianus korából) lehet egyetlen superiorbeli kivétel, mivel kb. 215-től Ószőny is inferiorhoz tartozik. Utóbbi hely leleteit (19., 20., 21., 27., 28., 30., 38., 42., 44. sz. típusok) így talán bátran 215. után való korból származtathatjuk. A cohors dunapentelei bélyegeiről írt Mahler (Arch. Ért. XXX. 1910, 122. o.) és Hampel (Fundbericht aus Ungarn, Arch. ep. Mitt. II. 74. o.).

Cohors I. Cant(abrorum?)

46. sz. r: *Acumincum (=Szlankemen)*, (1 csonka pld.), c: Mus. Zagreb. **XXIV. T.**

46a. sz. I: Fröhlich Róbert (Arch. Ért. XII. 1892) Sirmiumból közli a következő bélyegalakokat: CVC és CVF, amelyeket ő Cohors V. Callaecorum Lucensiumnak (II. században táborhelye Crumerum=Nyergesújfalu, Pann. inf. és sup. határán, de a katonai elbocsátó táblák tanúsága szerint előbb is kezdettől fogva Pann.-ban táborozik) és cohors V. Flavianak olvas, és Kr. u. 80—90 évekből származtat.

Cohors Fratensium.

47—49. sz.

47. sz. r: *Sopron*, peremes téglán (?×32.5—39.5 cm), c: Mus. Sopron (1 pld.) **XXIV. T.** (V. ö. Arch. Ért. XI. 288. o.).

48. sz. r: *Sopron*, (1 csonka pld.), peremes téglafüggelékén, c: ugyanott. **XXIV. T.**

49. sz. r: *Sopron*, 5.2 cm v. tégladarabon, c: ugyanott. (1 pld.) **XXIV. T.**

(A soproni bélyegekhez I: CIL III. 4596 és 4697.)

Cohors II. Asturum.

50—53. sz.

50. sz. (2 ép pld.) **XXV. T.**, r: *Rittium (Surduk)*, c: Mus. Zagreb; a másiknak r: *Kiskőszeg* (Baranya vm.), c: Mus. Pécs.

51. sz. r: *Surduk*, c: Mus. Zagreb. (1 pld.) **XXV. T.**

52. sz. r: általában *Batina*, tömeges előfordulással; 9 példány c: M. N. M. (3 r: ismeretlen), valamennyi peremes téglán. (A 6 biztos batinai Inv. 7 134/883 1, 102 89/1885, 101 70/886 13, 105 70/886 13, 105 70/886 11, 107 70/886 9). **XXV. T.** ép peremes téglán (29×50 cm). l: CIL III. 10674 és Ritterling (Adalékok az alsópannoniai hadsereg katonai diplomáihoz, Arch. Értes. XL. 1923—1926, 85. o.).

Cohors II. Hast...

53. sz. r: *Batina*, c: ugyanott Inv. 92/1891 1. (1 pld.) **XXV. T.** l: CIL III. 10674. 2 pld. r: *Ószőny*, c: M. N. M. Inv. 228 50/885 és 288 65/885. — Ismeretlen csapat talán *hastiferorum*... lehetett a neve.

Cohors I. ∞ Hemesenorum.

54—55. sz.

54. sz. r: ismeretlen, c: M. N. M. (1 pld.) **XXV. T.**

55. sz. Tömeges előfordulásban; 15 pld., c: M. N. M. **XXV. T.**, r: valószínűleg: *Dunapentele*, mivel Mahler (Arch. Ért. XXX. 1910, 122. o.) „több százon“ talált ott ilyen bélyeget. Ez természetes is, ha meggondoljuk, hogy Intercisán ez a cohors állandó helyőrség a II. és III. században.

Cohors ∞ Maurorum.

56—59. sz.

56. sz. r: ismeretlen, c: ugyanott (1 pld.) **XXV. T.** Peremes tégladarabján.

57. sz. r: *Batta*, c: ugyanott. Inv. 183 226/873 2. (1 pld.) **XXV. T.**

58. sz. r: *Batta*, c: ugyanott. Inv. 187 226/873 3. (1 pld.) **XXV. T.**

59. sz. r: *Fehér vm.*, valószínűleg szintén *Batta*, c: Mus. Székesfehérvár. (1 pld.) **XXV. T.**

l: A Corpus is (III. 10673) csak Battáról tud, mint téglalelhelyéről, itt lehetett e szerint a castellumban a tábora. (Pesttől délre.)

Cohors ∞ Nova Surorum sagittariorum.

60—61. sz.

60. sz. r: *Aquincum*, Vihar-u.; (1931), c: Mus. Aquincum. (1 pld.) XXV. T. 2.5 cm v. téglatöredéken. Egy *szentendrei* példányról (a castrum területéről) Nagy Lajos volt szíves értesíteni.

61. sz. r: *Aquincum*, Szőlőkert-u. (csatornázás), c: ugyanott. Inv. 1928 6/3 (1 pld.) XXV. T. 3.1 cm v. teguladarabon. 2 *szentendrei* példányról: COH ∞ NS AN SS bélyeggel szintén Nagy Lajostól szereztem tudomást. Mindkét típust Nagy Lajos dr. fejtette meg. Az ő szíves engedélyével van módomban felvenni gyűjtésembe. Bélyegeinket egyébként külön fogja ismertetni (*Ulcisia Castra* c. Frankfurtban megjelenendő cikkében) a fenti kutató, amelyben a harmadik: CNSSS típus is bemutatásra kerül.

A Nova jelző árulja el, hogy bélyegeink későbbben alakított csapattesttől származnak, amely *Ulcisia Castra*-ban (Szentendre) állomásozott.

Cohors I. Thracum civium Romanorum Germanica equitata.

62—71. sz.

62. sz. r: *Újbanovce*, (1 csonka pld.), c: Mus. Zagreb. XXV. T.

63. sz. r: *Újbanovce*, (1 csonka pld.), c: ugyanott. XXV. T.

64. sz. r: általában *Újbanovce* (1 kivételével a 11 pld. közül — XXV. T. — r: ismeretlen, 27×41 cm nagy téglán, c: M. N. M.); 5 drb. ép, ebből 3 ép falit téglán (20×20.5; 40.5×27×6.2; 39.5×26.5 cm), c: Mus. Zagreb.

65. sz. r: *Újbanovce*, (6 csonka pld.), c: ugyanott. XXV. T.

66. sz. r: általában *Újbanovce*, (7 pld.), (mind csonka), c: ugyanott, 1 kivételével (c: M. N. M., r: ismeretlen). Az ábra 2 darabból összetéve. XXV. T.

67. sz. r: *Újbanovce* (7 csonka pld.), c: Mus. Zagreb. Az ábra 3 darabból összetéve. XXV. T.

68. sz. r: *Újbanovce*, (3 csonka pld.), c: ugyanott. XXV. T.

69. sz. r: ismeretlen, primitív kivétel; c: M. N. M. (1 pld.) XXV. T.

70. sz. r: *Újbanovce*, (7 csonka pld.), c: Mus. Zagreb. XXV. T.

71. sz. r: *Újbanovce*, (21 csonka pld.), c: ugyanott. XXV. T.

l: A Corpus (III. 10672) *Pusztabaracsot* (Annamatia) is lelhelynek ismeri (Dunapentele közelében), de a cohors táborhelyét már Fröhlich *Újbanovce* 500×600 m méretű castrumába helyezi. (Arch. Ért. XII. 1892. 42. o.)

Cohors I. Ulpia Pannoniorum.

72—73. sz.

72. sz. (4 ép pld.), 1 kivételével (c: Wien, Kunsthist. Mus.) c: M. N. M., r: ismeretlen. **XXV. T.**, egynek r: *Aquincum* (Inv. 701 873/119), peremes téglá töredékén. Egy példány (r: a *Hunka-dombi burgus*, Szentendrétől é.-ra, 3 km-re) c: Buza János íg.

73. sz. (7 pld.) (2 csonka), c: M. N. M., fali téglán (egyik mérete: 45×26×6 cm). Egyiknek r: *Aquincum*, a többi r: ismeretlen. **XXV. T.** (V. ö. CIL III. 3756 és Arch. III. 1870—71, 164. o.)

Cohors-bélyegek csapatnév nélkül.

74—77. sz.

74. sz. r: ismeretlen, c: M. N. M. (1 pld.) **XXV. T.**, fali téglán (40×31 cm). V. ö. CIL III. 3758, ahol egy CHOR bélyeg r: *Óbuda*.

75. sz. r: *Bpest, Eskü-tér*, castrum (1932), csontvázak alatt. 6.5 cm v. téglatöredéken. (1 csonka pld.) **XXV. T.**

76. sz. (2 pld.), igen elmosódott betűkkel; c: Wien, Kunsthist. Mus. **XXV. T.** r: *Wien*, Hoher Markt Nr. 3, sorsz. 270^e, a másik c: Mus. Komárom (r: *Ószőny*), peremes téglá töredékén. A bécsi azonos Kenner (Die arch. Funde aus röm. Zeit) 27. o. 40. sz. bélyeggel.

77. sz. r: *Bpest, eskütéri* castrum, csontvázak alatt (1932); 7.5 cm v. tégladarabon. A 75. sz. változattal együtt Nagy Lajos előzékenysége révén közölhetem. **XXV. T.**

l: A Corpus Óbudán kívül (l. III. 3758) még Tétényt is lelhelynek adja (III. 10669).

V.

Az I. Valentinianus (364—375)-kori tisztí bélyegek fajai:

A) Ursicinus magister.

1—4. sz.

1. sz. r: *Carnuntum*, a tábor; (1 csonka pld.), c: Mus. Altenburg. **XXV. T.** l: RLIÓ (II. 50. o. VII. t. 14. sz.), ahol még „3 drb.” szerepel. Alacsony, elmosódott betűk.

2. sz. r: *Wien*, fali téglá töredékén, c: Mus. Vindob. (1 pld.) **XXV. T.**

3. sz. (7 csonka pld.), az előbbihez hasonló, de hosszabb:

a), b), c), d), f), g): r: *Wien*, az ábrát a) és b) teszik össze; **XXV. T.** a) és

d) **c**: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 290^a és ^{p?}, **l**: Kenner: Die arch. Funde aus röm. Zeit, S. 27, Fig. 46, a többi **c**: Mus. Vindob. Inv. 146, 151, 159, ? — **r**: I. Rotg. 11—Bauernm. 20/24, I. Pariserg. . . . , ?, ?.

e) **r**: *Carnuntum*, a tábor VII. sz. épülete. **l**: RLIÖ II. 51. o. VIII. t. 23. sz.; **c**: Mus. Altenburg.

4. sz. (11 pld.), az előző kettőnél hosszabb:

a), e) és i): **r**: *Wien*, Wildpretm. 5—Tuchlauben 18 (1899); **l**: Kenner (Bericht über röm. Funde in Wien, Fig. 4. 1034. sz. bélyeg). **c**: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 1033, 1033A, 1034; a) **XXV. T.**

j) **r**: *Wien*, Rudolfsplatz 2/4 (1897); csonka, **c**: ugyanott. Inv. 962.

h) és k): **r**: *Wien*, I. Dreifaltigkeitshof (1911, Inv. 147), illetőleg I. Kramerg. 12 (1913, Inv. 148); **c**: Mus. Vindob.

b) és d): **r**: *Carnuntum*, a tábor (v. ö. Arch. ep. Mitt. I. 143. o. és CIL III. 4668); b) ép, peremes téglá töredékén, azonos a RLIÖ III. 114. o. XII. t. 19. sz. bélyegével; **c**: Mus. Altenburg.

c), f) és g): **r**: *Győr* (**l**: Börzsönyi: Római régis. Győr belváros területéről, Arch. Ért. XXVII. 1907, 42. o.), peremes téglán, **c**: győri gimn.; a téglák méretei: 51.8×?—50.3×?—51.2×42.8—36.5 cm; f) ép bélyeg, egy Széchenyi-téri sírból.

A 3 utolsó változat valamelyikéhez tartozik 2 oberleiserbergi bélyeg (**l**: Mitscha—Märheim und Nischer—Falkenhof: Der Oberleiserberg, Abb. 2. és 3.) és egy szekcsői bélyeg (a Szekcsővel szemben levő ellenerődből), amelyet Alföldi András előzenységéből kaphattam meg másolatban.

A névhasznosság miatt ide iktatjuk be az Ursicini cent... bélyegeket [5—6. sz.], ahol azonban az Ursicinus cent... nem igen lehet azonos a hasonló magisterrel. (V. ö. leg. X.-nél 170—172. sz.-kat.)

5. sz. **r**: *Wien*, I. Wildpretm. 2/4—Bauernm. 7 (1904); (1 csonka pld.) **c**: Mus. Vindob. Inv. 141. **XXVI. T.** (!)

6. sz. **r**: *Wien*, (1 csonka pld.), igen elmosódott betűkkel, **c**: ugyanott. **XXV. T.**

B) Jovinus.

7—15. sz.

7. sz. **r**: *csillaghegyi* burgus; (1 csonka pld.), **c**: Mus. Aquincum, Inv. 1932 1/29; 2.9 cm v. tégladarabon. **XXV. T.**

8. sz. *Dunapentele*, (1 csonka pld.), töredezett peremes téglán, **c**: M. N. M. Inv. 73/1908 38. **XXVI. T.**

9. sz. **r**: a *csillaghegyi* burgus; (1 pld.); 2.3 cm v. téglatöredéken. **c**: Mus. Aquincum, Inv. 932 1/27 **XXVI. T.**

10. sz. (4 ép pld.) **c**: M. N. M., egyforma peremes téglán (53×36 cm):

a) **r**: *Óbuda*, Filatori gát; **XXVI. T.** Inv. 24 13/882 76.

b) és d): **r**: *Dunapentele*, Inv. 46/1907 3, 73/1908 38.

11. sz. (2 ép és 3 csonka pld.) 3 **r**: ismeretlen, **c**: M. N. M. **XXVI. T.** b) és c):

r: *csillaghegyi* burgus, **c:** Mus. Aquincum, Inv. 932 1/21 és 26; csonkák, 2.7, illetőleg 2.2 cm v. téglatöredéken.

12. sz. (4 ép és 1 csonka pld.), **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M., peremes téglán (53×35 cm). **XXVI. T.**

13. sz. (5 pld.), mind peremes téglán, b) kivételével **c:** ugyanott:

a) **r:** *Aquincum*, **XXVI. T.** Inv. 13/882 77. Téglaméreték: 34×53 cm.

b) **r:** *Aquincum*, Óbuda, Határ-u. (1910); **c:** Mus. Aquincum.

c) **r:** *Dunapentele*, Inv. 73/1908 38; téglaméreték: 35×53.5 cm.

14. sz. (13 pld.), b) kivételével **c:** M. N. M. (7 **r:** ismeretlen); valamennyi peremes téglán (52×41; 35×53; 36×55; 33.5×53.5; 36.5×53, 36×48):

b) **r:** *Fehér vm.*, **c:** Mus. Székesfehérvár; téglaméreték: 52×41 cm.

c), d), e), f) és g): **r:** *Dunapentele*, **c:** M. N. M. Inv. 73/1908 38; 75/1911 260. **XXVI. T.**

15. sz. (1 ép és 1 csonka pld.); az ép fedéltéglán (34.5×53), **r:** Óbuda, szeszyár, **c:** M. N. M. Inv. 19/870 10, **XXVI. T.** A csonka: **r:** *Aquincum*, 4.1 cm v. téglatöredéken, **c:** Mus. Aquincum. A bélyeg végén a cento... rang azt mutatja talán, hogy az 5. és 6. sz. típusok Ursicinusával egyforma rangban szolgált Jovinus.

C) Of(ficinae) Arn(..) Maxenti...

16—21. sz.

16. sz. **r:** *Carnuntum*; (1 csonka pld.), 6 cm v. téglatöredéken, **c:** Mus. Altenburg. **XXVI. T.**

17. sz. (1 ép és 1 csonka pld.), elmosódott betűkkel. **r:** *Lugio (=D.-Szekcső) castruma*; az ábra a 2 drb. világosabb részeiből áll. **XXVI. T.** Az ép **c:** M. N. M. Inv. 95/1908, a csonka **c:** Mus. Pécs; az ép 6.4 cm v. téglatöredéken. Ugyancsak Szekescsőről hasonló bélyeget őriz a mohácsi múzeum (ugyanolyan teguladarabon), amelyről Alföldi András jóvoltából rendelkezem másolattal.

18. sz. **r:** *Carnuntum*, a tábor VII. sz. épülete (=RLIÓ II. 51. o. 24. sz.); 3.8 cm v. tegulatöredéken, **c:** Mus. Altenburg. **XXVI. T.**

19. sz. **r:** talán a zádor-imsósi dunafenék; **c:** M. N. M. (1 pld.) **XXVI. T.**, nagy téglán (45×32 cm). V. ö. CIL III. 10685. (V. ö. Arch. ep. Mitt. II. 76. o. hasonló bélyegét.)

20. sz. (1 ép és 1 csonka pld.), az ép **XXVI. T.**, **r:** ismeretlen, fali téglán (32.3×15×7.3), **c:** Wien, Kunsthist. Mus.; a csonka **c:** Mus. Vindob. Inv. 152, **r:** *Wien*, I. Am Hof 14.

21. sz. (1 ép és 2 csonka pld.), **XXVI. T.**

a) **r:** *Wien*, IX. Währingerstr. és Boltzmannsg. közt; **c:** Mus. Vindob. Inv. 265, az ábra első felét adja.

b) **r:** *D.-Szekcső*, hasonlóan csonkult, **c:** Mus. Pécs.

c) **r:** valószínűleg *Dunakeszi*, castrum, a révház mellett; 31×45 cm nagy tegulán, **c:** M. N. M. (I: Hampel: Arch. ep. Mitt. II. 73. o.)

D) Vincenti(...)

22—27. sz.

22. sz. (2 csonka pld.), c: ugyanott; **XXVI. T.** r: Ószőny, a castrum, Inv. 33/1929 l.

23. sz. (5 pld.)

a), b) és d): r: Ószőny, peremes téglán, c: Kállay Ödön jegyző úr birtokában; a) és b) **XXVI. T.**

c) r: *Sirmium (Mitrovica)*, fali téglán (30×32), c: Mus. Zagreb.

24. sz. (1 kettős és 1 egyszéri nyomású pld.), r: talán *Transaquincum*; fali téglán (25.8×36×6.7; 26.5×37.5×5.7 cm), c: M. N. M. **XXVI. T.**

l: A VINCENTIA bélyegeket Mommsen még helynévre magyarázza (CIL III. 3773), Transaquincum vidékén, a Not. dign. „tribunus cohortis Vincentiae“ adatából, míg aztán Alföldi András (Der Untergang der Römerherrschaft in Pann., I. 84. o.) a Vincentii tisztnevet meglátja bennük, és ezáltal elfoglalhatják helyüket I. Valentinianus kora más tisztneves bélyegei sorában.

24b. sz. r: Ószőny, pacskolatról másolva; c: győri Kálóczy-gyűjt. **XXVI. T.**

25. sz. (3 csonka pld.), peremes tégladarabokon:

a) r: Ószőny, c: M. N. M. Inv. 65/885 367; b) c: ugyanott, r: ismeretlen; c) r: *Esztergom*, c: Mus. Esztergom. Az ábra elejét c) adja. **XXVI. T.**

26. sz. r: Ószőny, peremes téglán (53.5×34), c: Kállay Ödön jegyző úrnál, Ószőny. (1 pld.) **XXVI. T.**

27. sz. (4 csonka pld.), d) kivételével (r: és c: *Esztergom*), c: M. N. M., r: Ószőny, a castrum (Inv. 286 és 401 65/885, 33/1929 45). l: Finály Gábor (Arch. Ért. XXVII, 1907, 190. o.) Pilismarótról közöl hasonló végű bélyegeket, amelyeket C. Octavi cohors Herculemiumnak olvas a Not. Dign. p. 95 (Auxilia Herculemia ad Herculem) alapján, ami a 26. sz. változatunk ellentanúsága folytán téves, és szintén C ORT A VICEN olvasásnak ad helyet.

E) Appianus.

28. sz. r: *Siscia (=Sziszek)*, (6 ép pld.) c: Mus. Zagreb. **XXVI. T.** (l: CIL III. 4672.).

F) ... d]ux Sol... trib(unus).

29. sz. (3 csonka pld.); a) r: *Basaharc* (Esztergom vm.), c: M. N. M. Inv. 12/1891 1, **XXVI. T.** b) r: *Esztergom*, c: Mus. Esztergom; c) r: a pilismaróthi Dunapart, Szobbal szemben, „a régi római hídfőnél“, c: M. N. M. Inv. 62/880 2. (l: CIL III. 10684.)



G) Caris... tribunus.

30—32. sz.

30. sz. (6 pld.), (2 csonka): a) r: ismeretlen, c: M. N. M., imbrexen, **XXVI. T.** b) r: Ószőny, imbrexen, csonka, c: M. N. M. Inv. 33/1929 56; c) r: *Esztergom*, csonka, c: M. N. M. Inv. 83/1893 b/9; d) r: *Hosszúrét*, Verőcével szemben, c: M. N. M.; e) r: *Esztergom*, a szentgyörgymezei burgus (egymás mellett kettős-nyomással), c: Mus. Esztergom; f) r: Esztergom, c: Mus. Esztergom. l: CIL III. 3766.

31. sz. (9 pld.) (egy ép), az ábrát 3 példány élesebb részei teszik össze; **XXVI. T.** a) r: *Esztergom* (6 mással, c: Mus. Esztergom); b) r: *Magyaróvár* (?), c: Mus. Magyaróvár; d) r: Ószőny, c: M. N. M. Inv. 362 65/885.

32. sz. Tömeges előfordulás, **XXVI. T.**, r: (6 más példánnyal) *Esztergom*, c: Mus. Esztergom; b) és c): r: Ószőny, c: M. N. M. Inv. 65/885 366 és 383; d) r: *Hosszúrét*, Verőcével szemben, c: ugyanott; e) r: Szob, torony, c: ugyanott. (c: Wien, Kunsthist. Mus. is 2 pld., r: ismeretlen.)

l: A Caris... trb bélyegeihez l. CIL III. 10680=3766 (Dunakeszi és Dunabogdány is r: közt) és Arch. ep. Mitt. XIII. 1890. 119. o.

H) Lupicinus tribunus.

33—36. sz.

33. sz. Tömeges előfordulás, 7 drb.-nál r: ismeretlen, (c: M. N. M.): a), e) és p): r: Ószőny, c: Mus. Magyaróvár, a) **XXVI. T.**, b) r: *Esztergom* (3 más példánnyal), c: Mus. Esztergom; c) és j) r: a *tokodi castrum*, c: Mus. Esztergom; d) r: Ószőny (2 más példánnyal), c: Mus. Komárom; m) r: *Hosszúrét*, c: M. N. M.; 11 drb. r: Ószőny, c: M. N. M. Inv. 65/885 325, 374, 381, 386, 470 és 491, 33/1929 29, 51 és 52; o) r: Ószőny, c: Univ. Budapest.

34. sz. Tömeges előfordulás (3-nál r: ismeretlen, 2 c: M. N. M., 1 c: Wien, Kunsthist. Mus.; a) **XXVII. T.**, r: Ószőny (7 más példánnyal), c: M. N. M. Inv. 65/885 236, a többi: 65/885 368, 371, 378, 388 és 379; 33/1929 48; b) r: Ószőny (6 más példánnyal), c: Mus. Komárom; c) r: *Esztergom* (egy másikkal), c: Mus. Esztergom; d) r: *Marót*, c: M. N. M.; e) r: *Esztergom*, c: ugyanott, Inv. 83/1893 b/7.

35. sz. Tömeges előfordulás (1—1 r: ismeretlen, c: Wien, Kunsthist. Mus. és M. N. M.); a), b) és m) r: Ószőny, c: Mus. Komárom, az ábrát együtt adják; **XXVII. T.**, c) r: Ószőny (3 más példánnyal), c: M. N. M. Inv. 369, 363, 357, 379 65/885; d) r: *Esztergom* (egy másikkal), c: Mus. Esztergom.

36. sz. (5 csonka pld.), a) **XXVII. T.**, az ábra közepét adja, c: Wien, Kunsthist. Mus. b) és d): r: Ószőny, c: Mus. Komárom; c) és e): r: Ószőny, c: M. N. M. Inv. 65/885 373 és 376; az ábrának a végét e), elejét b) szolgáltatja.

l: Lupicinus-bélyegek lehelhelyei még *Dunakeszi* (CIL III. 10681, Arch. ep. Mitt. II. 73. o.), *Leányvár*, *Balhavár* (Vác közelében), *D.-Bogdány* (CIL III. 3767, 10681) és *Horány*.

I) *Officinae* Arn(. .) Bono mag(istro).

37—38. sz.

37. sz. (1 csonka pld.) 6.3 cm v. teguladarabon, **r**: ismeretlen, **c**: M. N. M. **XXVII. T.** Viszont Alföldi András szívessége révén láthattam *Szekcsőről* (szemben levő castrumból) egy teljesen hasonló bélyegnek a másolatát. (A helybeli Halászgűjteményben látható.)

38. sz. (8 pld.), (3 ép): a) elejétől eltekintve **XXVII. T.**, **r**: *Wien*, a táboron kívül, Am Hof, 7. sz. ház (l: Kenner: *Die arch. Funde aus röm. Zeit*, S. 67, Fig. 48), **c**: *Wien*, *Kunsthist. Mus.*; e) a végén leírt, **r**: *Wien*, **c**: *Mus. Vindob.* (l: id. h. Fig. 47.); b) és f): **r**: *Wien*, *Wildpretm.* 5=Tuchlauben 18, egyforma tegulán (46.5×32×7 cm), **c**: *Wien*, *Kunsthist. Mus. Inv.* 1036, 1035. A 4. sz. változat egyik példányával került elő. [f) azonos Kenner: *Bericht über röm. Funde*, Fig. 4. 1035. sz.-mal.]; g) és d) **r**: *Wien*, **c**: ugyanott. *Inv.* 290^{d e}; h) **r**: *Wien*, I. *Wildpretm.* 2/4=Bauernm. 7, **c**: *Mus. Vindob. Inv.* 150; c) **r**: *Carnuntum*, **c**: *Mus. Altenburg.* (l: *RLIÓ II.* 51. o. 12. sz. és III. 114. o. 20. sz., C III. 11376=4669, *Arch. ep. Mitt.* II. 73. o., amely helyek még *Dunakeszit* és *Klosterneuburgot* is felhozzák lelhelynek.)

J) *Terentius dux*(és *Terentianus trib.*)

39—47. sz.

39. sz. **r**: *Ószöny*, (1 csonka pld.), **c**: M. N. M. *Inv.* 65/885 355. **XXVII. T.**

40. sz. **r**: *Ószöny*, (2 csonka pld.), **c**: ugyanott. *Inv.* 278 65/885, 33/1929 46. **XXVII. T.**

41. sz. (6 csonka pld.): a), d), e) és f): **r**: *Ószöny*, a) és d) **c**: M. N. M. *Inv.* 279 65/885, 283 65/885; e) és f): **c**: *Mus. Komárom*; b) **r**: *Esztergom*, **c**: *Mus. Esztergom*; c) **c**: *Wien*, *Kunsthist. Mus.*, az ábrát a), b) és c) **XXVII. T.**

42. sz. (1 ép és 1 csonka pld.); az ép **XXVII. T.**, **r**: *Ószöny*, **c**: *Mus. Komárom*, a csonka **c**: *Wien*, *Kunsthist. Mus.*

43. sz. (3 ép és 2 csonka pld.); a) és b) **XXVII. T.**, a) az ábra végét adja, különben ép, **r**: *Ószöny*, **c**: *Mus. Komárom*, peremes téglá töredékén; c) csonka, **r**: ugyanott; **c**: ugyanott; b) az ábra elejét szolgáltatja, **r**: *Szobbal* szemben a 3-ik torony, **c**: *Univ. Budapest*; d) ép, **r**: *Basaharc*, **c**: M. N. M.; f) ép, **r**: *Ószöny*, **c**: M. N. M. *Inv.* 283 65/885.

44. sz. **r**: *Esztergom*, (1 pld.), peremes téglán (48.5×33), **c**: *Mus. Esztergom*. **XXVII. T.**

45. sz. (2 pld.), **XXVII. T.**, **r**: *Aquincum*, ép peremes téglán (66.6×50—41.3), **c**: *Mus. Aquincum*; a másik fali téglán (35×46), **r**: ismeretlen, **c**: M. N. M.

46. sz. (1 pld.), fali téglán (36×45), **r**: ismeretlen, **c**: ugyanott, **XXVII. T.** Mély alapon erősen kidomborodó betűk.

47. sz. (3 csonka pld.) együtt adják az ábrát, **XXVIII. T.** a) az eleje van meg, **r:** *Baden (Aquae)*, **c:** Baden Fr. Jos. Mus., a másik 2 **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M.

l: A Corpus (CIL III. 3762, 10677 és 10683) tud még Pusztta-Középről (Fehér vm.) Paksról, Dunapenteléről, hasonló leleteket, Finály Gábor pedig (Pilismaróti téglabélyegek, Arch. Ért. XXVII. 1907, 190. o.) Maróthról.

K) Frigeridus dux.

48—58. sz.

48. sz. **r:** a *csillaghegyi* burgus; (1 csonka pld.), **c:** Mus. Aquincum. Inv. 932 1/4 1, 2.7 cm v. téglatöredéken. **XXVII. T.**

49. sz. **r:** *Kisoroszi*, „Ruzovjik vára helyén“; (1 csonka pld.), **c:** M. N. M. Inv. 36/1886, imbrexdarabon. **XXVII. T.**

50. sz. **r:** *Verőce*, (1 csonka pld.), **c:** ugyanott. **XXVII. T.**

51. sz. (4 csonka pld.), **r:** a *csillaghegyi* burgus, **c:** Mus. Aquincum. Inv. 932 1/43, 45, 76 és 85. **XXVII. T.**

52. sz. (1 csonka pld.), **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M. **XXVII. T.**

53. sz. (1 pld.), **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M. **XXVIII. T.** (!)

54. sz. (1 ép és 1 csonka pld.), az ép **r:** *Aquincum*, Óbuda, III. Kenyeres-u. 32. **c:** Mus. Aquincum, Inv. 1929 2/3, „késő római téglasírból“; peremes téglán (54×42—35); a csonka: FRICER az ábra elejét adja, **r:** ismeretlen, **c:** M. N. M. **XXVIII. T.**

55. sz. (2 ép és 5 csonka pld.), a) és b) **XXVIII. T.**, 6 drb. **c:** ugyanott; b), c) és d): **r:** *Dunapentele* (**l:** Mahler: Dunapentelei ásatások az 1907. évben, Arch. Ért. XXVII. 1907, 434. o. és CIL III. 3761=10679), b.-nél az Öreghegy közlebről **c:** M. N. M. Inv. 75/1911, 176, 246/374 595 és 596). A többi **r:** ismeretlen, valószínűleg szintén Intercisa. Egy csonka pld. **c:** Buza János íg.-nál, **r:** a *Hunkadombi burgus*, Szentendrétől északra 3 km-re.

56. sz. 1 ép (**r:** ismeretlen) és 8 csonka pld.; 2 pld. peremes téglátöredékén; az ép **XXVIII. T.**, a végét b) pótolja; b) **r:** (6 más pld.-al) a *csillaghegyi* burgus, **c:** Mus. Aquincum. Inv. 932 1/44, 50, 52, 53, 61, 65 és 86; 2 drb. **c:** M. N. M.

57. sz. 3 ép (**r:** ismeretlen, **c:** M. N. M.) és 5 csonka pld.; a) az ábra elején, **r:** (4 más pld.-al) a *csillaghegyi* burgus, **c:** Mus. Aquincum Inv. Inv. 932 1/18, 38, 40 és 67, ?; az egyik ép teljes peremes téglán (37×48), **r:** talán *Aquincum*, **XXVIII. T.**

58. sz. (3 ép és 7 csonka pld.) a) és f): **r:** *Aquincum*, Óbuda, Filatori gát; épek, **c:** M. N. M., 54.5×36 cm méretű peremes téglán, Inv. 13/882 51 és 52, a) **XXVIII. T.**, b) **r:** (4 mással) a *csillaghegyi* burgus, **c:** Mus. Aquincum, Inv. 932 1/32, 55, 66, 67 és 68; c) **r:** Óbuda, Hajógyár, peremes tégladarabján, **c:** M. N. M.; d) **r:** Szob közele, örtorony, **c:** ugyanott; e) **r:** Óbuda (ép), peremes téglán (?×41.5—36.5), **c:** ugyanott.

l: A Corpus (III. 3761=10676) baracsi, dunakeszii és maróti példányait gyűjteményünk ismeretlen lelhelyű darabjai közt kell keresnünk, úgyszintén azt az újpesztit is, amelyről Diener tesz említést: FRIGERIDVS VP DVX (Arch. ep. Mitt. VII. 1883, 105. o.).

Eme Frigeridus-féle bélyegeket Alföldi András pontosan datálta a 374—375 évekre, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pann. c. m.-ban*, I., 82—86. old.

A Frigeridus dux-bélyegekkal az AP VALENTINI és AP LVPPI ANI ORD bélyegek a legszorosabb alaki és ideji viszonyban állanak (l. id. h. 83—84. o.).

L) Ap(…) Valentini.

59—66. sz.

59. sz. r: a *csillaghegyi* burgus, (1 csonka pld.), c: Mus. Aquincum, Inv. 932 1/202. **XXVII. T.**

60. sz. (2 csonka pld.), az egyik r: talán a *horányi rév*, l: Römer. Arch. Közl. XI. 44., c: M. N. M., **XXVIII. T.**, a másik r: a *csillaghegyi* burgus, c: Mus. Aquincum, Inv. 932 1/140.

61. sz. (7 csonka pld.), a) és b) **XXVIII. T.**, a) r: ismeretlen, c: M. N. M., b) r: a *csillaghegyi* burgus (2 más példánnyal), egyik imbrex töredékén, c: Mus. Aquincum, Inv. 932 1/31, 101 és 102; c) r: *Gombos*, a barbaricumban, Hatvan közepében, c: M. N. M. Inv. 560 237/875 3; d) r: *Óbuda*, Szőlőkert-u. (csatornázás), 3,4 cm v. teguladarabon, c: Mus. Aquincum, Inv. 1928 6/5; e) r: *Aquincum*, *Óbuda*, Raktár-u. 42. sz. háztól nyugatra levő üres telek (l: Nagy Lajos: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-u.-ban, 45. o. 26. kép, nr. 11); 3 cm v. téglatöredéken, c: Mus. Aquincum, Inv. 1930 27/12.

62. sz. (1 ép és 3 csonka pld.): a) az ábra elején, c: M. N. M. Inv. 13/882 53, **XXVIII. T.**, b) egészen csonka, c: M. N. M. Inv. 16/882 58, d) ép, vége az ábrán, c: M. N. M. Inv. 13/882 60, mindhárom r: *Aquincum*, Filatori gát (b. a 47. sz. sírból); c) r: a *csillaghegyi* burgus, c: Mus. Aquincum Inv. 932 1/105.

63. sz. Valentini A (fordított irányú írásban); (2 ép pld.), r: *Aquincum*, c: M. N. M. Inv. 151/876 117 és 704, **XXVIII. T. l:** a Corpus (III. 10693) és az Arch. Ért. I. 1868, 268. o. még Pátyot is lelhelyként ismerik.

64. sz. Tömeges előfordulás, r: a *csillaghegyi* burgusban, c: Mus. Aquincum, Inv. 932 1/22, 41, 69, 125, 132, 135, 138, 139, 167, 171, 173, 175, 176, 180, 187, 190, 194, 204; mind csonka. **XXVIII. T.**

65. sz. Tömeges előfordulás, r: a *csillaghegyi* burgusban, c: Mus. Aquincum, Inv. 932 1/96, 98, 100, 109, 113, 115, 141, 151, 181, 192, 196, 223, 224, 230, valamennyi csonka. **XXVIII. T.**

66. sz. Tömeges előfordulás, 5 kivételével csonkán, 5 kivételével r: a *csillaghegyi* burgus, c: Mus. Aquincum, Inv. 932 1/48, 88, 90, 93, 108, 112, 114, 116, 117, 119, 120, 121, 124, 126, 127, 136, 143, 145, 147, 152, 155, 166, 172, 177, 178, 183, 185, 191, 193, 199, 207, 209, 210, 212, 216, 217, 218, 219, 227, 228, 229, 232, utolsó **XXVIII. T.**, b), d) és e) r: ismeretlen, c: M. N. M. (első 2 ép); c) r: *Aquincum*, csonka, c: Mus. Aquincum; f) r: *Aquincum*, Leipziger cukorgyár, késő római téglasír, peremes téglán (56.6×44.3—40.5) ép bélyeg, c: ugyanott, Inv. 927 23/3. l: Nagy Lajos dr. id. m. 62. o.

M) Ap(..) Luppi... ord(..)

67—74. sz.

67. sz. r: a *csillaghegyi* burgus, c: Mus. Aquincum, Inv. 932 1/14 ? (1 csonka pld.) **XXVIII. T.**

68. sz. r: a *csillaghegyi* burgus, c: Mus. Aquincum, Inv. 932 1/32, (1 csonka pld.), 3 cm v. téglatöredéken. **XXVIII. T.**

69. sz. r: ismeretlen, c: M. N. M. (1 pld.) **XXVIII. T.**

70. sz. (2 ép és 1 csonka pld.), az egyik ép **XXVIII. T.**, fali téglán (41.2×27×6), r: ismeretlen; a csonkával c: M. N. M.; a másik ép r: *Aquincum*, c: Mus. Aquincum.

71. sz. (4 ép és 2 csonka pld.) **XXVIII. T.**, a) és g) épek, r: ismeretlen, c: M. N. M., peremes téglán (38×55.5 cm); d) és e): r: *Dunapentele*, ugyanolyan peremes téglán, c: M. N. M. Inv. 30/1909 7 és 10, épek; b) r: *Aquincum*, Flórián-téri hypocaustum, c: Mus. Aquincum. Inv. 930 25/1, 3.8 cm v. teguladarabon; c) r: a *csillaghegyi castrum*, c: Mus. Aquincum, Inv. 932 1/20; f) r: *Aquincum*, ép, peremes téglán (55×43—38), c: Mus. Aquincum.

72. sz. r: *Dunapentele*, id. Hauzer Ferenc szőlője, c: M. N. M. Inv. 101/908 14, (1 pld.) **XXVII. T.**, peremes tégladarabján.

73. sz. (2 ép és 9 csonka pld.), a), b) és c) **XXVII. T.**, 2 ép példány peremes téglán (55.5×36.5), r: ismeretlen, c: M. N. M.; b) r: *Aquincum*, erősen csonka, c: Mus. Aquincum; c) r: (7 mással) a *csillaghegyi* burgus, c: Mus. Aquincum, Inv. 932 1/2, 7, 16, 17, 19, 24, 30 és 33 ? l: Hasonlót mutat be Paulovics István Intercisáról (A dunapentelei római telep, 61. o.; kép 62. old.-on, 52. sz., Öreghegyről, XXVI. sz. téglasírból).

74. sz. (1 ép és 10 csonka pld.), b) **XXVII. T.**, a csonka a) csak az A betűt adja; e) kivételével (r: *Aquincum*, c: Mus. Aquincum) c: M. N. M., valamennyi peremes tegladarabon (44—34.5×?, 39×54.5), r: csak 3-nál ismeretes: *Dunapentele* (Inv. 21/1906, III. sírból; 46/1910, Öreghegy) és P. Gombos, Hatvan közelében (Inv. 552 237/1875). l: CIL III. 3765. 7 más csonka példány Buza János íg.-nál, r: a *Hunka-dombi* burgus.

l: A Corpus (III. 10679) Bogdányt is megemlíti a lelhelyek közt.¹ A csillaghegyi bélyegeket Nagy Lajos különös előzékenységből szintén bevehettem gyűjteményembe.

Alföldi Andrásnak köszönhetjük az A—M csoportok korhatározását (Kr. u. 364—374, I. Valentinianus uralkodása), aki két helyen is (Der Untergang d. Römerherrschaft in Pann., I. 82—85. o. és Arch. Ért. XXIX. 96) foglalkozik azokkal, és egy hatalmas, az egész Duna-limesre kiterjedő erődépítés láncszemeit ismeri fel bennük. Utolsó bélyegváltozatunkat feltételelesen úgy olvassa: Ap(paratu) Luppi... ord(inante).

VI.

Imperatorii bélyegek :

75—81. sz.

75. sz. r: *Mursa, Eszék*, (1 csonka pld.), c: Mus. Eszék. **XXVII. T.** (V. ö. CIL III. 10694 és Arch. ep. Mitt. III. 176. o.)

75b. sz. r: *Eszék* közelében, Kőgyvár (v. ö. CIL III. 3374), (1 csonka pld.) (imperatoris nostri), fali téglán (20×20 cm), c: M. N. M. Inv. 61/1891. **XXVIII. T.**

76. sz. Egyik példány r: ismeretlen; 43.3×30×5.7 cm nagy téglán, c: M. N. M. **XXIX. T.**, másik r: *Sopianae (=Pécs)*, cella trichora, c: Mus. Pécs, 30×40×6 cm, nagy téglán. l: Hasonló bélyegről értesít bennünket Cs. Sebestyén Károly a *szegei vár*ból (A *szegei vár* legrégebb története, Dolgoz. a m. k. F. J. tud.-e. Arch. Int. II. 1926, 152. o.); 44×28×6 cm nagy téglalemezen.

77. sz. (1 pld.) c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 291^d, r: talán *Eszék* (v. ö. CIL III. 3774), **XXIX. T.**, olvasása: imp(eratoris) An(tonini), kora e szerint Caracalla (211—217) vagy Elagabal (218—222) uralkodásának ideje.

78. sz. r: *Wien*, I. Brandstätte 9 (1906); (1 csonka pld.), c: Mus. Vindob. Inv. 9. **XXIX. T.**

79. sz. r: *Carnuntum*, (1 csonka pld.) ANT AV (Antonini Augusti?); fali téglán (11.5×8.5×3.3), c: Mus. Altenburg. **XXIX. T.**

80. sz. r: *Sopron*, Orsolyák intézete, (5 ép pld.), c: Mus. Sopron, **XXIX. T.**, az egyik ép nagy téglán (42.8×29.3×3.9). l: CIL III. 4695, 15203 és Bella Lajos (Római sírok a soproni Deák-téren, Arch. Ért.újf. XI. 288. o. d. bélyeg).

81. sz. Tömeges előfordulás, r: *Sopron* (5 drb. a Városháza helyéről, az egyik 29×?×5.8 cm nagy fali téglán; 1 drb. a Greilinger malomból; 1 drb. az Orsolyák intézetéből). V. ö. CIL III. 4695 és 15203. **XXIX. T.**

VII.

Monogrammos bélyegek :

82—83. sz.

82. sz. (3 pld.), 2 r: biztosan *D.-Szekcső castruma*, c: Mus. Pécs, a harmadik c: Wien, Kunsthist. Mus. **XXIX. T.**

83. sz. r: *Sirmium (=Mitrovica)*, (1 pld.), c: Mus. Zagreb. **XXIX. T.**

Helyneves bélyegek:**84—92. sz. Quadriburgium bélyegei.**

84. sz. (1 csonka pld.), fali téglán (30×26.2×7.1), r: ismeretlen, c: M. N. M. **XXIX. T.**

85. sz. r: *Brigetio*, Ószőny, (1 csonka pld.), c: ugyanott, Inv. 361 65/885. **XXIX. T.**

86. sz. r: *Brigetio*, (1 csonka pld.), c: Mus. Komárom. **XXIX. T.**

87. sz. r: *Bán* (?), (1 csonka pld.), c: M. N. M. Inv. 122/1888; **XXIX. T.** 26 cm sz. tegulatöredéken. Egy hasonló r: *Pécs*, cella trichora (c: Mus. Pécs), 38×28×6 cm nagy téglán.

88. sz. r: *Intercisa* (D.-Pentele), (1 pld.), c: ugyanott. Inv. 21/1906 1; 35 cm széles teguladarabon. **XXIX. T.**

89. sz. (2 ép és 1 csonka pld.), c: M. N. M. **XXIX. T.** r: „*Tr. Aquincum*”. Inv. 73 848/59, ép fali téglán (38.5×29.5).

90. sz. (1 pld.) c: ugyanott, peremes tégladarabon, **XXIX. T.**

91. sz. (5 pld.), a), b) és c) **XXIX. T.** a) és c) r: *Brigetio*, a castrum, c: M. N. M. Inv. 345 65/885; 33/1929 44; b) és e) r: ismeretlen, c: M. N. M., b) fali téglán (?×38×5.8 cm), e) peremes téglán (54×38 cm); d) r: *Aquincum*, Óbuda, Vihar-u., késő római téglasír, c: Mus. Aquincum, Inv. 1931/11, peremes téglán (53.6×41.2—34.3). 2 ép drb.: QVADRIBVRG, r: *a szentendrei római temető* (tábor mellett, IV. sz.), amelyről Nagy Lajos volt szíves tudatni.

92. sz. (4 ép és 1 csonka pld.), 1 kivételével (c: Kállay Ödön ószőnyi jegyző birtokában), c: M. N. M. **XXIX. T.**, 3 drb. r: biztosan *Brigetio* (Inv. 33/1929 40 és 43, harmadik Ószőnyben fenti helyen), 2 ép peremes téglán (50×28 cm).

l: A Corpus (III. 3769—72. és 10691 sz.) tud még kömlödi, baracsi, pilismaróti és győri példányokról is, amelyeket nekünk az ismeretlen darabok közt kell keresnünk, ha azóta el nem kallódtak. Különösen fontos lenne, ha a marótiakat tudnók elkülöníteni, mivel Castra ad Herculem területén számos példány került elő (v. ö. Finály Gábor közleményét: Pilismaróti téglabélyegek, Arch. Ért. XXVII. 190. o.).

Quadriburgium nevű hely tudvalevőleg 3 is volt Középeurópában: 1.: Pann. Valeriában (Fehér vm.); 2.: Pann. I.-ban (Győr közelében) és 3.: a Rajna mellett. Bélyegek tekintetében csak az első 2 jöhet szóba, de közöttük választani még nem tudunk. Lehetett ily helynév még több is!

93—101. sz. Siscia bélyegei.

93. sz. r: *Siscia* (=Sziszek), (1 pld.), c: Mus. Zagreb. **XXIX. T.**

94. sz. (2 pld.), r: *Sziszek* és *Sriem*, Petrovačka, c: ugyanott, **XXIX. T.**

95. sz. (2 pld.) r: *Sziszek*, c: ugyanott, **XXIX. T.**

96. sz. r: *Sziszek*, (1 pld.), c: ugyanott. **XXIX. T.**

97. sz. r: *Sziszek*, (2 pld.), c: ugyanott. **XXIX. T.**
 98. sz. r: *Sirmium* (= *Mitrovica*), (1 pld.), c: ugyanott. **XXIX. T. I:** CIL III. 4671—11377—15175^{1 2}.
 99. sz. r: *Sziszek*, (1 pld.), c: ugyanott. **XXIX. T.**
 100. sz. r: *Sziszek*, (1 pld.), c: ugyanott. **XXIX. T.**
 101. sz. r: *Sirmium*, (1 pld.), c: ugyanott. **XXIX. T.**

F ü g g e l é k.

Válogatott magánbélyegeket.

Ezek közül csak az épebb és meghatározott lelőhelyű példányokat vettem fel.

A) Aquincumiak, brigetioiak, arrabonaiak, carnuntumiak és vindobonaiak:

1. sz. (2 ép pld.) **XXIX. T. r:** *Aquincum*, ref. lelkészlak, Óbuda, (peremes téglafüredékén), c: Mus. Aquincum; a másik r: valószínűleg *Brigetio* (Ószőny), ép peremes téglán (48.5×29), c: M. N. M. I: CIL III. 11420.

2. sz. (3 csonka pld.), r: *Aquincum*, c: Mus. Aquincum. Inv. 46, 77 és 49; 2.8, 3.4, 4 cm v. teguladarabokon; az ábrát hárman teszik össze. **XXIX. T. I:** A Corpus (III. 11442) *Carnuntumból* hasonló szövegű: MANI SED bélyeget közöl.

3. sz. (12 pld.), (teljes épségben csak 5 carnuntumi): a) r: *Aquincum*, c: Mus. Aquincum. Inv. 42; szöveg ép, keret hátul letört. b) r: *Vindobona* (Wien), III. Rennweg 87, a civilváros, az Oberzeller g. sarkán levő kis szabad térség római épülete hypocaustumából... a beton, amelyen az oszlopok nyugodtak, 90 cm mélyen feküdt a Rennweg síkja alatt... az oszlop téglái mérete: 5.5×28×27.5 cm... néhány titulus ansatus keretben C V S bélyeggel... (I: Kenner, Röm. Funde in Wien 1908—1910, Jahrbuch f. Altertumsk. V. 1911 141. old. Fig. 37^a, szöveg 140^b. old.-on). Ép példány. A többi 10 r: *Carnuntum*, 1—1 c: N.-Ö. Landesmus. és Mus. Altenburg (épek), 8 drb. c: Cast. Petronell, **XXIX. T.**, egyik ép példány 43.5×31.5×4.8 cm nagy téglán.

4. sz. r: *Brigetio*, (2 pld.), c: M. N. M. Inv. 356 65/885; **XXIX. T. I:** CIL III. 11418. Másik példány c: győri Kálóczy-gyűjt. Inv. 26.

5. sz. r: *Brigetio*, (1 pld.), c: Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 314. Ép szöveg: T. FL DEXTRI (v. ö. CIL III. 11416). **XXIX. T.**

6. sz. r: *Brigetio*, (1 pld.). (A Nemz. Múz. pacskolatáról.) **XXIX. T. V. ö.** CIL III. 11412.

7. sz. r: *Brigetio*, (1 pld.). (A Nemz. Múz. pacskolata után.) **XXIX. T. c:** győri Kálóczy-gyűjt. I: Hasonló szövegű bélyeg már másutt is előfordult, *Carnuntumban* (CIL III. 15204^s, imbrexen) és *Zádor-Imsóson* (CIL III. 10707; Römer, Arch. Közl. XI. 1. p. 41; Hampel: Fundbericht aus Ungarn, Arch. ep. Mitt. II. S. 77), Dunapentele közelében. (Utóbbi c: gödöllői múz.) Römer felhívja arra is a figyelmünket, hogy ez a Saturninus név előfordult már edénybélyegen is.

8. sz. r: Győr, Duna-u., Mayer-ház alapjai; (1 pld.), peremes téglán, c: győri gimn. **XXIX. T.** Téglaméretetek: $48.3 \times 33.6 - 28.5$. V. ö. CIL III. 11459.

9. sz. r: Carnuntum, (2 ép pld.), c: Mus. Altenburg, **XXIX. T.** (teglalak méretei: $10 \times 6 \times 4$; $38 \times ? \times 6.5$ cm). l: CIL III. 11435 és 11447; RLIÓ II. 51. o. VIII. t. 25. sz. bélyeget (r: tábor, VII. sz. épület). A Corpus *Brigetioból* is tud hasonló szövegű bélyeget (III. 11417).

10a. sz. (7 pld.), r: Carnuntum, a civilváros (egyik ép fali téglán, méretei: $20 \times 20 \times 6$ cm), c: Cast. Petronell. l: Mommsen (CIL III. 4701) ilyen olvasást ad: G(eminus) f(iglinis) P(etronianis) (?) f(ecit). **XXIX. T.**

10b. sz. Az előzővel teljesen megegyezik, annál csak hosszabb; (2 pld.), r: Carnuntum, c: Mus. Altenburg; **XXIX. T.** ép tegulan ($30.5 \times 30.5 \times 6$ cm). Egy harmadik ép példányt a pozsonyi városi múz.-ban másolt le prof. Alföldi András (Inv. 386, r: ugyancsak Carnuntum).

11. sz. (15 pld.), (csak egy csonka), r: Carnuntum, tömeges előfordulás (11 drb. c: Cast. Petronell, 5 ép fali téglán, méretek: $19.5 \times 19.5 \times 7$ cm, 2 drb. c: Wien, Kunsthist. Mus. r: valószínűleg Carnuntum, 1 pld. c: Mus. Pozsony talált Alföldi András, Inv. 520, $19.5 \times 19.5 \times 6$ cm nagy fali téglán). l: Azonban előkerült még *Döblingben* is (CIL III. 4705, ahol Mommsen P. Remmius Felix figlinis Petronianis megfejtést ajánl) és *Savariaban* (Szombathely; a Nemz. Múz. régi jegyzetei értesítése).

12a. sz. r: Carnuntum, a tábor (egyik =RLIÓ VIII. 1907, 29. o. 14. sz.), (2 pld.). c: Mus. Altenburg, **XXX. T.** Egyik ú. n. apró téglán ($12.5 \times 8.5 \times 3.3$ cm).

12b. sz. r: Carnuntum, a tábor (=RLIÓ IX. 38. o. 4. sz.); (1 pld.), c: ugyanott. **XXX. T.** V. ö. CIL III. 4708, 11428.

13. sz. r: Carnuntum, (3 pld.), 2 c: ugyanott, 1 c: N.-Ö. Landesmus. **XXX. T.**

14. sz. r: Carnuntum (egyik a civilváros II. sz. épületéből, v. ö. RLIÓ VIII. 80. o. 10. sz. bélyeget); (4 pld.) 1 c: Cast. Petronell; 3 c: Mus. Altenburg. l: A szöveg olvasása Groller szerint: L BAR AQI (fordított írás!). **XXX. T.**

15. sz. r: Carnuntum, a civilváros; (4 pld.), c: Cast. Petronell, egyik ép fali téglán ($20 \times 14.7 \times 6.8$ cm). **XXX. T.**

16. sz. r: Carnuntum, a tábor VI. sz. épülete (=RLIÓ II. 51. o. VIII. t. 13. sz. =CIL III. 14360³), (1 pld.), kis téglán ($12.5 \times 7.5 \times 3.3$), c: Mus. Altenburg. **XXX. T.** Az ép szöveg: L. VAL. VIT.

17. sz. r: Carnuntum, a civilváros (=RLIÓ IX. 77. o. 11. sz.); (1 pld.), c: Mus. Altenburg. **XXX. T.**

18. sz. r: Carnuntum tábora (=RLIÓ IX. 38. o. 5. sz. =CIL III. 11448), (1 pld.) c: ugyanott, **XXX. T.**

19. sz. r: Carnuntum, a praetentura F épülete (=RLIÓ II. 82. o. XII. t. 29. sz.); (1 pld.), c: ugyanott, **XXX. T.**

20. sz. r: Vindobona, Judenplatz, Pariserg. sarok, (1 pld.). l: Kenner, Jahrbuch f. Altertumsk. III. 1909, Fig. 15. c. 51^b o. — Spiegelg. nr. 13. előtt 5 példány, peremes tégladarabon, 1905-ben... 160 cm mélyen újabb réteg a kövezet alatt, tovább 80 cm mélységben római omladékréteg, még mélyebben, 2.4 m-re alatt nagyszámú

téglatöredék, köztük 5 példány: AEL VINDICIS... Kenner, Röm. Funde in Wien, 180. o.; ábrák: Fig. 333. és 334.), c: Mus. Vindob. Inv. 170, 223, 225... **XXX. T.**

21. sz. r: *Vindobona*, III. Rennweg 14 (1903, 1907, 1908), (2 ép és 3 csonka pld.), peremes téglá töredékein. c: Mus. Vindob. Inv. 237—241. **XXX. T. I:** Jahrbuch d. k. k. C. Komm. N. F. II. 1904. Fig. 121. a.

22. sz. r: *Vindobona*, III. Rennweg 14; (3 ép pld.), peremes téglán, c: ugyanott. Inv. 243—245. **XXX. T. I:** A Corpus (11436 sz. III.) a *carnuntum* táborból is közül egy G I F bélyeget. V. ö. id. f. i. id. évf. Fig. 121, 162. old.

23. sz. r: *Carnuntum*, (9 pld.), (3 csonka), c: Cast. Petronell, 1 c: Mus. Altenburg, fali téglán (19.5×19.5×6.5 cm). **XXX. T. V. ö.** CIL III. 4702, ahol „Q P(lautius) O(nesimus) f(iglinis) P(etrionianis) (?) f(ecit)“ kísérletfeloldást találunk.

24. sz. (10 ép pld.) **XXX. T. 6 c:** Cast. Petronell, r: *Carnuntum*, 2 c: Mus. Altenburg, r: *Carnuntum*. I: CIL III. 4704—11426, RLIÓ II. 51. o. VIII. t. 15. sz., a tábor VI. sz. épületéből, egyik 12×6.2×3.3 cm méretű kis téglán, 1—1 c: Mus. Vindob. Inv. 251, r: *Wien*, III. Stanislausg. 9/11, peremes téglá töredékén, I: Kenner, Röm. Funde in Wien, Fig. 347 w, szöveg 323. old.-on, és c: M. N. M. (2.2 cm v. tégladarabon, r: valószínűleg *Szob*, I: CIL III. 10715).

25. sz. 3 alváltozat, r: *Vindobona*; a) I. Bauernm. 3 (2 csonka pld.), Inv. 173; b) r: I. Wildpretm. 1 (1905, Inv. 175); c) r: I. Wildpretm. 2/4—Bauernm. 7, 43×38×7.5 cm nagy téglán (Inv. 179), c: Mus. Vindob. **XXX. T.**

26. sz. r: *Vindobona* (2 pld.), (egyik csonka); I. Rotg.—Fleischm. és Hohermarkt között kerültek elő, c: ugyanott. **XXX. T. I:** 53. sz. változat a leg. XIII-nál.

27. sz. r: *Carnuntum* (2 pld.), c: Mus. Altenburg. **XXX. T. I:** CIL III. 11431.

28. sz. r: *Carnuntum*, (2 pld.), c: Cast. Petronell. **XXX. T. I:** CIL III. 14100¹⁹. Szöveg: CENT KARVS.

29. sz. r: *Vindobona*, (3 csonka pld.). **XXX. T., c:** Mus. Vindob.; éppé egészíti ki egymást; közelebbi r: I. Bauernm.—Fleischmarkt (peremes téglá töredékén, Inv. 190) és I. Pariserg.—Judenplatzsarok, (csatornázás, 1907), Inv. 164 és 165. (I: Jahrbuch f. Altertumsk. III. 1909, Fig. 13. h és Fig. 15. d.). Ép szöveg szintén: CENT KARVS.

30. sz. r: *Vindobona*, I. Plankeng. 4.—Spiegelg. 17 (1913), c: ugyanott, **XXX. T.**

31. sz. r: *Carnuntum*, (2 pld.), egyik ép kis téglán (14.5×9×4.5 cm), c: Mus. Carnuntum. **XXX. T.**

32. sz. r: *Vindobona*, (5 pld.), 1 c: Wien, Kunsthist. Mus., a többi c: Mus. Vindob. Inv. 166. **XXX. T., r:** I. Judenplatz, azonos Jahrbuch f. Alt. III. Fig. 12. e.-vel, 51^b. old.-on), 255—257. (r: IX. Universitätsstr., a Votivkirchenpark szélén, I: Kenner: „... utcák és sírok a Votivkirche körül... a Schottenring felé... 80 cm mélységben falazott sír... a téglák közül 3 STA SAB bélyeggel...“ (Röm. Funde in Wien, 191—192. old., Fig. 347.)

33a. sz. r: *Vindobona*, (2 csonka pld.), (egyik közelebbről I. Schulhof-ból. Inv. 168—Jahrbuch f. Altert. III. Fig. 16A, c: Mus. Vindob. **XXX. T.**

33b. sz. r: *Carnuntum* (12.3×11.5×2.6 cm méretű kis téglán, 2 pld.), **XXX. T. I:** a RLIÓ (II. 81. o. XII. t. 12. és 13. sz., praetentura B és C. épületeiből; III. 114. o. XII. t. 18. sz.; IV. 123. o. 63. ábra; V. 87. o. 9. sz.; VIII. 79. o. 9. sz.; XVI.

134. o.), a Corpus (III. 11439) és Arch. ep. Mitt. (II. 143. o.) tanúsága szerint tömegesen.

34a. sz. **r:** *Vindobona*, tömeges előfordulás; 4 pld., **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 277^b. **r:** a Rudolfsspital, **l:** Kenner, Die arch. Funde aus röm. Zeit, S. 27=67, Fig. 52, a számos **c:** Mus. Vindob. pld. közül közelebbi **r:** Inv. 181. és 226. (**r:** III. Rennweg 14), 182 (**r:** I. Graben 17?) és 220: I. Plankeng. 4—Spiegelg. 17 (1913). **l:** A Corpus (III. 4710) Antoni Tiberiani Vindobonae-ra egészít ki. **XXX. T.**

34b. sz. **r:** *Vindobona*, tömeges előfordulás; 2 pld. **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 277^a. **r:** a Rudolfsspital, **l:** Kenner id. m. S. 27=67, Fig. 55), a többi **c:** Mus. Vindob., 3 közelebbi **r:** I. Bauernm. 3, sorsz. 183. és 184., Diocletianus érmével, v. ö. Jahrbuch d. k. k. C. Komm. II. 1904, Fig. 106. f., szöveg 134—135. old., III. Ob. Bahng. 10, Inv. 227. **XXX. T.**

34c. sz. **r:** *Vindobona*, tömeges előfordulás, **c:** ugyanott, **XXX. T.**, 5 drb. **r:** III. Rennweg 14.—Prätorienng. 2. (Inv. 185, 232—235.), 1—1 pld. **r:** I. Am Hof 4, 1913 (Inv. 186), I. Fleischmarkt 17, 1907, (Inv. 221), I. Neuer Markt (42.3×19.5×4.7 cm nagy téglán) és I. Wildpretm. 2/4—Bauernm. 7., 1904 (Inv. 187, 18.5×19.5×4.5 cm nagy fali téglán). **l:** CIL III. 4709 és Kenner (Die arch. Funde aus röm. Zeit, S. 27=67. Fig. 54).

34d. sz. **r:** *Vindobona*, tömeges előfordulás, **c:** Mus. Vindob. Inv. 188 és 189. a Judeplatzról. Előbbi **XXX. T.**, 19×19.8×3.5 cm nagy fali téglán.

35a. sz. Tömeges előfordulás; **r:** *Carnuntum*, 1 pld. **c:** Mus. Győr, 20×20×6.3 cm nagy fali téglán; 1 pld. **c:** Wien, Kunsthist. Mus. Inv. 280^c.; 9 pld. **c:** Cast. Petronell; 7 pld. **c:** Mus. Altenburg, 4 drb. a győrivel egyforma fali téglán, 1—1 kis téglán, méreteik 13.8×11.6×2.3, illetőleg 15.3×9×4 cm, **l:** RLIÖ I. 1900, XIII. t. 38. sz. — 25. sz. sírból — és IV. 1903, 116. o. 56. ábra. 14. sz., a táborból) és *Aquincum*, 9 pld. **c:** Mus. Aquincum, Inv. 17, 45, 48, 50, 56... 2 teljesen ép, 2 ép fali téglán (29.5×?×4.5 cm; 37×29.8×4.4 cm). **XXX. T.**

35b. sz. **r:** *Carnuntum*, (1 pld.) 19.5×18.5×4.7 cm nagy fali téglán, **c:** Mus. Altenburg. **XXX. T.**, **l:** CIL III. 4700.

36a. sz. Tömeges előfordulás; **r:** *Carnuntum* (9 pld., **c:** Cast. Petronell, 4 pld. **c:** Mus. Altenburg, különböző: 10.4×6.3×2.5, 12.8×6×2.4, 18.5×15.7×3, 51.2×32×3 cm méretű téglákon, **l:** RLIÖ II. 51. o. VIII. t. 8. sz. és 1114. o. XII. t. 21. és 22. sz.-ka, **r:** a tábor), *Vindobona* (**c:** Mus. Vindob. Inv. 176. és 178.) és *Parndorf* (Kismarton, Landesmus. 7896). 2 pld. **c:** Wien, Kunsthist. Mus., **r:** ismeretlen. **XXX. T.**

36b. sz. Tömeges előfordulás; **r:** *Carnuntum* (17 pld. **c:** Cast. Petronell, 2 drb. 18.3×18.5×4.3, illetőleg 44.5×30×4.5 cm nagy téglán; 5 pld. **c:** Mus. Altenburg, 3 drb. 17.8×12.8×2×, 20×8×3.6, 44×29.5×5 cm nagy téglán; **l:** RLIÖ XVI. 134. o. és CIL III. 4698), *Vindobona* (**c:** Mus. Vindob. 2 pld., **l:** Kenner: Die arch. Funde aus röm. Zeit, S. 27=67, Fig. 56.), *Jois*, Lajtahegység (**c:** Kismarton, Landesmus. Inv. 6615), nagy téglán (44.2×43.7×5) és *Brigetio* (1 csonka pld.), **c:** Mus. Komárom. 1 pld. **c:** Wien, Kunsthist. Mus. **r:** ismeretlen. **XXX. T.**

37. sz. **r:** *Carnuntum*, (1 pld.) 40.5×26×5.5 cm nagy fali téglán, **c:** Mus. Altenburg. **XXXI. T.**

38. sz. r: *Carnuntum*, a tábor, (2 pld.), c: ugyanott, **XXXI. T. I:** RLIÖ III. 114. old. XII. t. 25. sz. bélyeget.

B) Savariaiak, poetoviaiak és más délvidékiek:

39. sz. r: *Savaria, Szombathely*, bemélyedő betűkkel, fali téglán (25×16.2×4.2), c: M. N. M. **XXX. T. (1)**

40a. sz. r: *Scarbantia, Sopron*, Orsolyita iskola; c: Mus. Sopron. **XXXI. T.**

40b. sz. r: *Poetovio, Pettau* (2 pld.), bemélyedő betűkkel, c: Mus. Pettau. **XXXI. T. I:** CIL III. 11396.

41. sz. r: *Savaria*, c: ugyanott, **XXXI. T. I:** CIL III. 11407.

42. sz. r: *Savaria*, c: ugyanott, **XXXI. T. I:** CIL III. 11408.

43. sz. r: *Herény (Savaria)*, (1 pld.), c: G. J. földbirtokos tulajdonában. l: Arch. Ért. II. 186. o. és CIL III. 4690. Pacskolat után. **XXXI. T.**

44. sz. r: *Savaria*. Pacskolat után. c: *Savaria*, gymn. **XXXI. T.**

45. sz. r: *Savaria* (1 pld.), c: *Savaria*, gymn. **XXXI. T. I:** CIL III. 4693. Pacskolat után. A Corpus olvasása: Ex officina L. Savariensis Ioni. V. ö. Arch. Ért. II. 186. o.

46. sz. r: *Savaria*, (1 pld.), c: Mus. *Savaria*. **XXXI. T. I:** CIL III. 11409, ahol kiegészítése így hangzik: Quinti Enni Hermetis.

47. sz. r: *Savaria*, pacskolat után, c: ugyanott. **XXXI. T.**

48. sz. r: *Cornacum, Sotin*; (2 ép pld.), c: Mus. Zagreb, 40.6×27×6 cm nagy egyforma téglán. **XXXI. T.**

49. sz. r: *Sirmium*, (1 pld.), tegulatöredéken, c: ugyanott, **XXXI. T. I:** Szöveg: CORSARI (v. ö. Arch. ep. Mitt. VIII. 1884. 141. o.).

50. sz. r: *Poetovio* (1 pld.), c: Mus. Pettau **XXXI. T.** Szöveg: OF FANC.

51. sz. r: *Poetovio*, (1 pld.), c: ugyanott, **XXXI. T.** Szöveg: L LASTI.

52. sz. (3 pld.) bemélyedő betűkkel, c: Mus. Pettau, r: *Poetovio* (1 drb. c: Mus. Zagreb, r: *Novigrad podravski*). l: CIL III. 11392. **XXXI. T.**

53. sz. r: *Rittium, Surduk*, (2 pld.), c: Mus. Zagreb. **XXXI. T.** Bemélyedő betűkkel: PAICB.

54. sz. 4 alváltozatban, r: egyetemesen *Poetovio*, c: Mus. Pettau. **XXXI. T.** a) alváltozat 1 pld. (5.6 cm v. tegulatöredéken), b) és c) 2 pld., d) 6 pld. l: CIL III. 11400 és 13505. Abramić Luci Octavi Secundi-re egészíti ki bélyegeink rövidítését (Führer durch die Denkmäler d. r. Stadt Poetovio, 59. o.).

55. sz. (10 pld.), c: Mus. Zagreb., r: *Andautonia (Scitarjevo*, 4 drb, l: CIL III. 11463 és Arch. ep. Mitt. IX. 1885. 257. o.=Viestn. V. 1883 p. 13), r: *Siscia (Sizsek*, 5 pld.) és *Tuhovec*, Var. Toplice. **XXXI. T.**

56. sz. 4 alváltozatban; 1 kivétellel (c: Mus. Zagreb, 36×27.5 cm nagy fali téglán, r: *Tuhovec*, Var. Toplice) c: Mus. Pettau, **XXXI. T.**, r: *Poetovio*; a) és b) 1—1 pld. (7.8, illetőleg 4.9 cm v. tébladarabon), c) 3 pld. (egyik téglán jelzés: „...a II. század végéről), d) tömeges előfordulásban (téglaméreték: 29.6×22.5×5.2; 44.5×40.3), a tuhoveci is ebből a változathból való. l: CIL III. 4679, 11388, 11100γ. Olvasása Abramić szerint: Marci Iuni Firmini (id. Führer, 59. old.).

57. sz. r: *Poetovio*, 3 alváltozatban, ugyancsak M. Iuni Firmini bélyegei. (V. ö. CIL III. 11395 és 14100⁷). Fali téglán, c: Mus. Pettau, 1—1—2 pld. **XXXI. T.**

58. sz. 2 alváltozatban; a) 3 pld., r: *Tuhovec* Kukuljević, *Toplica* (c: Mus. Zagreb, **XXXI. T.**), Varasd környékén (l: CIL III. 11461, Arch. ep. Mitt. IX. 1885. 257. o.), b) 4 pld. c: Mus. Pettau, **XXXII. T.**), r: *Poetovio* (l: Jahreshefte... XVII. 115—117. o.); kiegészítés Abramić szerint: Cassiae Crispinae.

59. sz. r: *Poetovio* (7 pld.), c: Mus. Pettau, **XXXII. T.**, fali téglán (29.7×?×6 cm). V. ö. CIL III. 13512.

60. sz. r: *Poetovio*, 2 alváltozatban, **XXXII. T.**, a) 1 pld. (bemélyedő betűkkel, 19.5—15.5 cm átmérőjű imbrexen), b) tömegesen fordul elő. (Villa Lukas, Waid-schach, Matzunfeld). l: CIL III. 4676, 13506, 11401. Olvasása Abramić szerint: Marci Ulpii Severi v. Severini. (V. ö. Jahreshefte XVII. 118. old. 101. ábra.)

61. sz. r: *Emona (Laibach)*, (9 pld.) peremes téglán (59×41.5 cm), c: Mus. Laibach, **XXXII. T.**, l: CIL III. 14360⁸.

62. sz. r: *Poetovio*; 2 alváltozatban, a) (3 pld.), b) (1 pld.), r: Villa Lukas, peremes téglá töredékén. Mind a 4 bemélyedő betűkkel, c: Mus. Pettau. **XXXII. T.** l: CIL III. 14360^{10 12}.

63. sz. r: *Poetovio*, (2 pld.), c: ugyanott, **XXXII. T.**, bemélyedő betűk.

64. sz. r: *Poetovio*, 5 csonka drb., c: ugyanott, **XXXII. T.**, bemélyedő betűk. l: Jahreshefte XVII. 116. o. és CIL III. 4678. Szöveg: Cai Iuli Lupi.

65. sz. r: *Poetovio* (7 pld.), c: ugyanott, **XXXII. T.**, bemélyedő betűk; l: CIL III. 11397. és 14100⁸ és Jahreshefte XVII. 115. old.-on Abramić megjegyzéseit. (A név amphorán is: CIA.)

66. sz. r: *Poetovio*, (8 ép pld.), c: ugyanott, **XXXII. T.**, bemélyedő betűk; fali téglán (28×28×5.6; 20×20.5×5.5 cm). l: CIL III. 11390 és 13502.

67. sz. r: *Sirmium*, 2 alváltozat, c: Mus. Zagreb, **XXXII. T.**, a) (1 csonka pld.), 40×25.8 cm nagy téglán, b) (3 ép és 2 csonka pld.). l: Olvasása: „septima sub cura Ursaci Flavius Argutio fecit“ (?), CIL III. 10687. és Arch. ep. Mitt. IV. 120. o.

68. sz. r: *Poetovio* (1 r: Teplitz, Varasznál, a) változatból; l: CIL III. 11466. és 4684), Villa Lukas, a teplitzi kivételével (c: Mus. Zagreb) c: Mus. Pettau, **XXXII. T.**, 3 alváltozatban; a) 5 pld. (4 drb. r: *Poetovio*), b) 3 pld., fali téglán (?×21.5×5.5; ?×28×5.4 cm), c) 2 ép és 1 csonka pld. l: Utóbbinak kora biztos, Kr. u. 143. körül, amit consuli adat támaszt alá. Kétsoros bélyegünket ugyanis Mommsen (CIL III. 4686) így olvasta: Qu. S... P... Herode consule. Egy Ti. Claudius Atticus Herodes nevű sophista pedig tudvalevőleg Kr. u. 143-ban consul ordinarius volt.

12) F I A G E

13) ALECIAD

14) ALECIADA

15) DEECYDI

16) ALECFAD

32) ALECFAD

9) ALECI

10) ALECIA

11) ALECIAD

26) ALECIAD

28) ALECIAD

29) ALECIAD

30) ALECIAD

31) ALECIAD

27) ALECIAD

5) ALECI

6) ALECIA

7) ALECI

8) ALECI

26) ALECIAD

22) ALECIAD

23) ALECIAD

24) ALECIAD

1) ALECI

2) ALECI

3) ALECI

4) ALECI

17) ALECI

18) ALECI

19) ALECI

21) ALECI

II. LEGIAD

44

EGIADI

56

LEGIA DK

43b

LECIADRE

40

LEGTAD

41

LEGTADK

42

LEGTADK

43

LEGTADK

52

LEGTADK

53

LEGTADK

54

LEGTADK

55

LEGTAD

39

LEGTADK

38

LEGTAD

37

LEGTAD

50

51

LEGTAD

49

LEGTAD

50

LEGTAD

48

LEGTAD

33

LEGTAD

34

LEGTAD

35

LEGTAD

36

LEGTAD

47

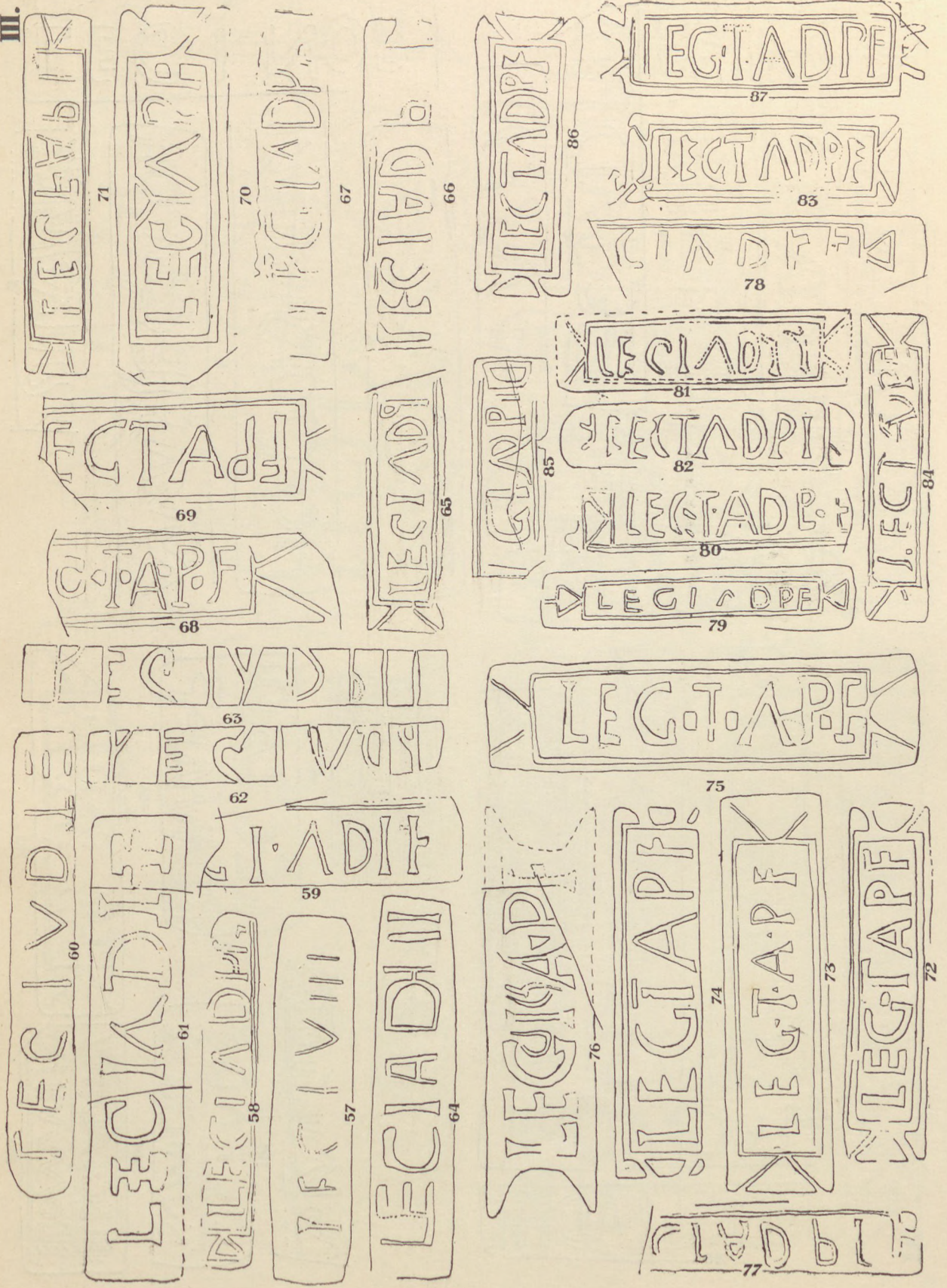
LEGTAD

46

LEGTAD

45

III.



IV.

89 LEGI

94 LEGIADIP

88 LEGIADPEK

90 LEGIADPF

95 XLECTADPEK

92 XLECTADPEK

91 XLECTADPEK

103 XLECI

102 LEGIADPEK

104 LEGIADPEK
SOMICRESC

106 LEGIADPEK
BOMMI

105 XLECTADPEK

108 LEGIADPEK
ANTO MAX
ALFRU PE AIST

107 LEGIADPEK
BOMMIPE

96 LEGIADPEK

95 LEGIADPEK

101 LEGIADPEK

100 LEGIADPEK

99 LEGIADPEK

98 LEGIADPEK

97 LEGIADPEK

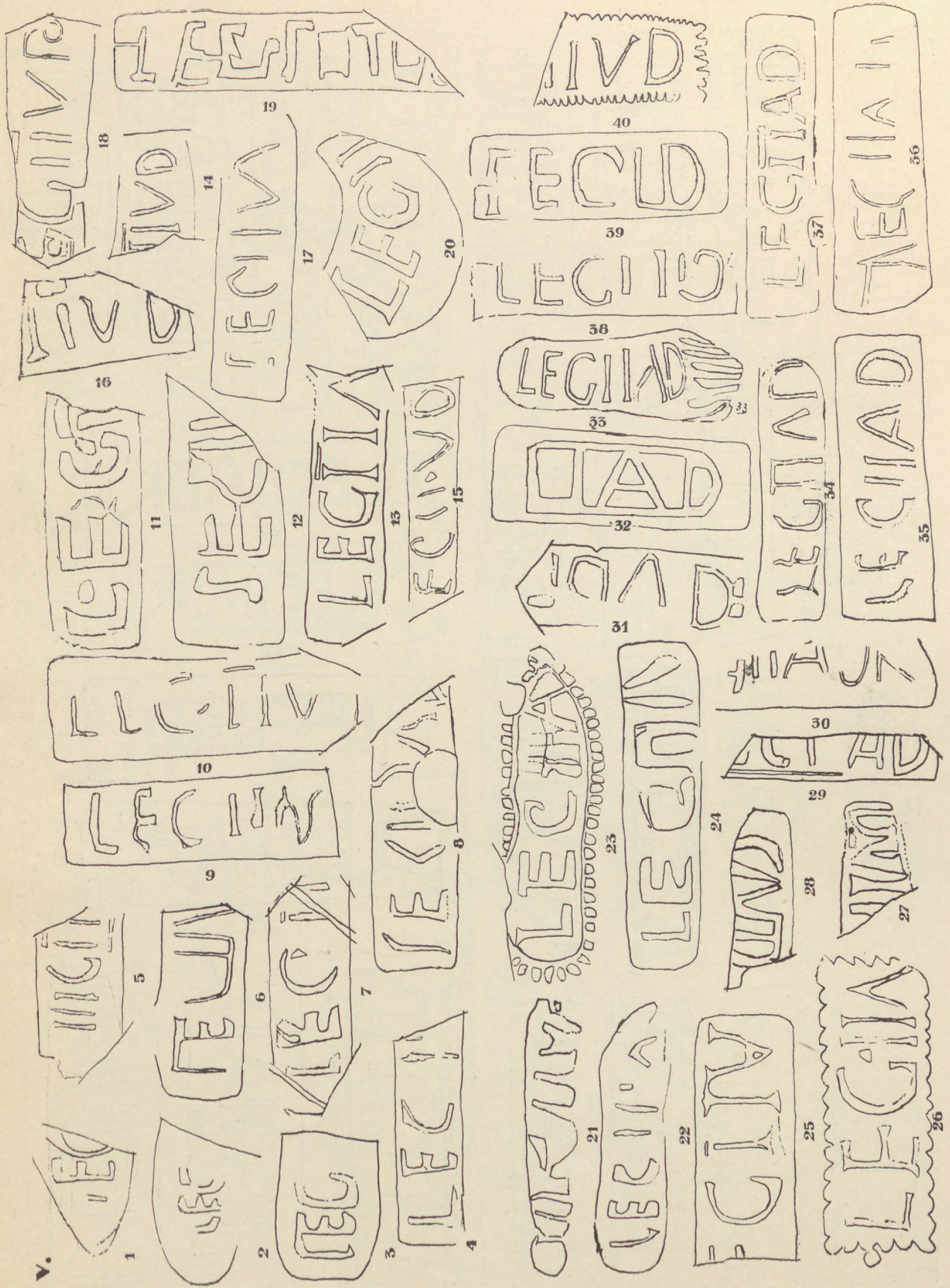
FIGIVES

4 FIGIADPEK

1 LEGIADPEK

3 LEGIADPEK

2 LEGIADPEK



v.

VI.

LECTIO 41

LECTIAD 42

LECTIAD 43

LECTIAD 44

LECTIAD 45

LECTIAD 46

LECTIADI 47

LECTIAD 48

LECTIAD 49

LECTIAD 50

LECTIAD 51

LECTIAD 52

LECTIAD 53

LECTIAD 54

LECTIAD 55

LECTIAD 56

LECTIAD 57

LECTIAD 58

LECTIAD 59

LECTIAD 60

LECTIAD 61

LECTIAD 62

LECTIAD 63

LECTIAD 64

LECTIAD 66

LECTIAD 65

LECTIAD 68

69 LEGI

70 LEGI

73 LEGIAD

72 LEGIAD

71 LEGIT

75 LEGIT

78 LEGIT

79 LEGIT

80 LEGIT

74 LEGIT

77 LEGIT

81 LEGIT

82 LEGIT

83 LEGIT

84 LEGIT

85 LEGIT

85 LEGIT

87 LEGIT

88 LEGIT

89 LEGIT

92 LEGIT

93 LEGIT

94 LEGIT

95 LEGIT

86 LEGIT

87 LEGIT

90 LEGIT

89 LEGIT

97 LEGIT

98 LEGIT

91 LEGIT

99 LEGIT

100 LEGIT

96 LEGIT

LEGITITADP
TEMPVRS

5

LEGITITA

2

GITA

1

EMVRSIC
KECITITA

4

ECITADP

108

LEGITADP

107

LEGITADP
PAMFCIT

106

LEGITADP

104

LEGITADP

105

LEGITADP

101

ADPFO

102

LEGITADP

103

LEGITADP

2

LEGITADP

1

EMVRS

10

ECITADP

12

LEGITADP

5

EMVRS
KECITADP

7

EMVRS

8b

LEGITADP

8

EMVRS

9b

LEGITADP

3

TEMPVRS

9

LEGITADP
EMVRS

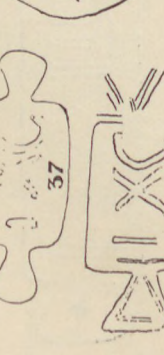
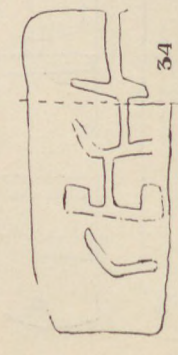
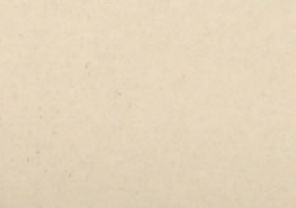
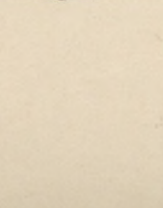
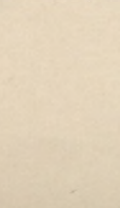
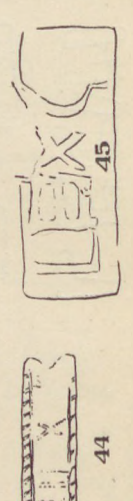
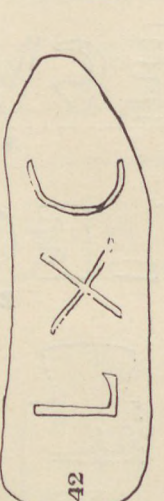
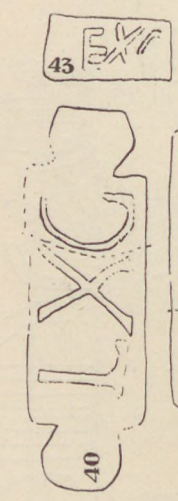
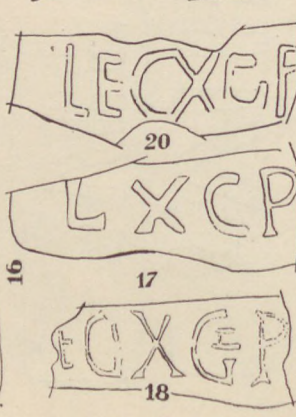
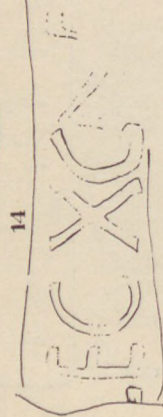
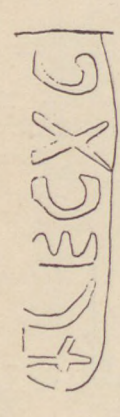
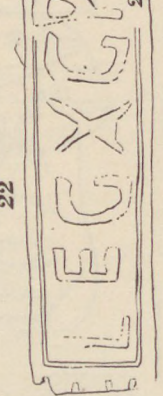
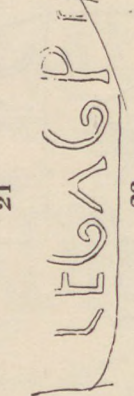
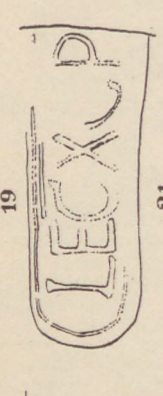
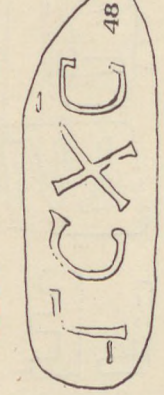
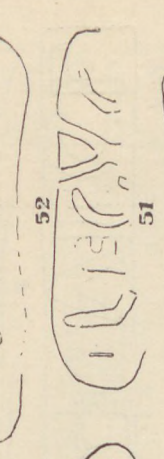
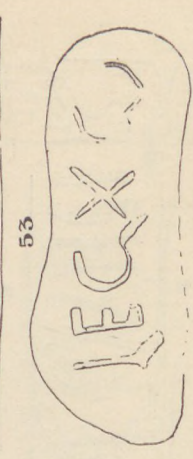
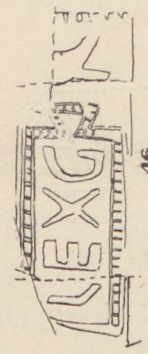
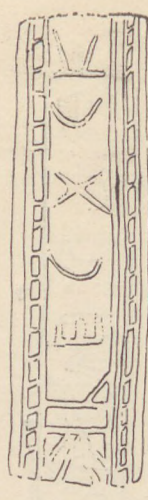
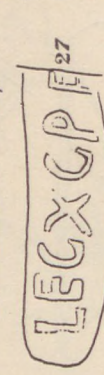
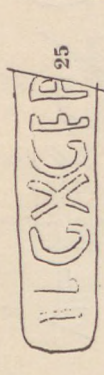
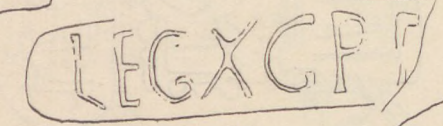
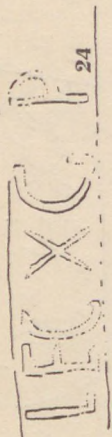
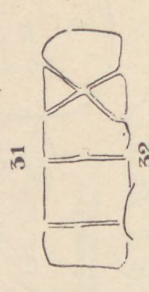
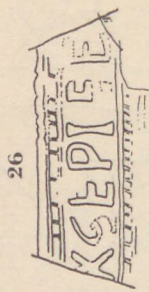
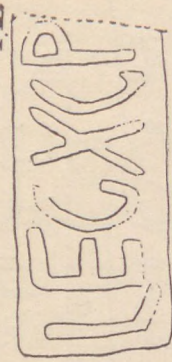
6

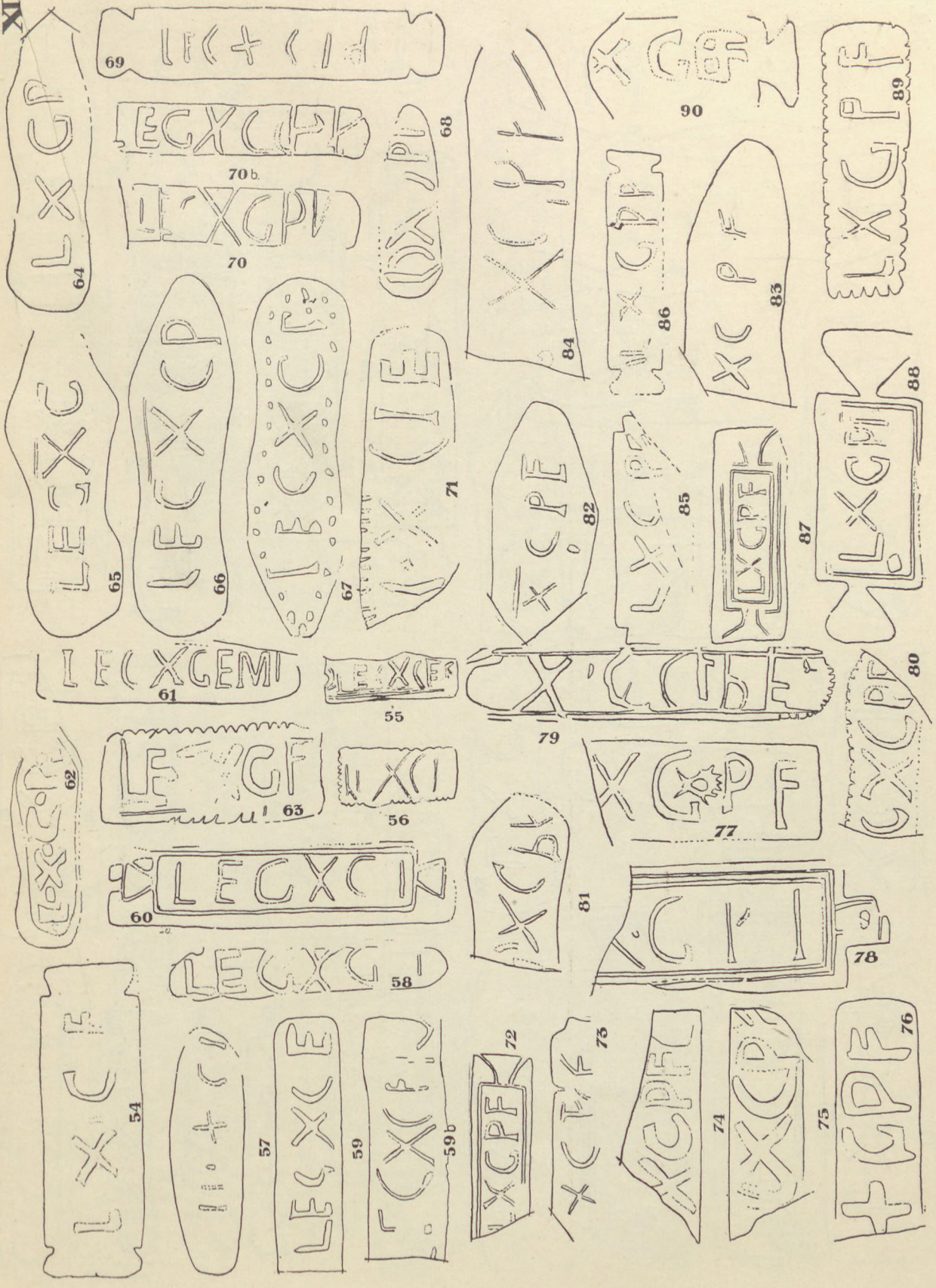
LEGITADP

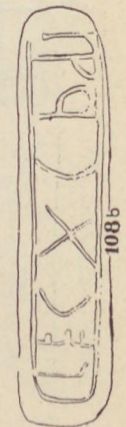
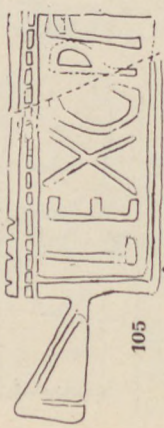
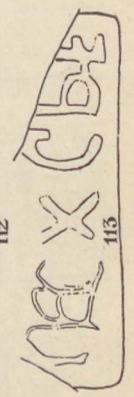
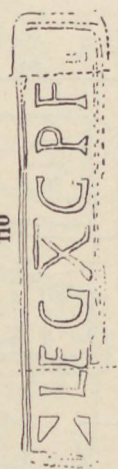
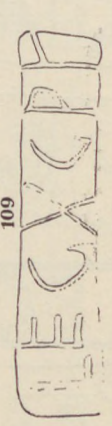
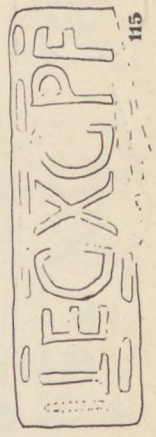
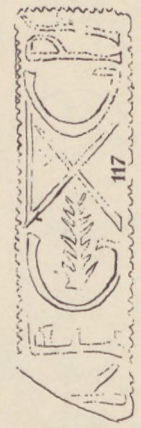
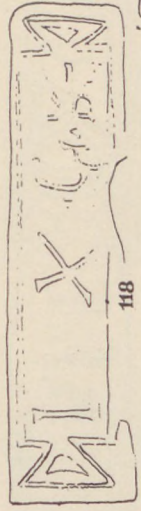
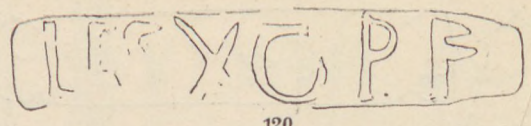
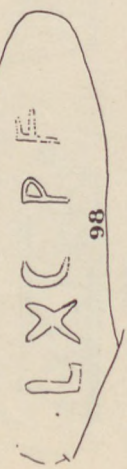
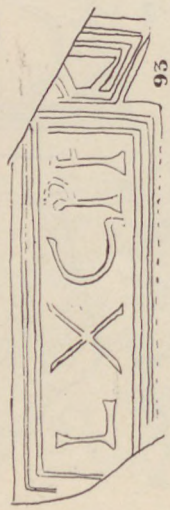
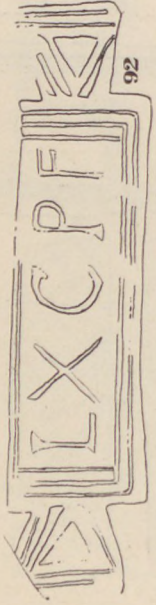
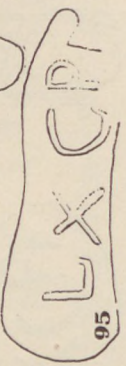
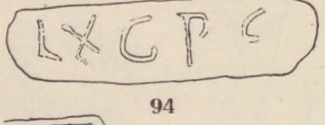
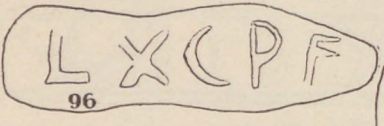
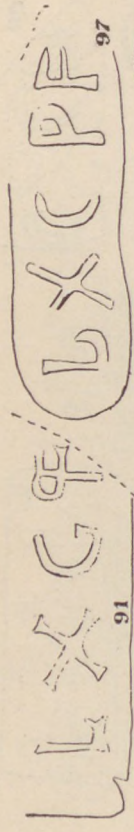
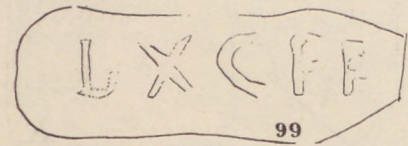
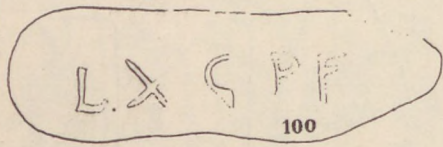
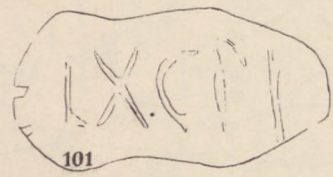
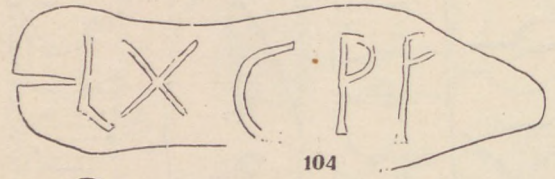
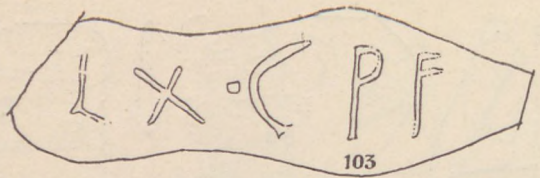
11

VIII.

X







EGXCPT 131

LECXCPT 136

LECXCPT 135

LECXCPT 144

LECXCPT 143

LECXCPT 130

LECXCPT 134

LECXCPT 133

LECXCPT 132

LECXCPT 142

LECXCPT 139

LECXCPT 138

LECXCPT 137

LECXCPT 128

LECXCPT 122

LECXCPT 147

LECXCPT 129

LECXCPT 148

LECXCPT 150

LECXCPT 127

LECXCPT 126

LECXCPT 125

LECXCPT 124

LECXCPT 123

LECXCPT 140

LECXCPT 151

LECXCPT 145

LECXCPT 146

LECXCPT 149

LECXCPT 121

LEXMPAT

LEXING

165
LEGXS

166
LEX

163
LEXIN

162
LEXIN

164
168
LEXCS

167
LEXCS

163
LEXIN

162
LEXIN

161
169
168
167
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

170
LEXING

171
LEXIN

172
LEXIN

173
LEXIN

174
LEXIN

161
LEXFAN

169
LEXFLOP

155
LEXGER

158
LEXGER

154
LEXGER

157
LEXGER

159
LEXGER

172
LEXGER

171
LEXGER

173
LEXGER

152
LEXGER

153
LEXGER

155
LEXGER

156
160
LEXGER

172
LEXGER

171
LEXGER

174
LEXGER

175
LEXGER

176
LEXGER

17 LXXIII
 18 LXXIII
 19 LXXIII
 20 LXXIII
 21 LXXIII
 22 LXXIII
 23 LXXIII
 24 LXXIII
 25 LXXIII
 26 LXXIII
 27 LXXIII
 28 LXXIII
 29 LXXIII
 30 LXXIII

XVI.

30

41

31

32

26

39

34

44

42

40

37

38

36

35

33

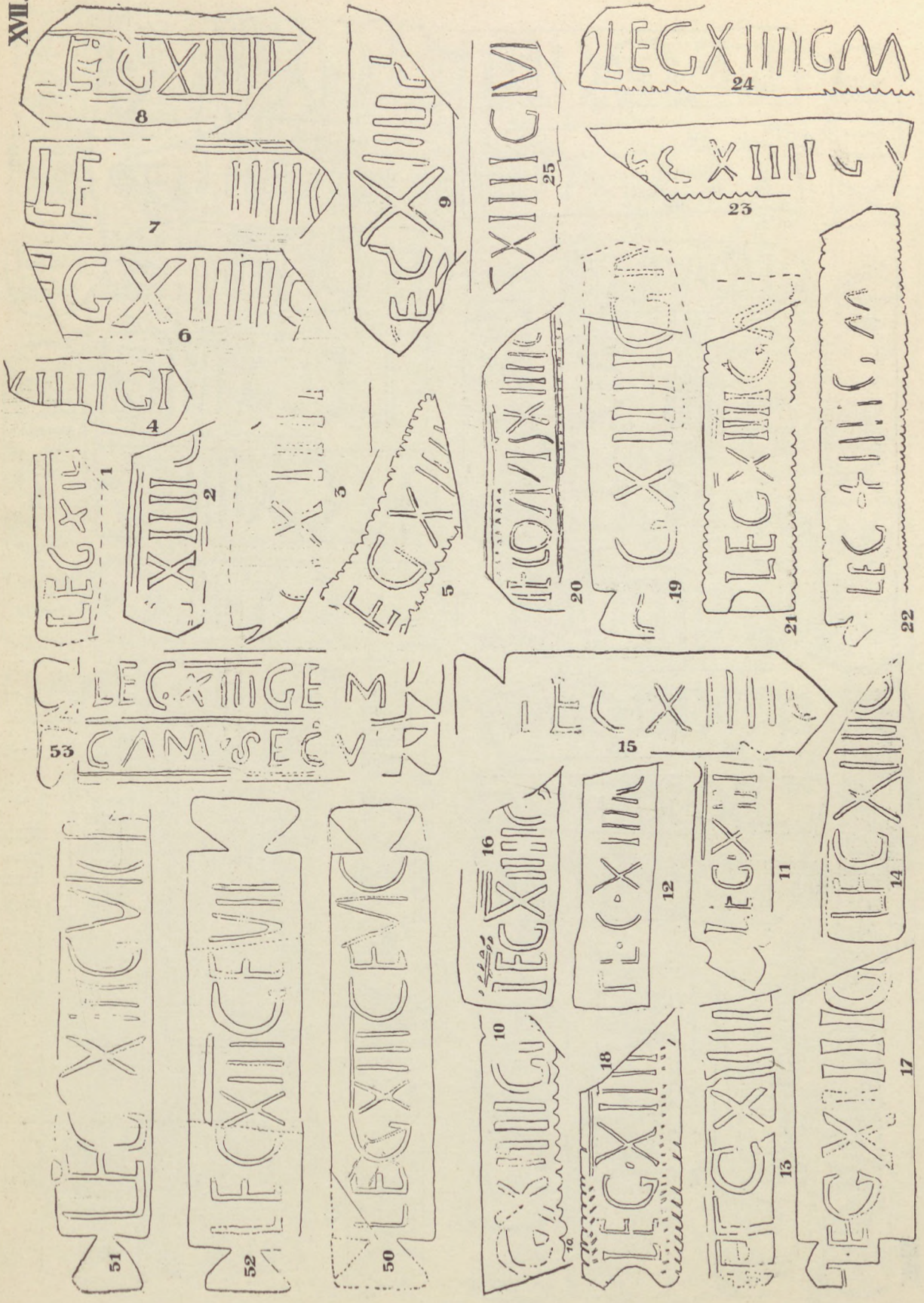
43

49

48

45

46



51 DEC X I I C V I I

52 DEC X I I C E V I I

50 DEC X I I C E V I C

16 DEC X I I C

12 DEC X I I I I

11 DEC X I I I

14 DEC X I I I I

10 DEC X I I I C

18 DEC X I I I

13 DEC X I I I I I I

17 DEC X I I I I I I

53 DEC X I I I G E M
C A M S E C V

15 DEC X I I I I

1 DEC X I I

2 DEC X I I I I

3 DEC X I I I I

5 DEC X I I I I

20 DEC X I I I I I I

19 DEC X I I I I I I

21 DEC X I I I I I I

22 DEC X I I I I I I

6 DEC X I I I I I I

9 DEC X I I I I I

25 DEC X I I I I I

23 DEC X I I I I I

8 DEC X I I I I I I

7 DEC X I I I I I I

24 DEC X I I I I I I

IECXIIIICM

LECXIIIVV

LECXIIICM

LECXIII' M

IIIC

LECXIIIIC

LECXIIIIG

TECXIIIIC

TECXIIIIC

TECXIIIIC

IXIIIICM

LECXIIIICM

LECXIIIIGM

LECXIIIIGMV

TECXIIIIC

LECXIIIIG

LECXIAC

LECXIIIIGM

LECXIIIIC

TECXIIIIC

LECXIV

LECXIIIIC

LECXIIIIC

LECXIIIIC

NECXIIIIC

LECXIIIIG

LECXIIIIC

LECXIIIIC

LECXIIIIC

XIIIC

LECXIIIIC

LECXIIIIC

LECXIIIIC

LECXIIIIC

TECXIIIIC

TECXIIIIC

45

40

42

35

36

39

34

38

37

33

32

31

28

26

27

29

30

48

45

50

51

52

49

46

44

47

41

61

60

58

56

55

54

59

57

LEC XIIIIC 70

LEC XIIIIC F 69

LEC XIIIIC M 74

LEC XIIIIC M 75

XIIIIUM 72

XIIIIICIN 71

LEC XIIIICAA 76

LEC XIIIIC 68

LEC XIIIICMIV 73

LEC XIIIIC 67

LEC XIIIIC 65

LEC XIIIIC 62

LEC XIIIIC 63

LEC XIIIIC 64

LEC XIIIIC 66

LEC XIIIICIN 91

LEC XIIIICIN 87

LEC XIIIICIN 78

LEC XIIIICIN 77

XIIIIICMIV 95

XIIIIICMIV 93

XIIIIICMIV 90

XIIIIICMIV 92

XIIIIICMIV 89

XIIIIICMIV 88

LEC XIIIIC 80

XIIIIICMIV 81

XIIIIICMIV 82

XIIIIICMIV 79

XIIIIICMIV 84

XIIIIICMIV 83

XIIIIICMIV 94

XIIIIICMIV 86

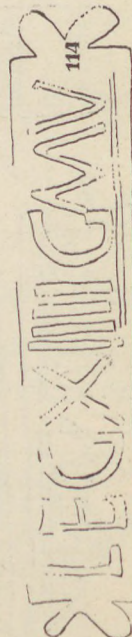
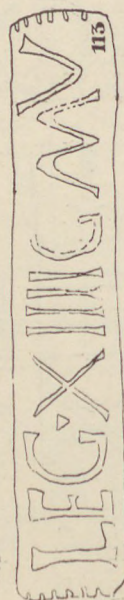
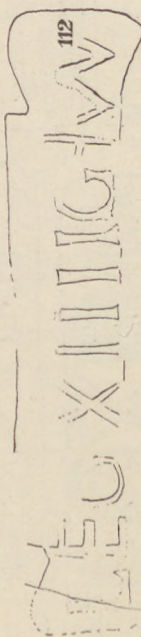
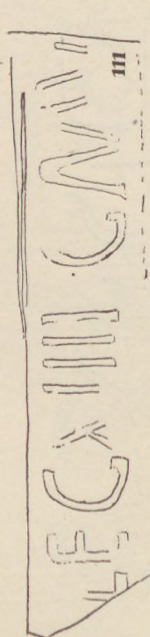
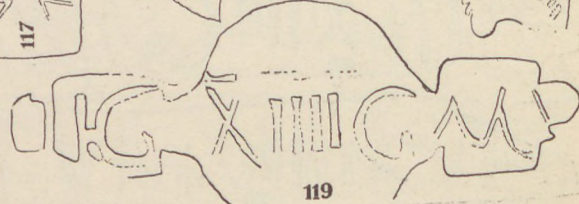
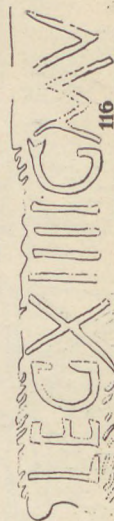
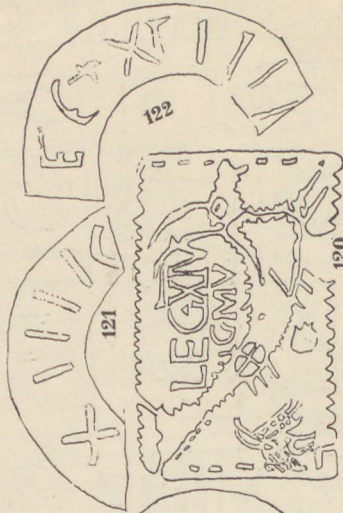
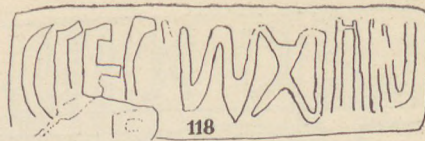
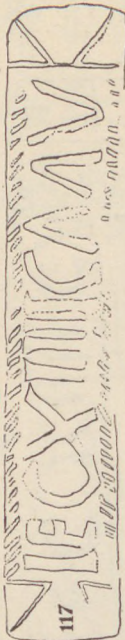
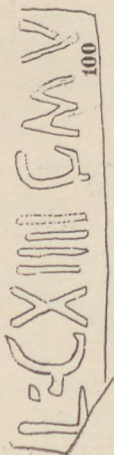
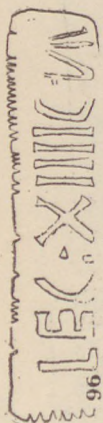
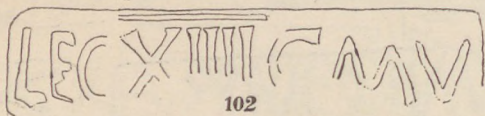
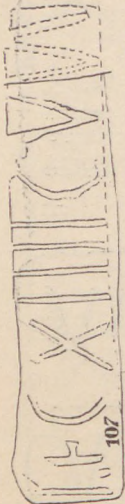
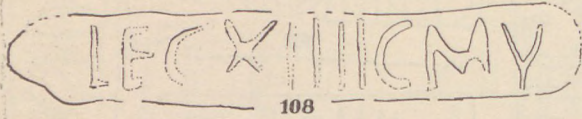
XIIIIICMIV 85

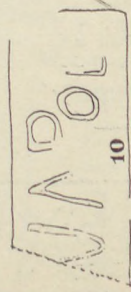
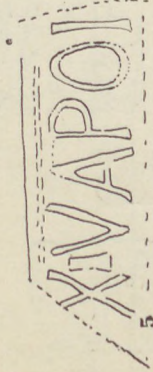
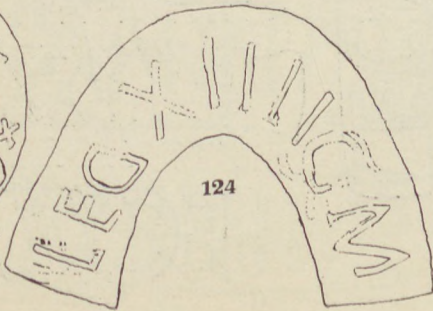
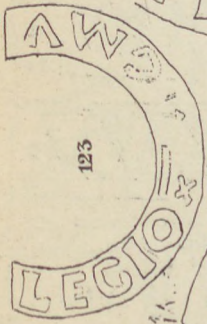
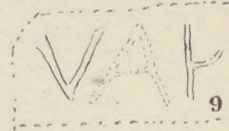
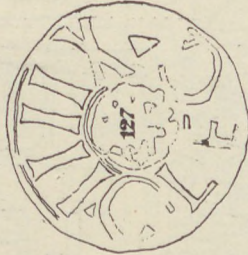
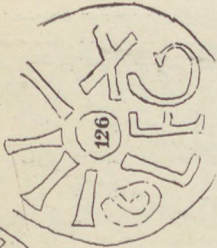
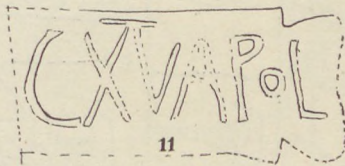
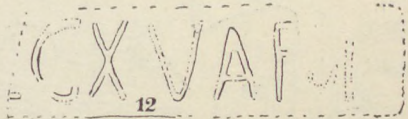
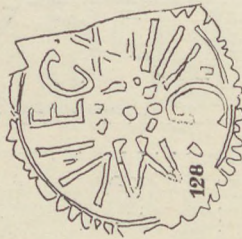
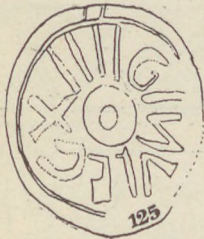
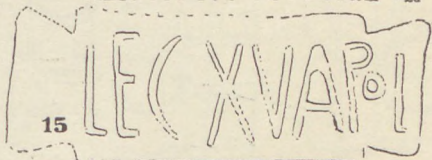
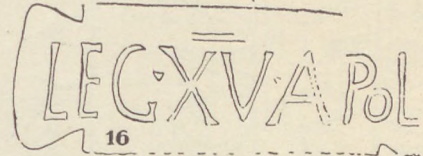
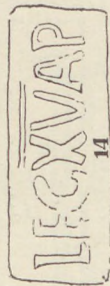
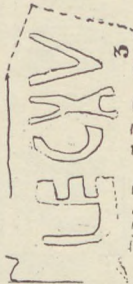
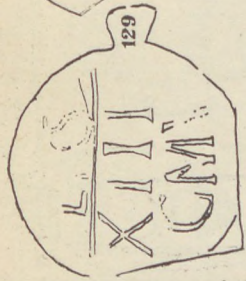
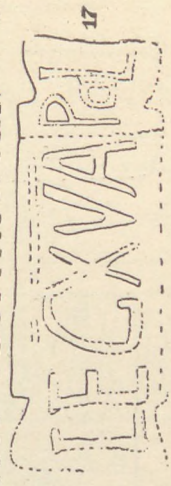
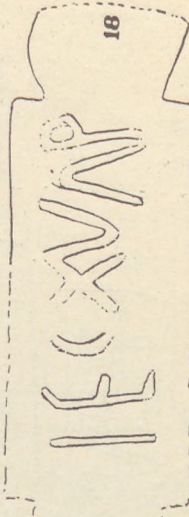
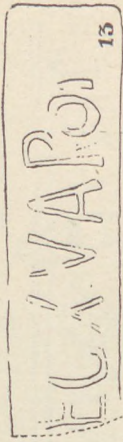
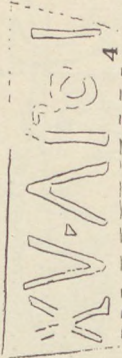
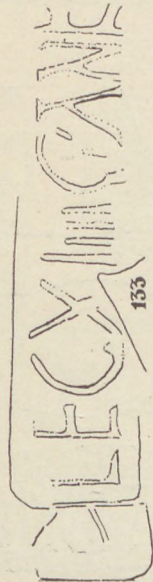
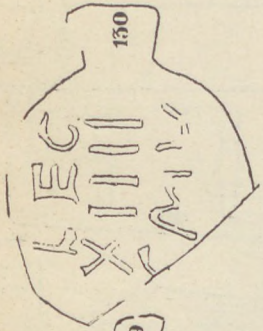
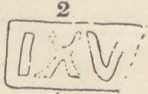
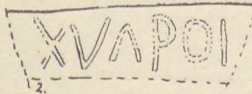
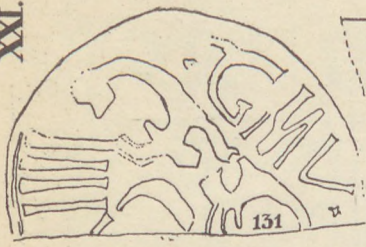
XIIIIICMIV 86

XIIIIICMIV 85

XIIIIICMIV 83







XXII.

26 LEX VV RVE

25 LEX VV AP

31 LEX VV AP
W DOM TI

30 LEX VV AP
O G R S S I V S

29 LEX VV AP
C I V L I V S

28 APOLI
LEG X

24 LEX VV AP

20 LEX VV AP

21 LEX VV AP

22 LEX VV AP

25 LEX VV AP

27 LEX VV AP
P I C I V S

3 LEX VV AP

6 LEX VV AP

4 LEX VV AP

2 LEX VV AP

1 LEX VV AP

7 LEX VV AP

5 LEX VV AP

4 LEX VV AP

48 F P

2 VEXILTES

3 VEXILATIONE

1 VEXILTES

1 CLF P

2 DE RPANINA

1 EXPERI

КОПЕЦАГ 4b

КОПЕЦАГ 1

КОПЕЦАГ 4

КОПЕЦАГ 3

ЭКСПАНИНТ 11

КОПОРВІА 21

КОПОРВІА 24

КОПОРВІА 25

КОПОРВІА 22

КОПОРВІА 20

КОПОРВІА 19

КОПОРВІА 18

КОПОРВІА 6

КОПОРВІА 2

КОПОРВІА 5

КОПОРВІА 23

ЭКСПАНИНТ 9

ЭКСПАНИНТ 10

ЭКСПАНИНТ 8

ЭКСПАНИНТ 6

КОПОРВІА 16

КОПОРВІА 14

КОПОРВІА 15

КОПОРВІА 10

КОПОРВІА 8

ЭКСПАНИНТ 3

ЭКСПАНИНТ 4

ЭКСПАНИНТ 5

ЭКСПАНИНТ

КОПОРВІА 9

КОПОРВІА 11

КОПОРВІА 17

КОПОРВІА 13

КОПОРВІА 7

КОПОРВІА 12

32

COHVHBRAN

31 CCHVIIBRAN

26 COHVIIBRAN

27 COHVIBRAN

28 COHVIIBRAN

29 COHVIIBRAN

30 COHVIBRAN

COHVIIBRORD

38 COHVIIBRANT

40 COHVIBRSEVER

41 COHIBRSVERAN

45 COHVIBRORD

35 COHVIIBRAN

39 COHVIIBRSIVA

37 COHVIIBRANT

36 COHVIIBRAN

34 COHVIIBRAN

35 COHVIBRAN

44 COHVIIBR COPD

45 COHVIIBR COPD

46 COHVIIBRANT

47 COHVIIBRANT

48 COHVIIBRANT

49 COHVIIBRANT

57. CHOXAN 58

59. CHITCR 60

61. CHITC 62

63. CHITC 64

65. CHITC 66

67. CHITC 68

69. CHITC 70

71. CHITC 72

73. CHITC 74

75. CHITC 76

77. CHITC 78

79. CHITC 80

81. CHITC 82

83. CHITC 84

85. CHITC 86

87. CHITC 88

89. CHITC 90

91. CHITC 92

93. CHITC 94

95. CHITC 96

97. CHITC 98

99. CHITC 100

101. CHITC 102

103. CHITC 104

105. CHITC 106

107. CHITC 108

109. CHITC 110

111. CHITC 112

113. CHITC 114

115. CHITC 116

117. CHITC 118

119. CHITC 120

121. CHITC 122

123. CHITC 124

125. CHITC 126

127. CHITC 128

129. CHITC 130

131. CHITC 132

133. CHITC 134

135. CHITC 136

15 A P P O V I V I A N O

17 O E A R M A X E N T I

22 A I K E

16 M A C M A X E N T I

O E A R M A X E N T I

18 V I N C E N T I A

25 C O N T A N I

26 C O R T V I C E N

30 C A R I S T R I B

29 I V X S O L T R I B

31 C A R I S T R I B

33 I V P I C I N I T R B

32 C A R I S T R I B

23 A I K E N T I V

27 V I C E

13 A P P O V I V I

12 A P P O V I V I

9 A P P O V I V I

10 A P P O V I V I

14 A P P O V I V I

5 A I K E N T I V

11 A P P O V I V I N I

19 O E A R M A X E N T I A R

20 O E A R M A X E N T I A V

24 V I N C E N T I A

21 O E A R M A X E N T I A V I N K

28 A P P I A N I

LVPICINITRB 34

QOEARNBONMAGB 35

LVPICIMC 38

QIABONOITRB 36

LVPICINOTRB 35

ALLETTRICRIDV 51

AISERIDVSPDYA 52

XVQHVZYUWIEEII 46

TEREN' M'SVPPDVA 45

TERENTIVS 44

ERICERIE 49

RTCEP'DVS 50

INSTRIB 39

TEREN DVXAP 48

TERENTIANVSTRIT 41

RENTHANVSTRIB 42

TEREOPVD 43

APVPPIVMOOB 70

APVPPIANORD 72

APVPPIANORD 73

APVPPIVMOOB 74

AM 75

IMPOA 75b



TERENTIV 47

SIPDVX 47

FRICRIDVS 55

VPVXAPVAV 55

FRICRIDVSVR 56

DVXADVALTH 56

FRICRIDVSVP 57

DVXADVALTH 57

FRICRIDVSVP 58

DVXAPVALTH 58

FRICER 54

LVSVPOVXAPVAV 54

FRICRIDVS 67

FRICRIDVS 68

FRICRIDVS 69

FRICRIDVS 70

FRICRIDVS 65

FRICRIDVS 66

FRICRIDVS 64

FRICRIDVS 62

FRICRIDVS 61

FRICRIDVS 63

FRICRIDVS 60

XXX.

IMP 76

QVAV 84

ANICKA 79

MPAAGP 81

IMPN 77

QIIC 99

QIIC 100

QAVNTINIK 1

QAVS 3

FAVC 78

QINRAP 80

QIX 82

QOVA 85

QIIC 101

QTMVO 4

QISEX 9

QSATURNINQ 7

QVDRIB "RAVI" 87

QAVQOQIBV 88

QAVQIKIB 92

QVADAIQVA 91

QIISC 95

QIISC 97

QAELEFESTI 6
QELDEXIRI 5

QIIC 95

QIIC 94

QVAVAIQVAV 90

QVAVDEAVC 89

QVAN:SFQCFPQF 10a

QCFPQF 10b

QPRFEFFP 11

QVARIQ 8

CASAVELVINI 13 20

CAP 12b
MABVRI 17
MABVRI 14

CAP 12a
LISTED 19
LEVIT 16
LIVRTE 18

OT P 15
PO

ITCLM AXI 21
RUCROFFRI 23
KANC SECUC 26
CENTRARI 28
MAANDIANI 27

C77F 22
DOERISA 24
RRIAN 25a
RIANS 25b
CAPRIAN 25c

CENTREARS 29
CENTFA 30
CIVIL 33a
CIVIL 33b
EIVIVIN 31

ANTIBVINDOB 34a

ANTIBVINDOB 34b

MANONTIBER 34c
MANTIBER 34d
EACONSTKAR 36
MILLIAEFIRMA 36
LITLIESIR 35a
LITLIESIR 35b

EACONSTKAR 36b
ENSISION 39

37 EVVA

41

38 WAS

38 VADVAT

40 b. CH

43 THF

42 MRC

54 c. CASBOY

54 a. LOGISECA

54 b. LOGITAC

54 d. LOGISEC

55 ELVSVRVCCCON

55

51 BLASTY

46 GENNERME

44 USAEPI

45 EX.OF.L.S.

48 CLARDAT

47 VERHIEE

52 LAV

56 b. WFLR

57 c. MIF

58 a. CASCRI

56 d. WYHARM

57 b. MIF

57 a. MIF

56 c. WYELV

56 a.

CORSAPI

49

COFRANG

50

CAS-CRAM

58 b.

VARVICT

59

WAPSEVE

60 b.

WVCS EVE

60 a.

ERSEVERI

61

LCS

62 b.

PAF

63

LPLPI

64

LCS

62 a.

VIISCURSA CIFARCUTIOF

67 b.

VIISCURSA CIFARCUTIOF

67 a.

ADILCTI

68 b.

66.

QSP

68 a.

QSPHER
ODESCO

68 c.

GVAGILS

65

Faint background text and markings, including the word 'CIVAGILS' and other illegible characters.

